

КВІТКА НА ВУЛКАНІ

Музей «СМОЛОСКИП»

КВІТКА НА ВУЛКАНІ

«Живе лиш той, хто не живе для себе»

**АЛЛА ГОРСЬКА.
КВІТКА
НА ВУЛКАНІ**

АЛЛА ГОРСЬКА. КВІТКА НА ВУЛКАНІ

За редакцією Олексія Зарецького

Упорядник - Людмила Огнева

Оригінал – макет та комп'ютерна верстка - Людмила Огнева

Коректор Ірина Курбацька

АЛЛА ГОРСЬКА. КВІТКА НА ВУЛКАНІ – Донецьк:
Норд Комп'ютер. 2011. – 336 с.

До збірки **«АЛЛА ГОРСЬКА. КВІТКА НА ВУЛКАНІ»** увійшли вірші, пісні, спогади, репродукції картин, присвячені Аллі Горській.

Імена авторів відомі в Україні та світі: лауреати Національної премії ім. Т.Шевченка: Сергій Білокінь, Віра Вовк, Іван Драч, Ірина Жиленко, Панас Заливаха, Віктор Зарецький, Ігор Калинець, Михайлина Коцюбинська, Борис Плаксій, Володимир Прядка, Євген Сверстюк, Надія Світлична, Іван Світличний, Григорій Синиця, Людмила Семикіна, Василь Стус, Леопольд Ященко. Заслужений діяч мистецтв Борис Довгань; заслужена художниця України – Галина Севрук.

Збірка розрахована на тих, хто цікавиться історією України, літератури та мистецтва.

*Живе лиш той, хто не живе для себе,
Хто для других виборює життя...*

Василь Симоненко

Алла ГОРСЬКА
(1929 – 1970)

Огнєва Л.

Слово про художницю Аллу Горську¹

В ніч із 24 на 25 лютого 1956 року на закритому засіданні ХХ з'їзду КПСС перший секретар ЦК КПСС Микита Хрущов виголосив таємну доповідь, присвячену розвінчанню культу особи Сталіна. Зміст доповіді викликав шокову реакцію в залі. Деякі делегати неприємніли. Інші вірили і не вірили одночасно. Перед ними постав новий образ Сталіна - малокомпетентного, надзвичайно жорстокого тирана, який послідовно створював свій культ, безжалісно знищуючи опонентів і вчорашніх соратників.

Але жодній критиці не була піддана система, що породила злочини набагато страшніші й багаточисельніші, ніж злочини фашистського режиму Німеччини. Проте цей момент можна вважати точкою відліку звільнення радянського суспільства від найбільш реакційних рис, які гальмували його розвиток, і початком часткової лібералізації деяких сфер життя суспільства. Згодом ці часи дістали назву «відлиги». Саме «відлига» і породила суспільне явище – «шістдесятництво».

Україна була найважливішою колонією великої імперії і тому зазнала найжахливіших втрат за всю історію свого існування. Геноцид української

---

¹ ОГНЄВА Людмила. Радіофізик, громадська діячка. Член нац. спілки журналістів України та нац. спілки майстрів нар. творчості України. Лауреат конкурсу "Жінка Донбасу – 2007

нації відбувся трьома штучно створеними голодоморами: 1921-22, 1932-33, 1946-1947 рр.

1920-1924, 1929-1931; 1933; 1937-1938, 1946-1951; 1965, 1972-1973, 1979-1980 рр. - дати «пікових» моментів репресивної політики СРСР щодо української інтелігенції. А ще постійна боротьба з «націоналізмом» в Україні, яка не вчухала протягом усього періоду існування радянської влади.

Це призвело до виснаження інтелектуально-культурного генофонду України. Йдеться не тільки про фізичні втрати. Був розірваний зв'язок між поколіннями інтелігенції, тобто припинився процес розвитку по висхідній. Нове покоління починало майже з нуля, що не могло не позначитись на його культурному рівні, а розрив у розвитку довелося надолужувати вже шістдесятникам - інтелігенції, що «народилася» під час хрущовської «відлиги». І Алла Горська була однією з найпомітніших постатей серед шістдесятників.

*"Навколо Алли Горської, яка була найяскравішою постаттю, найрішучішою і найенергійнішою, гуртувалися всі ті, хто був небайдужий, хто шукав витоків та сучасних напрямків, аби виявити своє українське лице серед культур народів світу...."*²

Негативним наслідком репресій була поява так званого «генетичного страху» в цілому покоління. На тлі цього страху мужність, відвага і

---

² О. Заливаха. Узнесення \\\ "Алла Горська. Червона тінь калини" – К.:1996

безкомпромісність А.Горської просто вражали.

*“Мало хто відважувався тоді виступати проти монстрів старої ідеології. Алла Горська належала до тих, яких мало.”*³

Все почалося з Клубу творчої молоді “Сучасник”, який виник на початку 60-х років. Із Москви надійшла вказівка «очолити» ініціативу під егідою міського комітету комсомолу. В Жовтневому палаці, в кімнаті № 13, організувалися секції кіно, театральна, письменницька, художня, музична. Попервах клуб існував і діяв без особливих перешкод, можливо, тому, що не порушував національні проблеми.

Десь через рік-два клуб прокинувся до національного життя. І спричинила це Алла Горська. *«Якось одного чудового дня, - згадує режисер, а нині депутат Верховної Ради Лесь Танюк, - сиділи ми у великій залі інституту, осіб п'ятдесят-шістдесят, аж раптом відчиняються двері й заходить великий гурт екстравагантних молодих людей: художники! Привела їх Алла Горська. Висока, коси хвилями, білий светр, сині брюки спортивного крою. Дуже голосна, життєрадісна; - вмить все переінакишила, і за кілька хвилин ми вже говорили про необхідність розвивати мистецтво української театральної афіші, про повернення до джерел і традицій, про необхідність рівнятись на самих себе, на Бойчука і Курбаса, бути гідними наших поетів (всі ті, хто розстріляний), які вже тоді звучали.*

---

³ Л.Танюк .Вбитий талант \ “Алла Горська. Червона тінь калини” – К.:1996

Власне, з цього приходу і почався справжній Клуб творчої молоді. Художники-нонконформісти принесли із собою дух активного бунту, заперечення старих догматів і форм. А було їх у малярській секції, яку очолила Алла, досить багато, понад двісті чоловік! У клубі вирували пристрасті, - вечори, дискусії, поїздки Україною з метою вивчення і збереження пам'яток архітектури, театральні вистави, розробки десятків проектів...

Потім почалася навала «кіношників», протоптали стежки до Клубу молоді поети, прозаїки, журналісти, історики, автори київських театрів, комсомольські та партійні працівники. І саме завдяки численній перевазі загону художників набула практичного сенсу основна ідея Клубу творчої молоді - об'єднати молоді творчі сили Києва, вирвати з-під влади. З березня-квітня 1960 р. Клуб заявив себе по всіх усяодах... Алла була душею Клубу, його мотором та організатором».

Хто ж така Алла Горська!?

Походила вона з родини досить високої. Олександр Горський, батько Алли, стояв біля самих джерел радянського кінематографу. Він був директором Української республіканської художньої студії, працював директором Одеської кіностудії. Заснував Ялтинську кіностудію і став її директором.

Алла народилась 18 вересня 1929 року в Ялті. 1933-43 роки, жила в Ленінграді, де батько обіймав посаду директора кіностудії "Ленфільм". 1943 року Горські переїхали до Києва. У 1948 році Алла

закінчила Київську республіканську художню школу з золотою медаллю. Відразу ж вступила до Київського художнього інституту на живописний факультет. Улітку 1952 року вийшла заміж за блискучого художника Віктора Зарецького. 1954-го року у них народився син Олексій.

Аллу та Віктора в'язала велика любов і об'єднувало майже побожне ставлення до мистецтва. Лесь Танюк: *«Жила Алла Горська, як усі ми тоді, гарячково: відчувалося, що відлига - ненадовго, і треба встигнути, встигнути, встигнути.... Її квартиру на Репіна ми вважали філією Клубу творчої молоді, і щодня, щовечора там коїлося таке, що бідолашним Зарецьким годі було й позаздрити. А проте і малий Лесик, і сам господар Віктор Іванович, наш пречудовий Вітько, блискуче вписувались у цю квартиру-комуна, де гість часто був господарем, а господар - гостем і де всім належало все....*

Відомий австрійський містик і філософ Рудольф Штейнер захопив на початку століття молодого Курбаса переконаністю в тому, що новий виток цивілізації і культури почнеться у Києві, - саме там, де протягом довгих століть пролито стільки народної крові. Ця історична кров і дасть поштовх народженню нової мистецької Мекки; Курбас залишає Відень та Львів і переїздить до Києва, аби творити там нову цивілізацію.

З яким захопленням Алла Горська сприйняла цю ідею, їй вірилось, що передбачення Штейнера

здійсниться ще за нашого життя - і тоді не є випадковим, що усіх тут – Дзюбу з Донбасу, Драча з Тетіївщини, Стуса з Вінниччини, Танюка і Сверстюка з Волині, Заливаху, Світличного, Семикіну, Севрук і десятки, сотні з Закарпаття, Львівщини, Херсонщини, Одеси, Таврії звело в Києві Провидіння з однією метою: аби всі вони спричинилися до відбудови України, до її відродження - через культуру, через мистецтво, через етику.

Алла спочатку не дуже володіла українською мовою, не досить добре знала українське мистецтво. Надолужуючи прогалини в освіті, запоєм читала. Сперечалася насмерть. Коли далеко за свої 30 років побачила, що в неї неблагополучно з мовою, - під диктовку Надії Світличної почала писати всілякі вправи. Студіювала українські словники, щось постійно виписувала, вивчала вірші - в ній прокинулось родове, генетичне, природне.

Якось я поцікавився: „А чому стався такий перехід?" Алла відповіла: „Надходить мить, коли тобі раптом стає соромно. Вже десь із півроку, як відчула: живемо безсоромним життям..." І ще додав би: багато тодішньої київської молоді, ті, кому нині сорок - сорок п'ять, пройшли добру школу Алли Горської».

У Клубі було започатковано «Другий український театр», режисером якого вважався Лесь Танюк, сценографом і художником по костюмах -

Алла Горська. За три роки спільної роботи разом Лесь Танюк і Алла Горська підготували три вистави: «Отак загинув Гуска» репресованого драматурга Миколи Куліша, «Ніж у сонці» поета Івана Драча та «Правда і Кривда» Михайла Стельмаха. Всі ці вистави були заборонені владою. Коли заборонили «Отак загинув Гуска», Алла висловились: «Вперше присутня на своєму власному похороні».

“Для Алли не існувало у театрі дрібниць. Вона була справжній майстер сцени. «Слухайте! - захоплювалась вона на генеральних пробах. - Таж тут можна малювати світлом, розумієте? Малювати темрявою, дощем, хмарами! Це ж геніально - плинний об'єм! Куди к бісу скульптурі! А кольори? Таких у житті не вигадаси! - згадує Лесь Танюк, - і я справді переконаний, що в особі Алли Горської Україна втратила майбутнього видатного сценографа».

Закриття вистав було великим ударом для Алли. До театру більше вона не повернулася.

Причиною заборони вистав, створених Танюком та Горською, були не самі вистави: починалася доба «закрутки гайок».

Закрили й Клуб творчої молоді з притаманним владі вандалізмом: розбили погруддя Миколи Куліша, повикрадали історичної ваги рукописи, документи.

До закриття клубу спричинились і подані до Міської ради листи комісії, яка була створена при Клубі, де потай збирали матеріали про репресії

тридцятих років. До комісії входили Алла Горська, Василь Симоненко і Лесь Танюк. Свідки вивели їх на Биківню. Комісія почала перевіряти чутки про жахливі сталінські поховання. Розповідає Лесь Танюк: *“Року 62-го чи 63-го ми дістались туди, до Биківні, втрьох - Горська, Симоненко і я. Місце як місце, горби, трава, земля вгинається під ногами, пасуться кози, а на рівному місці посеред лісу хлопчачки грають у футбол. Василь: „А ти подивись, чим вони грають”. Пацани гралися маленьким дитячим черепом, простріленим двічі... Алла відійшла, розплакалась, довго не могла говорити. Місцевий дідусь під чаркою оповідав нам про те, що творилося після літа 1936 року „за зеленим парканом”, яким було огорожене це страшне місце. Василь, ніби не слухав його. Дід пішов, і Василь прочитав мені такі рядки:*

*Ми топчемо і ворогів, і друзів,
О бідні йорики, всі на один копил.
На цвинтарі розстріляних ілюзій
Уже немає місця для могил...*

Ми й тоді не мовчали. Так з'явився на світ „Меморандум-2”, який ми подали до Міської ради. Там його справно й поховали. Відповіді, звичайно, ніякої не отримали. Але відтоді почалась нова, найболючіша хвиля переслідувань. Василя Симоненка дуже побили, коли він приїхав додому, в Черкаси, - і раз, і вдруге, і втретє, - у міліції. Після того він захворів і помер. За Аллою дуже слідували, погрожували. Час був непевний, такий непевний, що,

бува, стоїш на пероні метро і остерігаєшся - як би „випадково” не зіштовхнули під колеса»

У 1964 році Алла разом з Опанасом Заливахою та Людмилою Семикіною створили в Київському університеті вітраж. Це був не тільки мистецький твір, а більше - згусток революційної ідеології. Каркас, на якому мало кріпитись скло, митці передбачили підкреслено грубим, як ґрати. Постаць Т. Шевченка, котрий за тими ґратами пригортав Матір-Україну, доповнював текст:

*Возвеличу малих отих рабів німих,
а на сторожі коло них поставлю слово.*

Саме ці слова найбільше і допекли начальству. Вітраж розбили, мало хто встиг його й побачити. Надто багато вогню, гніву було у вітражі... Горську та Семикіну виключили зі спілки художників.

Хрущовська свобода швидко скінчилася! Уже 1965 року почалися перші арешти. Забрано друзів Алли - Івана Світличного та Опанаса Заливаху... Відтоді вона пішла на беззастережний змаг з КДБ. Стінка – на стінку! Сила на силу! Але ж ті сили були нерівні. Та Аллу ніщо не може зупинити, коли справа стосується чести, гідності і взагалі людської порядності.

Галина Севрук: “...Вона сміливо казала правду приспаним, але пробудити їх не змогла, хоча при цьому гранувала свій дух і світила людям своєю мужністю. Коли ревнителі залізних порядків бачили Аллу, в них починався параліч: ця істота з космосу. Вона не вмістилася б в жодну в'язницю, вона

потрощила б там усе, порозбивала б ґрати, нікому спокою не було б. Вона розділила б долю своїх друзів – в'язнів духу, – тричі вибачилася б перед мистецтвом, але пішла б за хлопцями. Серед перших і загинула б!”

Великою віхою в Аллиному житті став 1965 рік. Відтоді вона в мистецтві звернулася до монументалізму, бо відчула, що в ньому можна найкраще і найсильніше відтворити національну епопею: поринула в соціологію мистецтва, в книжку Гавзенштайна. Студіювала Михайла Бойчука, завжди мала під рукою альбом з мексиканцями Ріверою, Ороско, Сікейросом. Повторювала, що монументалізм – це мистецтво державне. На жаль, держава була не така, як їй хотілося. Вона не терпіла декоративних, безпроблемних мозаїк...

Відпрацьовувати принципи нової школи монументального мистецтва вони почали у Донбасі.

Віктор Зарецький згадував: *“Ми працювали, захоплені ідеєю, не думаючи про гроші, відпрацьовували величезну кількість варіантів. Ішли найскладнішим шляхом. Шукали оригінального, а не звичайного рішення”.*

Алла Горська: *“... я працюю, щоб було мистецтво сучасне, українське, яке представляє свій народ. Народ незламний. Мистецтво, яке репрезентує націю, в свій час ніхто не зможе звалити.”*

Митці прагнули увібгати в свої мозаїки увесь біль могутньої, пов'язаної по руках і ногах нації. Їхнє мистецтво виходило альтернативним державному.

Разом із Віктором Зарецьким, Григорієм Синицею, Галею Зубченко, Геннадієм Марченком, Олександром Коровасем, Іваном Куликом, Василем Парахіним Алла виконала мозаїки в архітектурному ансамблі експериментальної Донецької ЗОШ № 5.

Там же, у Донецьку, 1967-го року разом із Зарецьким і Синицею Алла виконала мозаїку «Дорогоцінність» (робочі назви: «Коштовність», «Жінка-Птах») в інтер'єрі ювелірної крамниці «Рубін».

Надзвичайно високу оцінку їхньому творчому доробку дав Василь Касіян: *"Одним з найяскравіших досягнень у нашому монументальному мистецтві є мозаїка, яку виконала бригада митців у Донецьку (керівник – Г.Синиця). Я бачив ці мозаїки, високохудожні і реалістичні твори. Авторський колектив, створюючи нове, виходить з джерел українського народного мистецтва. Тому мозаїки їхні глибоко національні і сучасні, справді український монументальний живопис"*⁴.

У маріупольському ресторані «Україна» (тепер «Аристократ») Алла Горська, Віктор Зарецький, Борис Плаксі́й за участю Василя Парахіна, Надії Світличної та Галини Зубченко із Григорієм Пришедьком виконали два мозаїчних панно – «Дерево металурга» («Дерево життя») ⁵ і «Боривітер» (робочі назви: «Птах Еллади», «Птах Мрія»). Григорій Пришедько і Галина Зубченко у тому ж

---

⁴«Синиця Григорій Іванович»\«Шевченківські лауреати 1962-2001»

⁵ Мозаїка «Дерево життя» у 1980 р. була замурована. Розконсервована - 2008 р.

самому будинку в інтер'єрі гастроному "Київ" (тепер "Віват") за спільним з А.Горською та В.Зарецьким ескізом виконали мозаїчне панно "Квітуча Україна".

Мистецтвознавець Григорій Местечкін вважав, що *"...творчий доробок Алли Горської, Георгія Синиці, Віктора Зарецького та Галини Зубченко за значимістю можна прирівняти до сучасних фрагментів фресок та мозаїк Михайлівського та Успенського соборів"*.⁶

Пізніше Алла працювала в Краснодарі. Це була її остання велика робота - в музеї «Молодої Гвардії». Вони виграли конкурс ЦК ВЛКСМ, але дозволу на роботу ще не мали. І не отримали б. Завдяки наполегливості Алли, не маючи державного фінансування, живучи в борг, купуючи в борг матеріали, Алла Горська, Віктор Зарецький, Борис Плаксій і архітектор комплексу Володимир Смирнов, не чекаючи дозволу, почали працювати. А коли вже було виконано майже 100 м² вишуканої мозаїки, Спілка художників оголосила конкурс на оформлення цього ж об'єкту. Ніхто на пропозицію Спілки не відгукнувся. Тоді комісія склала акт на знищення мозаїки. У своєму щоденнику Алла записує: *"Сильне радянське мистецтво так же не потрібне комусь на Україні, як комусь не потрібен на Україні кращий в Радянському Союзі футбол"*.

---

⁶ Глібчук Уляна, "Захищаємо "Жінку-птаха" - "Слово Просвіти", № 47, 22-28 листопада 2002

З 1965 по 1968 рік в Україні йшли таємні і відкриті арешти, суди. Українська інтелігенція не раз писала до Верховного Суду УРСР на захист Опанаса Заливахи, братів Горинів, Вячеслава Чорновола та інших. Із Спілки художників серед підписувачів були О. Данченко, Ю. Якутович, С. Кириченко, В. Кушнір, А. Горська, Л. Семикіна, Г. Зубченко, Г. Севрук, В. Зарецький, А. Німенко. Серед поетів – Іван Драч, Ліна Костенко, критики І. Дзюба, І. Світличний, Н. Світлична.

У квітні 1968 року за підписом 139 осіб – від академіків до робітників – був надісланий лист-звернення до Л.Брежнєва, О.Косигіна і М.Підгорного, в якому висловлювалось занепокоєння арештами інтелігенції.

Лист мав цілком прорадянський характер, його автори та їхні однодумці висловлювали занепокоєння відходом від рішень XX з'їзду партії, «порушенням норм соціалістичної демократії». Проте реакція «верхів» була несподівано жорстокою. Різним формам переслідувань були піддані «підписані». Більшість учасників цієї групи покаялися й отримали догану.

«Органами» були поширені чутки, що начебто існують терористичні бандерівські організації, які «спрямовуються» західними спецслужбами. Одним із провідників цієї організації називалась Алла Горська.

Від Алли вимагали зняти підпис у листі до Брежнєва. Вона не погодилась. Наслідок - під

загрозу знищення потрапляє мозаїка у Краснодарі. Щоб її врятувати, А.Горська відмовилась від авторства. Про це вона пише 5 грудня 1969 року в Мордовію до Заливахи:

"Опанасе, мене позбавлено авторства, бо "даси каяття, дамо авторство". Працювати можу, а ось імені свого носити не можу. Переходжу на нелегальну роботу. Хай живе підпілля у монументальному мистецтві. Ми – ляльки в боротьбі певних груп. Хочуть – піднімуть, хочуть – відкрутять голову, хочуть – помилують. Все залежить від того, якій групі що буде вигідно для власного ствердження, а наше життя – це є дрібниця, не варта уваги. Втоплюєшся, проте: аби душа не сивіла".

Серед художників тільки незламна трійця жінок - А.Горська, Л. Семикіна і Г. Севрук - не покаюлись і були виключені зі Спілки. А це означало, що людина втрачала право користуватися майстернею, її позбавляли замовлень на роботи. Фактично перекривали канали заробітків.

З листів Алли до Заливахи:

«Виключили нас зі Спілки. Людмилу, Галю, мене. Від нас вимагали каяття, а ми ніяк не могли зрозуміти, чому маємо бути блядами».

«Заливашенько, зіронька, моя!

Одна серед багатьох зірок на небі, до яких простягнуті руки матері, Чумацький Шлях. Ви ідете, я іду цим шляхом, шляхом людей, для яких

життя ніколи не було способом заробляти гроші. Вас почали стріляти в 65-му, нас – 15 червня 1968 р. Опанасе! Ластівко білокрила! Не працювати нам разом на стінці. Проте краще бути похованим на цвинтарі людиною вбитою, ніж поза цвинтарем самогубцем-зрадником».

Вона справді могла працювати в негоду. Могла, коли в серці «Шторм і сльози». Не вміла б ходити на службу, щоб мати нормований день і відпустку. Працювала, скільки жила.

З листів до Заливах:

«Ось так живемо. Підтягнули животи, бо Бородай перекрив фінансування, проте працюємо, як вовки. Нам не звикати до 30 коп. на обід».

«Працюю по 14 годин».

«Ярослав Гашек, поручник Лукаш казав: «Залишимося чехами, але ніхто не повинен про це знати. Я – теж чех».

Як схоже на Україну й український народ: досить підмінити слово «чех» на «українець». Він вважав чеський народ своєю таємною організацією, що від неї краще триматися подалі».

За Аллою Горською стежили, часто демонстративно. Від випадкових перехожих чи попутників у транспорті можна було почути: «Вы доиграетесь, еще не такое будет»... Але вона продовжувала підтримувати стосунки з родинами ув'язнених, допомагати їм морально та матеріально. Допомагала й тим, хто виходив з табору по закінченні строку покарання.

«Ризик — це влада над своєю власною долею», — любила повторювати Алла. Ризикувати — це було в її характері. Вона боляче усвідомлювала: людям бракує відваги.⁷

«Місяця собі не знаходила: «Чому ми такі негідники і раби?! Чому по сей день хворіємо хутором, не можемо вийти на ту орбіту, яка би Україну високо прокрутила?!»⁸

Аллу вбили 28 листопада 1970 року.

Юрій Андрухович писав: ”Зараз, напевно, вже не йдеться про історію одного політичного вбивства майже тридцятилітньої давності. Режим, який багатьом нині вважається «застільним» і ледь не оксамитовим, насправді запекло вимагав жертв, безпомилково вирізняючи серед однотонного юрмиська «непростих радянських людей» якісь чужорідні об'єкти. Їх було страшенно мало, їх мусило бути саме стільки, їх була, за висловом Василя Стуса, всього тільки «горстка», тож завдання режиму нібито й полегшувалось. Але то лише на перший погляд. Бо в тисячу разів легше давати собі раду з мільйонами зомбованих «трудящих», аніж із кількома негідливо-химерними особистостями.

Залишалась альтернатива: або ці особистості купувати, або їх знищувати. Історія знищення художниці Алли Горської — одна з

---

⁷ Людмила Семикіна “Через тернії – до істини” \ “Образотворче мистецтво”, 1990, № 5

⁸ Людмила Семикіна “І смерть була, як смолоскип”\ “Україна”, 1990, № 7

наймоторошніших серед них. Її ніби розіграно якимось безмежно збоченим сценаристом, у ній присутня маніакальність і патологічна схильність до надмірних ефектів. Вкотре перечитую найчорніші документальні розділи виданого сином художниці О. Зарецьким збірника «Червона тінь калини» — і вкотре не можу позбутися враження жахної прірви. Саме тієї, ніцшеанської, яка має здатність дивитися знизу своїм незглибним оком. Це перебуває вже десь навіть поза режимом із його сценаристами і виконавцями — це зло на рівні метафізики”⁹.

Жахлива звістка про смерть Алли Горської всіх приголомшила. Аліса Забой з болем згадує: *“Це був шок. Важко описати стан душі і тіла. З Аллою пішла найістотніша частка кожного з нас”...*

Аліса разом з Володимиром Прядком всю ніч перед похороном друкувала фотографії Алли і роздавали усім на спомин.

Калину кидали і кидали на труну, і вона, наче кров, проступала крізь грудки підмерзлої землі.

Василь Стус, стоячи над могилою Алли з її портретом у руках, промовив:

Сьогодні – ти. А завтра – я,
і пустить нас Господь до пекла,
де нам на вічний біль – утекла,
в смерть перелякана земля.
І тільки горстка нас. Щопта
для молитов і сподівання,

---

⁹ Юрій Андрухович “Горстки опору” || газ. «День»

усім нам смерть судилася зарання,
бо пізня суджена мета.

Над могилою тимчасово поставили різьблену з дерева дошку з калиновим орнаментом і написом: “АЛА ОЛЕКСАНДРІВНА ГОРСЬКА 1929 – 1970”.

Дошку зробила Аліса Забой. У помилковому “АЛА” “контролери” з органів узріли тризуб.

Через рік спорудили пам’ятник – три пілони з чорних просмалених дощок – близько трьох метрів заввишки; між ними – чаша. На відзначення річниці з дня смерті Алли Горської в чаші запалили вогонь, а пізніше клали в неї калину та квіти.

Вже на похороні Алли Горської заговорили про неї як людину, що вища за смерть і за те життя, яке вона так мало цінувала. Чи було її життя жертвним?

Так, Алла жертвувала своїм мистецтвом заради любові до України, заради друзів-однодумців. Кажуть, коли китайці будували свою Велику стіну, вона не трималася, поки не стали робити людських жертвоприношень. Алла Горська належала до титанічної породи людей... Вона була просто велика, і от саме вона лягла до підмурівку нашої держави, там її кров...

АЛЛА! АЛЛА! АЛИЛУЯ!

А.Горська – у віршованій пам'яті народу

Стус В.

Ярій, душе¹⁰

Ярій, душе. Ярій, а не ридай.
У білій стужі сонце України.
А ти шукай – червону тіль каліни,
На чорних водах – тіль її шукай,
де горстка нас. Малесенька шопта
лише для молитов і сподівання.
Усім нам смерть судилася зарання,
бо калинова кров – така ж крута,
вона така ж терпка, як в наших жилах.
У сивій завірюсі голосінь
ці грона болю, що падуть в глибінь,
безсмертною бідною окошились.

7 грудня 1970 р.

---

¹⁰ СТУС Василь (1938 – 1985). Поет, перекладач, літературознавець, громадський діяч. Борець за права людини, член (у 1979-80 рр. – голова) Української Гельсінської групи захисту прав людини. Почесний член англійського ПЕН-клубу (1978). Лауреат премії “The Poetry International Award” (Роттердам, 1982). Відзначений Державною премією України ім. Т.Шевченка (1989. Посмертно). Був двічі ув’язнений – 1972 р. та 1980 р. Відбув 13 років. Загинув у таборі 1985 р.

Стус В.

Заходить чорне сонце дня

Заходить чорне сонце дня,
І трудно серце колобродить.
При узголів'ї привід бродить.
Це сон, ява чи маяччя?
Це ти. Це ти. Це справді ти –
Пройшла вельможною ходою
І гнівно блиснула бровою.
Не вистояли ми. Прости.
Прости. Не вистояли ми,
Малі для власного розп'яття.
Але не спсилай прокляття,
Хто за державними дверми –
Свари. Але не спсилай
На нас клятьби, що знов Голгота
Осквернена. Але і потай
по нас, по грішних, не ридай.

Стус В.

Бентежністю вивищена до неба

Бентежністю вивищена до неба.
Ти прочинила двері і ввійшла
У вертикальний склеп, куди живущим
Заказано ходити... Надто легко
Ти увійшла в той склеп, де синій посмерк
І калинові тіні – ярих грон
Оплилі набризки – гойдає стогін,
Тих, що створили болю материк.
Там кришталеві скелі голосінь
І розпачу западини, мов вирви,
Усе малі для себе, сланцюваті
Пухкі надії – все пойняте небом,
Що пражить холодом, немов вогнем.
Бо кожен завинив, що світ почався
од нього збоку. І доби міграцій
Ніхто не спостеріг. Оскліпий погляд,
Від малку зосереджений в собі,
Утративши чуття самодовіри,
Навпомацки пускається в світи,
Мов равлик, схований у власній близні.
Ті душі, наче вивітрені гори,
І каменем лежать і тяжко вірять:
Колись пісок, уже занадто мертвий,
Прокинеться і житом, і зелом...
А пам'ятаєш вавилонську вежу
Чекань, іще не названих своїми,
Які сусідували – поруч серця
Невідволоданного на душі,

А подумів, нічних прозрінь губами
Торкаючись? Оце твій стовбур літ,
Уперше бачений, уже в одміні,
Бо київські сполохані горби
Возносяться, мов лебеді, угору.
О, довге відділяння від душі!
Вогонь, що стиглих вуст запричастився,
Ще бився – крильми. І прозорий плач
Трипільських голосільниць тонкоруких
Вже світ засяг перед сп'янілим зором,
Яріла в вітрі стрічка фіолету
І довго твердла, мов здимілий мармур.
І темрява глибока залягла,
Коли напруга м'язів скам'яніла
Перед дерзким, як звільнення, стрибком
До вічності. І тіло одмінилось:
Куріла в спогадах душа одлегла,
Возносячись, неначе рвана хмара,
Під нею йшли обличчя, дерева,
Машини, сквери, площі, автостради,
Свистіло небо, під схололі груди
Рушали демонстрації людей,
А ти вивищувалася над ними,
І віддалялася. І брила мрій,
Обмерзлих вічністю, рушала вгору –
Аж до зірок у найпевнішу ніч,
В ту геть залиту чорнотою вічність,
Котру дарма одбілюють живущі
Очима серць, долонь, очей і вуст.
І висів тяглий свист над небокраєм,

Нерадий волі, висів тяглий свист
Над небокраєм. І нерадий волі,
Над небокраєм висів тяглий свист.
Той день рябим радінням усміхався
По чорних васильківських калюжах –
Обабіч мене в довгі два потоки
Пливли слова, сигнали, поїзди,
Шугало вороння і капотіли
Важкі, неначе ртуть, і сонні краплі
Із головіття молодих дерев,
Ще зовсім саженців. Яке століття?
Яка земля? І що то був за люд,
Що никав між ослизлыми горбами,
Що за дорога радости кривава,
І що то був за дім червоноцеглий,
Неначе рвана рана, в передболю
Осяяння, сліпучого, як смерть?
І що за день – весь сірий, наче мрець,
Острішком остраху оброслий, наче мрець,
І що за сірі постаті мерців
Пливли – гріховні неспокійні лиця?
Їм загусала ув очах вода,
Як ніч розтоплена, з острішком криги
Змертвілого чекання? Що за світ
Уперше був очам моїм явився –
З посивілими яблунями саду
І покотьолом шепотів людських,
Що вже ставали кроною і листям
І трутним овочем? І бризка світла
Пірнула в смерк, і вже тяжка труна –

Із гронами калини – з-під ножа
Дереворубів, різьбярів, майстрів
Своєї смерті, як кора вишнева
Одмолоділої під весну барви.
І сльози саду сизі, як скляні,
Її оплакували на безлюдді –
Подалі жалібниць і стихлих друзів,
Бо горе вірить тільки самоті.
О, самото незграбна, що уперше
Збудилася між довгих корпусів
Театру горя і театру смерті,
Де стільки тьмавих зазубнів обтятих
І зтяжних туманів заосінніх
І видутої вічності в вікні!
О, ці гримаси горя, що не знає
Ні простору для великодніх сліз,
Ні часу, щоб лишитись наодинці
І, ухопивши лиця між долонь,
Умерти раз, умерти два і тричі,
І тільки так очищення знайти
Для свого серця – в плямах узвичаєнь.
О, господарство горя: ритуал
І жалюгідна спроба – обік себе
Пройти і розминутися. Щоб серце –
Троянди чорної нечулий бубон –
Враз не розпуклось пелюстками диму,
Котрий валує ребрами всіма.
Гримаси віри, болю, круглі більма,
Чіткий малюнок самокатувань
На негативі людської надії –

Оце ви й є, дороги життьові.
Нам ряд утрачено. Раптових спроб
Зазубрені шпилі – ото єдине,
Що вирвалося з самозаборон,
Які дарують небеса щедротні,
Щоб ми до них повік не змоглись.
Нам ряд утрачено. Отерплих душ
Не відволодати вовіки-віку
Нам ряд утрачено. Вовіки-віку
Не відволодати отерплих душ.
Під світом і життям і трохи збоку
Існуючи, неначе скраю себе,
Ми прагнемо посередині стати –
Півмертві, півживі. Держить нас тільки
Минулого нерозпізнаний крик –
Єдина віри нашої спромога.
Забуті Богом і забуті світом,
Ми заселяєм голу порожнечу
Якимись духами, для нас чужими,
Щоб настромитись на впізнаний біль.
Вигадуємо все, що над землею.
Рельєф надії – то рельєф землі,
Обіцяної в сні, котрий присниться
І, власною настрашений явою
У сто очей втікає стрімголов.
Нам ряд утрачено. В космічній стужі
Відігриває нас лише вогонь
Від самоспалення – скажи ж, Вітчизно,
Ти, земле, вимови, – хто ви єсте.
Хто б вимовив би, куди вона пішла,

не озираючись? Немов левиця,
вивищена бентежністю? Сказав
про певність повертання з довгих мандрів
тим вертикальним склепом? Хто збагнув
оці дороги – без кінця і краю
самоподовжені? І хто прорік,
що вертикаль цього дерзкого лету
ще стане стовбуром? Хто б зміг пройти
межи двома смертями і лишитись
живішим від живих. Так, сестро, так:
штурмуймо небо, вкрадене справіку –
ще довге наvertання до душі.
1972-1979 pp.

Стус В.

Зворохобилися айстри

Зворохобилися айстри
Приосіннім сонцелетом,
Проминальною порою,
Падолистом деручким.
Бозна звідки ждати ранку,
Може, зазимок раптовний,
Може, дощ, а може, вітер –
Стій – немов на чолопку.
Кружеляє понад ними
Вечір, крила розкриливши,
впав на горлицю із неба
Стонасторчений коршак.
Скоро ходором заходить
Щирим злотом кута брама
Лісу, пралісу, узлісся –
І розтане Благовість.
Але квітам досить миті,
Досить долі, досить часу,
Досить їм життя і смерті –
Всього Бог їм дав сповна.
Тож під листя кругопадом
В урочистості вечірній
Мріють сині-сині айстри
Без радіння і журби.

Стус В.

Самого спогаду на дні

Самого спогаду на дні,
як зірка у криниці,
Вона з'являється мені –
і світить, і святиться.
Із темряви, з безодні літ,
із забуття і тиші
Вона зродилася на світ,
неначе доля віща,
І все ячала, все росла,
болила і боліла,
Допоки в тебе увійшла,
аж дух пірвався з тіла.
І зайнялась мені зоря,
і обняла півнеба
Громовим гуком Кобзаря
і сурмами погребя.

Білокін С.

Сонет¹¹

Аллі Горській, Іванові Світличному

Мовчання обертається ганьбою.
Той зрадив, хто сьогодні ще живий.
Бо кожен абсолютно неправий,
Хто думає залишитися собою.
Живуть лише злочинці після бою
Чи смерті друга. Хоч на місяць вий,
Не вернеться. Є те, що ти живий.
І те, що ти не з ним, - він не з тобою.
А переможець ордена би дав,
Якби ти встав і всім отак сказав.
Твій біль йому не випаде бідою.
Поводитись, як вчили нас діди?
Чи цілувати Пієві сліди?
Ми інший вибір зробимо з тобою.

1981

---

¹¹ БІЛОКІНЬ Сергій (1948) – історіограф. Кандидат філологічних наук (1978), доктор історичних наук (2000),. Автор багатьох праць з історіографії, біо - бібліографії новітнього періоду. Лауреат Національної премії України ім.Т.Шевченка 2002 року. Засл. діяч науки і техніки України (2007).

Білокінь С.

На спомин Алли Горської

Її убили потайно,
Сховав те лихо присмерк сірий,
Померкло чарівне чоло,
Дух відлетів на легких крилах.
А ми не всілях захистить
Її ім'я, що згвалтували,
Її красу, думок блакить,
Її талант, що в нас забрали.
Як тільки піднялась рука?
Як грім не загримів на сполох?
І не розверзлась чом земля,
а жертву взяв спокійно Молох.

20.06.1991

Саченко М.

Твоя могила наче рана¹²

Твоя могила наче рана
Мов нитка срібнотканна
Мов сизий цвіт
Зірвали спозаранку
Твій синій цвіт
Твій цвіт.

---

¹² САЧЕНКО Михайло (1951 - 2006) – укр.. поет, кінорежисер Автор низки хронікально-документальних фільмів і сценаріїв, збірки поезій “Останнє вогнище“ (1988).

Світличний І.
Голови¹³

Аллі Горській

Неслухняні голови наголо стинають.
Зітнуть – і ходи-но без голови.
Голови стинають – шиї - не питають.
Кажуть: “Так і треба, гав не лови”.
Що за безголів’я, що життя не має
Неслухняним головам ніколи і ніде?
Хто пильнує голову, той її не має,
А хто має голову – на плаху кладе
Голову покласти – ще не значить впасти,
Горда й з пліч не падає нижче трави.
Гірше, як на плаху нічого покласти,
Гірше, браття, жити без голови.

---

¹³ СВІТЛИЧНИЙ Іван (1929 – 1992) — відомий укр. літератор і правозахисник перекладач, передусім франц. поезії, один з чільних діячів укр. шістдесятництва. Автор гострих критико-публіцистичних статей, які багато в чому визначали духовний клімат укр. ренесансу 60-х років.). Лауреат премії ім. Василя Стуса, Державної премії України ім.Т.Шевченка та премії Українського ПЕН-клубу (1990).

Жиленко І.

За золотими вікнами зірок¹⁴

В земному Києві нема для мене весен.
По осені - мій кожен день і крок.
А як у вас там, в Києві небеснім,
за золотими вікнами зірок?

В земному Києві така стара я стала.
А вам Господь років не добавля.
Така ж яскрава посмішка у Алли!
Такий же чорний чуб у Василя!

В земному Києві безмірність самоти.
Куди піти, коли нема Івана?
А там, за тим віконцем золотим,
де є Іван,- там дім обітований.

Там вірші, чай і дим від сигарет.
Куди спішить? Їм вічність вікувати.
Зарецький знов малює мій портрет.
А Стусові і вічність тіснувата...

Про щось земне замислився Кушнір.
Здригнулась чашка з недопитим чаєм.
Вони нам смерті не бажають, ні.
Але їм дуже нас не вистачає...

---

¹⁴ ЖИЛЕНКО Ірина (1941) — укр. поетеса. Належала до кола шістдесятників, була членом Клубу творчої молоді. Лауреат Національної премії ім. Т.Шевченка (1996).

Як там Лукаш? Все грає в доміно?
Було щось в нім розгублено-дитяче.
А ти, Валерик? Чи тобі чутно,
як мама плаче?

Хоч уві сні для неї оживи...
В земному Києві, повитому в жалобу,
тепер уже нема таких, як ви,-
о лицарі печальної подобі!

Нема весни. Ніщо не процвіта –
крім лицарів неситої утроби.
І хоч потилиця у них крута –
я не зроблюсь ніколи мізантропом.

Бо ви були! А отже, все було:
любов і подвиг, хрест і воскресіння!
Хай вічно світить лампа над столом
в небеснім Києві, в небесній Україні.

Хай береже спочинок ваш – Господь
всю довгу-довгу, всю небесну вічність.
А я віршую... Бо казав Світличний:
"Іриночко, без віршів не приходь..."

серпень 1996

Калинець Іг.

Триптих для Алли Горської¹⁵

Вигнання

Позад зачинилися двері,
такі тендітні й хрусткі.
У дзьобах завіс завмерло
скрипуче зітхання і скім.
І варто нам із благанням
назад оглянутися ледь —
відчиниться рай без вагання
тонкою душею реле.
Та гонить нас дух гордині —
ніколи нізащо назад!
Від злості їдучого диму
паде на долоні сльоза.
Ось сходи тупі і безжальні
розкручують сірий гвинт —
паща бездонності — зяє:
не загубити б нам голови.
На дні, на п'яді провалля,
чи на піску, чи жорстві,
поміщений той, що прозвали
світом реальності, світ.
По виблеклих стінах учта —
пательки грибкових страв.
А соломинка поруччя

---

¹⁵ КАЛИНЕЦЬ Ігор (1939) — укр. поет. Автор багатьох поетичних Збірок. Лауреат Національної премії ім. Т.Шевченка (1992 р.), премій ім. І.Франка та ім. В.Стуса.

тоненька — вхопитися страх.
Хоч Бог, що оставсь за дверима,
шкодує нам пари крил.
Та віримо: ангел незримо
обереже нас від кривд.
І на ногах-штативах,
аж запанянілих від ржі,
йдемо, як роботи, штивно
до названої нам межі.
Та все, що за тими дверима,
далеке тепер, як міт.
І гримає, гримає, гримає
з вибраним людом ліфт.
Та, поки зійдемо донизу,
сповняючи Божий перст,
невже послизнемося на слизі
останньої східки врешт?
І з вуст по цілім коридорі
червоне гаддя поповзе,
а голос, подібний до грому,
посмертно наймення назве.

Смерть

У нашій долі, нашім льосі
не все збагнути й осягти...
Лежить наш труп у чорнім льосі
на дні німої самоти.
Ніхто не зрушить з місця ляди,
не впусить променя у склеп.
Лише стилет стремить безвладно,

вкипілий у кривавий леп.
Ніхто не змиє наше тіло,
не вгорне в вічності саван.
І б'ються головою в стіни
останні мовлені слова.
Бо не мине тому без кари,
хто, в серці стамувавши гнів,
візьме нас на печалі мари
віддать землі на перегній.
Бо не мине тому безчинно,
хто, розпачу здушивши крик,
знайде за нашими плечима
крихітні рудименти крил.

Безсмертя

Потакне світ наш, гей, потакне,
по собі не полише й крихт —
і ми відлинемо, як птахи,
хоча без крил, хоча без крил.
І наші плоті невагомі
уперше розпізнають гін.
Лиш звіється за нами гомін,
але не гнів, а світлий гімн.
І наше місто вдолі зникне,
в юдолі голубих полів.
Чи жалю невидима нитка
на мить зупинить наш політ?
Чи шлейфи радості і муки
візьмем навічно у віки,
як за собою білі смуги

ведуть надзвучні літаки
Чи груддя власної могили
нас знайде в космосі пустім,
аби позбутись не змогли ми,
ніколи наших земських стін?
Щоб на етеру оболонях,
де сяє благодаті зблиск,
ввійти до матірнього лона
і знов початися колись.

Драч І.

Аллі Горській¹⁶

Твоя пронизлива і біла,
Твоя розкотиста краса.
Моя земля — тяжка і мила.
Твої — далекі, небеса...
Прости мене — від тебе сніг іде.
Прости мене — вже з неба пам'ять тане.
Прости мене — це серце молоде
Ридає з криком, дике і гортанне.
Прости мене. Я снігом упаду.
Прости мене. Я проклинаю сльози.
Не горду голову — голівку молоду
Схиляю в сніг... І цілий світ морозить...

---

¹⁶ І. Драч. «Берло» К. 2007, «Грамота» с.773

ДРАЧ Іван (1936) — український поет, перекладач, кіносценарист, драматург, державний і громадський діяч. Герой України. Лауреат Національної премії України ім.Т.Шевченка 1976 року, У 1983 Івану Драчу було присуджено Державну премію СРСР з літератури.

Сеник І.

Тут і там дівоче личко¹⁷

Тут і там дівоче личко,
Тут і там жінки зажурені.
Чоловіки? Чоловіки в електричці
Зрівноважені, нахмурені.

Електричка в Київ мчитьсся,
Ясним оком темінь поре.
Що це? Удар? Може, сниться?
Сліпнуть очі. Горе! Горе!

Удар молотком щосили,
Гуркіт, наче хвиля морська...
Так неждано життя вкоротили
Аллі ГОРСЬКІЙ!

Підіймаються ніч-нічно
У бандитів кадебівських руки!
Всіх не вб'єте. Жити будуть вічно
Горських міліони. Не треба запуруки.

4 грудня 1970 р

---

¹⁷ СЕНИК Ірина (1926 - 2009) — діячка укр. нац.-дем. руху, поетеса, художниця. зв'язкова Романа Шухевича.. 34 роки провела у тюрмах та засланні. “ Світовою Федерацією Українських Жіночих організацій С.І. у 1998 році присвоєно звання "Героїня світу".

Пашко А.

Перед фотографією Алли Горської¹⁸

Ця жінка,
Мудра талановита жінка,
Дивиться з книжкових полиць,
Дивиться...
Високе чоло,
Біляве волосся.
Ікона.
Дух.
А була плоттю.
Гострим розумом.
Вогнистим серцем.
Жрицею
Найсвятішого Храму.
Приносили їй
землю,
глину,
А вона сильними,
чудотворними руками
вищіджувала з неї
важкі краплі крові
і освячувала нею,
і ставила на жертвник
життя.

---

¹⁸ ПАШКО Алена (1931) — відома громадська та політична діячка, поетеса.

Зацькований М.

Троянда¹⁹

Трояндо, втілення краси мого краю,
Його дихання у буремні дні злигод,
П'янливий чар в квітучому розмаї,
Вершина щастя й мрійних насолод.
Трояндо, плід землі оплаканого степу,
Обагреного кров'ю витязів доби,
Якої меч, заржавлений у склепу,
Навали зайд розкроював лоби.
Трояндо, скошена злочинною рукою
Сполигача заброд у вихорі змагань,
Де хвилі мрій Славутича в двобою
Вдаряли в скелю стогону й ридань!
Трояндо, вир скорбот кипить, мов на негоду:
Святиню поглинає зла лихого тінь,
Тополя втратила одвічну вроду,
Що пестив вітер дужих поколінь!
Трояндо, сум чорнить казковий чар блакиті,
Од гірких сліз моря виходять з берегів,
І беркути знялися, мов несамовиті:
Не знайде ганьба виправдених слів!
Лиш в оргіях завітчені каштани
В байдужих посмішках потворили уста,
Коли тобі спиняли серце рани,
Коли й вели на наглу смерть Христа!

м.Володимир, 23.10.1977

---

¹⁹ ЗАЦЬКОВАНИЙ Марко (Шинкарук Трохим) (1931 - 1981) - політв'язень. Понад 30 років відбував покарання у радянських тюрмах та таборах. У таборі на Донеччині був спровокований на справу кримінального характеру, судили й розстріляли 1981 року.

Ігнатенко Г.

Пам'ятаймо²⁰

Її привезли у закритій труні.
Ночі і дні.
Незрима ще й досі по світу ходить,
Щось болюче говорить ...
А може, то совість наша притлумлена
На крутих перевалах розгублена
Тихо голосить у чорній труні
На дні ...
Її привезли у закритій труні,
На щастя народжену, яснолицю,
Із серцем орлиці,
На подвиг призначену, без суду страчену,
Привезену в чорній труні
У грудневі скорботні дні.
Їй би ще жити, сміятись, любити
І людей од сплячки будити:
“Алла носить булаву,
А Зарецький плахту”, –
Так ми тоді жартували, а того не знали,
Що її привезуть у чорній труні,
Що там і свободу нашу причинять,
А народ огласять “причинним”
На довгі, німотні ночі і дні,
Ночі і дні...

---

²⁰ ІГНАТЕНКО Ганна (1924-2008). Прозаїк, поетеса. Автор кількох романів та повістей.

Комашков В.

Аллі Горській²¹

Тебе убито... Ще одна
Душа полинула до Бога...
Та од червоного вина
Стала чорнішою епоха.

Ти відійшла у небуття
І небо зоряне віншуєш.
І вже склизоти від гаддя
Під чобіточками не чуєш...

Тобі сутужно у імлі,
Де вічна ніч така холодна...
Прийшли пензлі на столі,
Їм не злетіти на полотна.

Нас приголомшила біда,
Нас оглушило – так бувало, -
Коли вже розпач огорта..
Але наш дух незламний, Алло.

Незламна віра у святе
Оте просте, живуче слово:
Свобода! Хай же воно знову
Крізь серце страчене зросте.

1971 р.

---

²¹ КОМАШКОВ Володимир (1935 – 1997) укр.. поет. Брав участь у виготовленні та розповсюдженні самвидаву. Був виключений з 5-го курсу Київського 1987-1988 рр. працював під четвертим блоком Чорнобильської АС. Перша збірка творів вийшла у 2004 р. вже після смерті поета.

Сверстюк Є.

Дзвони ²²

В урочу пору
в годину горя
в годину грому
Не дай нам Боже
свої утрати
нести без дзвону
В ту пізню осінь
упало небо
як ми страждали
Коли без дзвонів
без хоругов
її ховали
Спустились мряки
згустився морок
світ без закону
За мокрим містом
розкрила безвість
цвинтарні далі
Пучки калини
ліс хризантем
під снігом талим

---

²² СВЕРСТЮК Євген (1928) — відомий укр. критик і публіцист, діяч нац.-релігійного відродження, поет. Лауреат Шевченківської премії (1996 р.), Міжнародної премії Юнеско (2000 р.).

Сверстюк Є.

Реквієм

Горській, Симоненкові.

Зовсім поруч – ви раптом впали,
Так, як краплі крові чи сліз,
А мені лепотіли шпали,
А мені бовваніє ліс.
Ваші руки такі ж гарячі,
І таке ж, як було, плече.
Тільки очі так страшно зрячі,
І їх погляд наскрізь пече.
Хто потонув у млі холодній,
Хто у сірих дротах затерп.
В темно-синій німій безодні
Зирить вічністю місячний серп.
Добрі друзі, нас не минула
Чаша ця і ефірний дим.
Не розвіяло, не зігнуло
І судило зійти молодим.
Ми пливемо. Я вас за рікою
Відчуваю, як рідну тіль.
Мені легше до вас рукою,
Ніж до сходів по той бік стін.
Все, що було життям і снами,
Запеклося на серці вщерть.
Тільки раптом пройшла між нами
Така давня знайома – смерть.

Яценко Л.
Прощальна²³

Не так давно в твоїй оселі
Пишались ружі край вікна,
Навколо сад шумів веселий,
Була в ту пору весна.

І над Дніпром у небі синім
Цвіла зірниця золота,
І зозуленька на калині
Тобі кувала щасливі літа.

Минуло все, запала тиша,
Тяжких зітхань тобі не чуть,
І тільки друзі найвірніші
Тебе провадять в останню путь.

Прийшла зима, снігами вкрила
І тихий сад, і темний гай.
Голосить вітер край могили...
Прощай, наш друже, навіки прощай!

---

²³ ЯЩЕНКО Леопольд (1928) - музикознавець, фольклорист, диригент, композитор, канд. мистецтвознавства, громадський діяч. Активний діяч національного культурного відродження 60—90-х рр. Похорон Алли Горської 7 грудня 1970 р. перетворив на акцію протесту проти арештів. Очолює хорівий колектив “Гомін”. Лауреат премії ім. Т.Г. Шевченка..

Калинець Ір.

Вчора навколішки стали квіти ²⁴

А— лі Г—кій

Вчора навколішки стали квіти,
щоб приглядітись Твоєму обличчю,
що лежало в високій траві
до високого сонця обернене.

Вчора долоні поклали квіти
на заплющені очі, що чекали
ласкавого дотику коханої руки,
благословляючи їх на спочинок.

Вчора заплакали тихо квіти
і сплелись у вінок терновий
довкола Твоєї голови,
що лежить обличчям до сонця.

---

²⁴ КАЛИНЕЦЬ Ірина (1940) — відома правозахисниця, філолог, громадська діячка, письменниця. Світовою організацією жінок 1998 року Ірина Калинець визнана Героїнею світу. (м.Ротчестер. США) .

Бортняк А.

Аллі Горській²⁵

Де ви там, Алло, алло?!
З нашої дикої ери
Чи не забрав НЛО
вас у заобрійні сфери?

Явно кривавиться слід
у потойбіччя безкрає –
в цивілізований світ,
де самоїдства немає.

Де для найкращих умів,
для черепної скарбівні
не виробляють ломів
на офіційному рівні.

Де не потрошать картин,
що не вкладаються в рамку.
Там, де і мати, і син -
у золотому серпанку.

Певне, їх, вищих від нас,
так, як від моху дерева,
дар неземний ваш потряс –
ваша душа кришталева.

---

²⁵ БОРТНЯК Анатолій (1938) – укр.. поет. Автор багатьох збірок ліричних, гумористичних та сатиричних творів. Лауреат премії ім. В.Сосюри. Мешкає у Вінниці

Та, що крилата, мов птах,
ніби потічок у горах.
Що у крамольних думках,
у заборонених творах.

Саме шумів падолист,
знахарськи гоїв утому...
Мали, художнице, хист,-
тільки ж у світі хисткому.

Посеред синь-синяви,
де інтелект - не обуза,
мабуть, зустрінули ви
і Симоненка, і Стуса.

Може, зійшлись - і звідтам
у високоснім горінні
вдасться зарадити вам
бідній своїй Україні...

Вовк В.

Страшний суд ²⁶

5. СВІТАНОК

Ясні душі: Алла! Алла!
Алилуя!

Поет: Хто та жінка в червоному одязі,
Що спливає по ній хвилями світла?

Ангел: То вістунка світанку.

Ясні душі: Ми зустрічали
кості без гробу
дерево в полум'ї
церкву безоку
ручаї лементів
дзвін без'язикий
річку усопших
стогін стокрилий
стежку зав'язану
чорне свічадо
скошену пісню
криваве рало
в сльозах ікони
в печалі квіття
страсті Господні
на роздоріжжях.

---

²⁶ ВОВК Віра (Селянська) (1926) — укр. письменниця, літературознавець, перекладач. Доктор філософії, проф. порівняльного літературознавства й германістики. Під час війни виїхала спершу до Німеччини, потім до Бразилії. Лауреат премій ім. Івана Франка та ім. В.Стуса, Національної премії ім. Т.Шевченка (2008). Мешкає в Ріо-де-Жанейро.

Жінка в червоному:

На вас чекають
воскресні німби
сузірна брама
собор предвічний
райдужна радість
безкрає свято
обличчя сонця
любов цілюща –
Господне око.

Поет: Скажи, супутнику, які дароносиці
в руках тих жінок у білому?

Ангел: То душі церков і дзвіниць,
Що воскресають у вічності.

Поет: А ця пісня, що так прядеться
шовковою ниттю?

Ангел: То твоя пісня.
Її колись обірвали.
Тут оживає все, що з краси.

Поет: Предвічний Духу!
Я йшов за Твоїм голосом,
що вогненным стовпом
провадив мене крізь ніч.
Його єдиного я чув
в моїм подвійнім вигнанні
душі і плоті.

Ангел: Хай буде славенний навіки
Кінець і Початок!

Ясні душі: Алла! Алла!
Алилуя!

Гордасевич Г.
Споконвічний вогонь²⁷

Пам'яті Алли Горської

Ходила по землі - твердо.
Дивилася на світ - ясно.
І раптом це серце - вмерло.
І раптом це світло - згасло.

Тиснула руку - тепло.
Носила голову - гордо.
І раптом - душа затерпла –
Обірвано акорди...

Дарувала їй доля вроду,
Дарувала вогненну вдачу,
І любов до свого народу,
І хист мистецький впридачу.

Та на світі є чорні сили.
Та на світі є підлі люди.
І казились вони, і бісились,
І аж пінилися від люті.

Не ставали до чесного бою
Сатани нікчемнії смерди.
І забрала вона з собою
Таємницю своєї смерті.

---

²⁷ ГОРДАСЕВИЧ Галина (1935 - 2001) Письменниця, поетеса.. Автор 8 поетичних збірок, 9 книжок повістей та оповідань, а також значної кількості публікацій у періодичних виданнях як в Україні так і за її межами. Лауреат літературного конкурсу “Шестидесятники” (1996 р.), премій ім. О.Білецького та ім. Валерія Марченка (1997 р.).

Пролетіло одним моментом
Все, що їй у житті далось:
Як палила пальці цементом
І пергідролем волосся.

І на шкоду своєму здоров'ю
Найбільше палила серце
Ненавистю і любов'ю.
А нам пам'ятати все це.

Бо казали люди хоробрі,
Що як мла опівнічна звисає,
Ясне полум'я на її гробі
Загорається і не згасає.

Мазуренко Г.

Пам'яті Алли Горської²⁸

Де колос до колоса й тягнеться з серця пшениця,
Запізнені вісті приходять з країни, де люди живуть
недовго.

«... Над трупом дівчини плачуть перед народом,
Говорять промови і смерті собі ждуть за слово!
Про що гомонять люди, сюди не доходить.
Про забиту вроду? Про відтяту голову на залізниці?
Міліція каже: сама скочила в воду,
Як її малюнок сам зірвався з дзвіниці ...
А дівчина – геній, у неї теплі очі та сильні руки!
Ось серце гаряче й зарили у свіжій могилі».
Чи є відкриття у страшної науки як вимити мозок?
Чи в мозок всадити гвіздок із нечистої сили?
Хай душаться люди! Та люди не гинуть в далекій
країні,
Бо колос до колоса й виросте з теплого серця
пшениця.

---

²⁸ Г. Мазуренко / «Свічадо» 3/4 (1/18) 06 с. 13

МАЗУРЕНКО Галина (1901 - 2000) письменниця, художниця української діаспори. В роки національно-визвольних змагань 1917—1922 рр. перебувала в армії Симона Петлюри, за бойові заслуги нагороджена залізним хрестом. Автор понад 11 поетичних збірок, зокрема, «Акварелі» (1927), «Вогні» (1941), «Снігоцвіти» (1941), «Пороги» (1960), «Ключі» (1969), «Зелена ящірка» (1971), «Скит поетів» (1971), поеми «Золота корона» (1972), «Північ на вулиці» (1980) та інших.

Славутич Я.

Пам'яті Алли Горської²⁹

Орлице горня, вода гірська
Тебе кропила, немов залізом.
Самопосвяти сяйна ріка
Твій дух сталила живлющим бризом.

На подвиг дії, на правди чин
Тебе відвага благословила...
Не ревні смутки - з ясних вишин
Клекоче гнівом Дажбожа сила!

Витає Ольги сувора мста,
І Богуславки гряде хоробрість.
Ти йдеш у вічність, немов свята,
Віками потомними даруєш добрість.

Лягає в ноги голготна путь,
Як голий кремінь, без ласки й ніги...
З могили Алли на бій зовуть
Палання Лесі й вогонь Теліги!

Квівланд, 1971;

---

²⁹ http://www.poetryclub.com.ua/metrs_poem.php?poem=7090

СЛАВУТИЧ Яр (Григорій Жученко 1918) - Поет, культуролог і дослідник літератури автор англomовних підручників з української мови, літературно-критичних нарисів, редактор і видавець літературно-мистецького альманаху «Північне Сяйво» (Едмонтон).

Шум А.

На могилу Алли Горської³⁰

Коли згасало сонце в пустирі за містом
Твоя чорніла в білій стужі домовина
Людина сонячна, весняна Алло.

Коли згасало сонце твоїх фарб в майстерні
Чорнішими чорніли дні і ночі друзів,
Чорнішими за гайвороння йшли в пустелю
Наглядачі – кати за горсткою відважних.

Коли грудневе сонце запалало снігом –
Гарячі грудочки землі котились в землю.
В ту землю, в ту глибіню, якої свято
Ти знала, сонячна подруга Алло.
Ти знала свято – святість серця і душі
Твоєї раси, нації, малинової крові,
Бажання і снагу наказу – боротьби
Пророка гнівного, воскреслого у славі
В руках твоїх мистецьких, творчих,
В частинках скла, заліза чи каміння,
Воскреслого у боротьбі за правду,
За суд, за кару супостатам,
Воскреслого у слові, в книзі,
В руках простягнутих, в бровах суворих,
Між небом і землею, в жарі сонця,

---

³⁰ <http://ariyadnashum.blox.ua/2009/06/Ariyadna-ShumNA-MOGILU-ALLI-GORSKOYi.html>

ШУМ (Стебельська) Аріадна (23.08.1919 – 08.08.2002) - українська вчена-літературознавець, критик, художниця, скульптор, потеса. Народилася на Вінничині. Жила у Торонто (Канада).

Що землю запалило і стопило грати.

Воскрес пророк, як обіцяв,
Ради рабів німих, убогих, нищих,
Тих, що уста закриті їм страхом,
Убогість духа, кволість недолуга,
І тих, яких мовчання є за крик сильніше,
Гучніше за гарматні вибухи й за грім,
Воскрес для тих, що гордо заціпили
З печаттю смерті на тортурі нарах.

За всіх він встав, за всіх він руки простягнув,
За всіх він молиться, за всіх він проклинає
Ту землю осквернену, що не родить правди.

Зродилась Правда у руках Твоїх,
В творчих руках живих дітей Землі Святої,
І Земля Свята, в якій коріння Ти шукала,
Взяла тебе у стужі неприязній.

Та ти зігріла землю. Твої теплі руки
Що гріли фарби, скло, метали та каміння
Зігріли сніг, що грудьми накрит
Грудневе кладовище в пустирі за містом.
Твоє жагуче справедливості і кари ворогам
Гаряче серце – здвигнуло пророчі руки,
Живі, сильні, могутні руки Правди,
Що встала, і не дасть землі згоріти,
Що встала знов жива і молода,
І знов в нових і дужих поколіннях
Вона промінюватиме, як вічне сонце.

Торонто, 2 лютого 1979

/Шпиталь св. Йосипа. Біля умираючої Мами/

Мельник І.

Прости!

А. Г.

«... тяжелым и тупым» -

(З висновку судмедекспертизи)

Любов народжує Любов!
Дбайливо випещена Квітка, -
Народжена з Любові, -
Іншим мусила віддати ту Любов, -
Шукала і знайшла –
Кохалася в Мистецтві, Мові, у Народі!..
Але ті кращі квіти
У занедбанім саду
Жорстокого Суспільства
На поталу Режимові пішли
одна за одною..
Ламалися і «каялись» у –
.... Своїй Любові!!!
А як – «ні» - «тяжелое и тупое»
Падало на їх голови...
Сумне покоління шістдесятих,
передчасно розквітлих,
приречених на Смерть,
чи товщу снігової німоти
продовж десятиліть!!!
І знову табори, голодування
І «искусственное кормление»...
Я зараз бачу їх
Сміється Алла коло студентського намета
На площі «Незалежності»...

Згадує як в їх «червонім»
Університеті друзками скла
Розлетілось потрощене Тарасове
Безсмертне Слово і постать Генія...
Співає ... «ще не вмерла Україна»...
І плаче в Биківні.
Така вродлива й молода
Шуткує з танкістами на
Барикадах біля «Білого Дому»,
А коло суду х шахтарями
Вітає Хмару!...
Поруч – ми, старі смутні і сиві –
Треба вмерти, щоб лишитись молодим!
Раніше ніж ми всі
Збагнула Алла моторошну тайну
    Б и к і в н і!
Таїну ту кати оберігають.
Убивці тих, що там лежать.
«Тупое и тяжелое» у них в руках –
Пильнуймося і пам'ятаймо!
Алла, люба!
Сум і гордість наша,
Прости нас, що не ми,
А ... ти..
Тебе убили, *«тяжелым и тупым»*,
    А ми – живі!...
І ще живі твої кати!..
    Прости!!!

Полтава Л.
Пам'яті Алли Горської³¹

Присвячую ОЖ ОЧСУ

Круком вістка: убили Горську
І мозаїку знищили теж!..
Твій Шевченко – воскресне в Нью-Йорку
І повернеться в сяйві пожеж.

Він освітить усю Україну,
І великими стануть малі,
І свободи червона калина
Зацвіте на козацькій землі.

А мистець? – хоч на світі не стало
(Не здригнулась московська рука!) –
Будеш жити у Каневі, Алло,
Як найкраща Шевченка дочка.

1977.

---

³¹ Леонід Полтава «Обжинки», Київ, «Задруга», 2000, с.280

ПОЛТАВА (ПАРХОМОВИЧ) Леонід (24.08.1921- 19.04.1990) – український поет, прозаїк, драматург, радіожурналіст, редактор, публіцист, громадський діяч, автор збірок віршів для дітей.

СВІТЛИЙ СПОГАД
Мистецькі твори, присвячені А.Горській

*Віктор Зарецький . Портрет А. Горської
1960-ті роки., папір, олівець*

*Віктор Зарецький. “Душа піднімається на небо”
 (“Вознесіння”), 1971, 100x80, полотно, олія*

*Віктор Зарецький. “Метафоричне видіння”,
1971, 152x78, полотно, темпера*

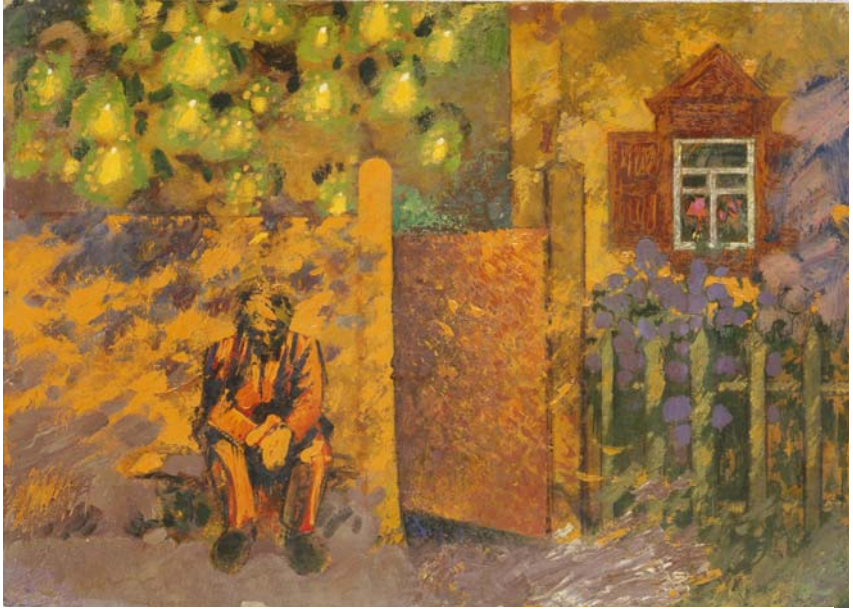

*Віктор Зарецький. “Видіння”,
1979, 63x59, папір, о., змішана техніка*

Віктор Зарецький. “Алла Горська”
1971, 120x100, полотно, олія.

*Віктор Зарецький .Смуток, журба, туга.
Пам'яті Алли Горської - дух відлетів.
1970-ті рр., к., о. 49, 8x70*

Віктор Зарецький. “Світлий спогад” (Автопортрет з дружиною), 1976 р., 52x102, полотно, фанера, олія.

Віктор Зарецький.

“А ми ж тую калину та й підніmemo”, 1989 р.,
190x103, полотно, темпера, змішана техніка.

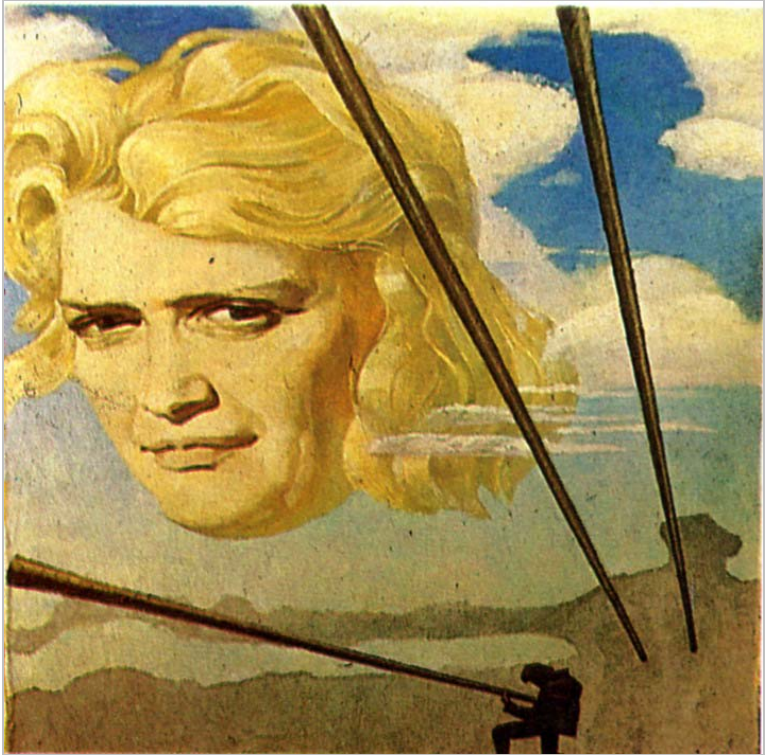
Віктор Зарецький. “Світла душа” (Пам’яті Алли Горської), 1989 р., 130х120, полотно, темпера

Валерій Франчук. «Молитва» (А.Горській і В. Стусу)

*Опанас Заливаха. “Пам’яті Алли Горської”
(Портрет Алли Горської), 1970 р., 48х58, полотно, олія.*

*Галина Севрук. “Трембіти”
(Портрет Алли Горської), 1971 р.,
70x50, полотно, олія.*

*Борис Плаксий. Портрет Алли Горської, 1966 р.,
100х50, полотно, олія.*

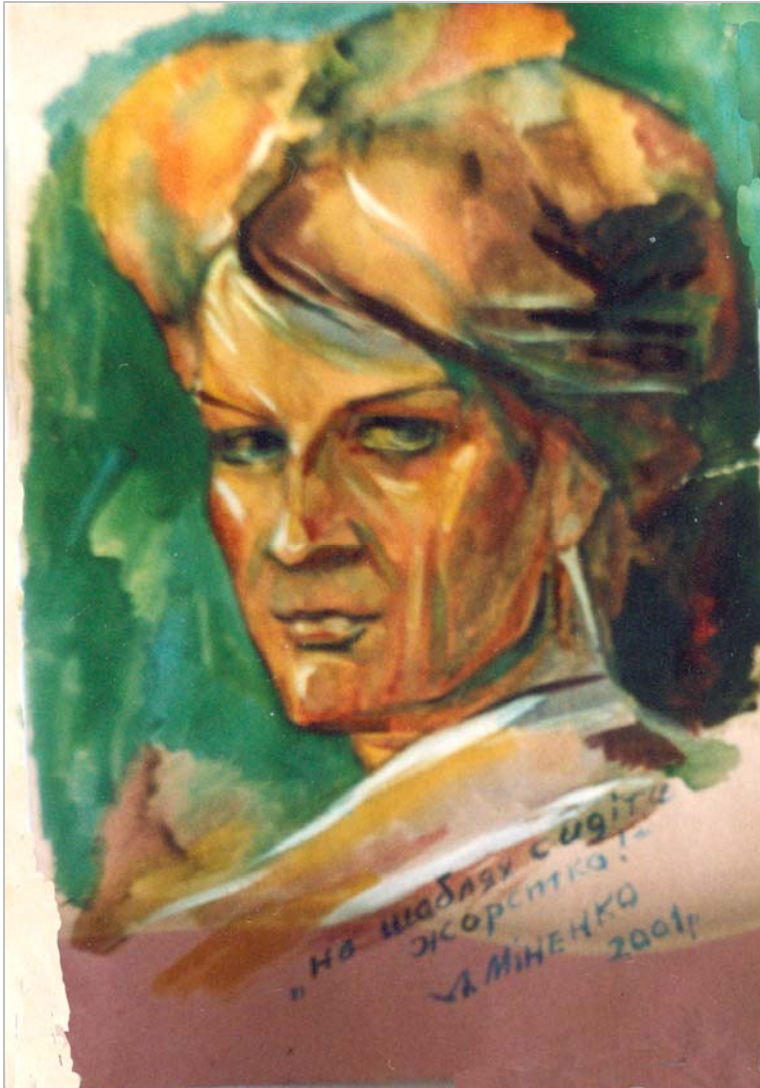

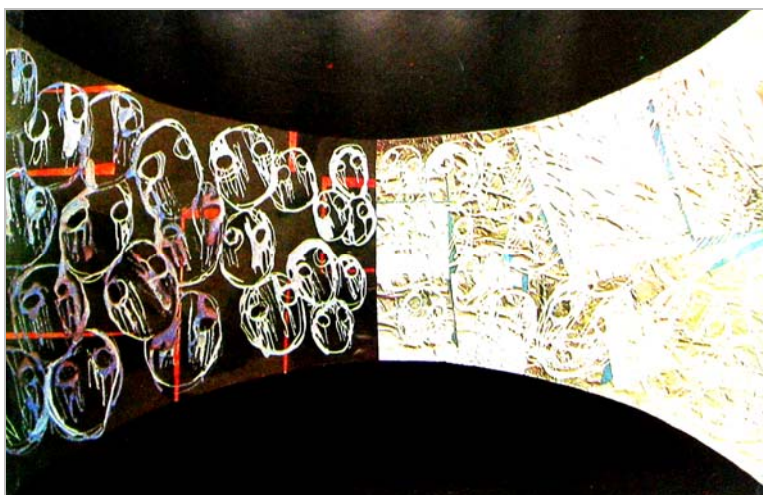
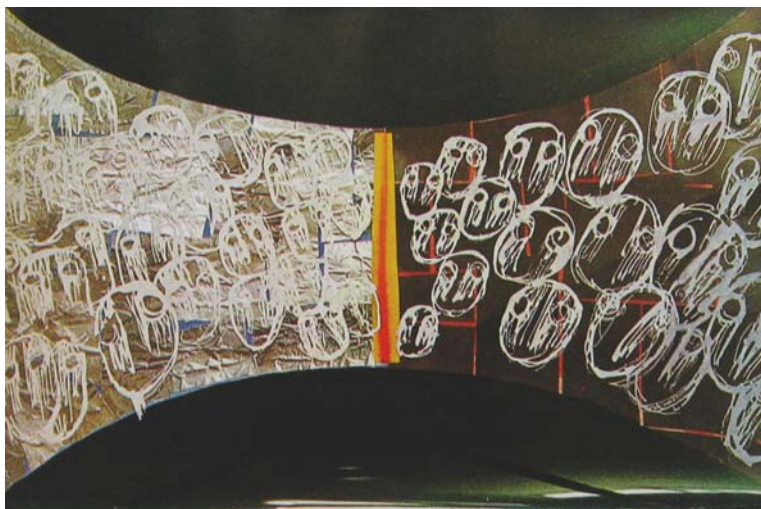
*Борис Плаксий. Портрет Алли Горської,
2000 р., 100х50, полотно, олія.*

*Олександр Коровай. «Троянда шістдесятництва»
(Портрет Алли Горської). 2008. 174x99.
Тирсоплита, темпера*

Любов Міненко. “На шаблях сидіти жорстко”, 2001 р., 70x50, папір, акварель.

Юрій Соловій. “Страшний суд”
(циліндрова картина)

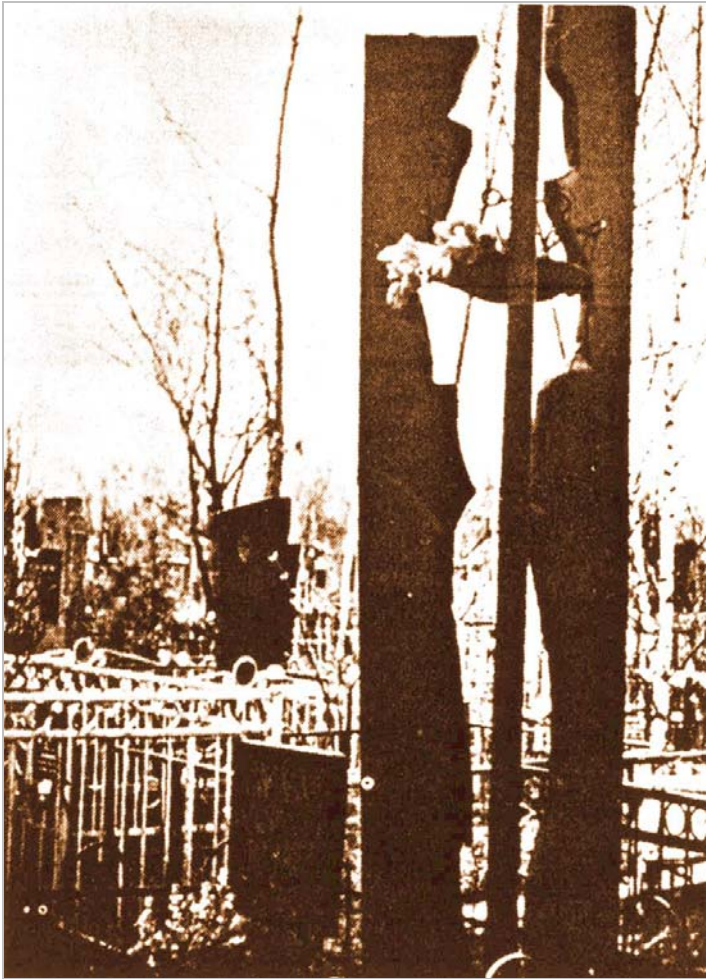

Аліса Забой. «Пієта ХХ ст.» (На смерть Алли Горської), 1970, h 52, бронза.

. “... Ми були вагітними та корчилися з болю, немовби родили ми вітер, ми спасіння землі не вчинили, і мешканці всесвіту не народились (Ісайя 26, 18)

Аліса Забой. Дошка на могилі Алли Горської. м. Київ. (1971)

*Аліса Забой. Пам'ятник на могилі Алли Горської.
м. Київ. (1971*

Володимир Прядка. Пам'ятник на могилі Алли Горської

Пам'ятник художникам – жертвам репресій.
1996, м. Київ
Борис Довгань, Флор Юр'єв

Меморіальна дошка. м. Васильків. Київська обл., вул.
Юних комунарів, 8
Михайло Денисенко - скульптор

Меморіальна дошка у Києві (вул. Рєпіна, 25).
Борис Довгань (скульптор),
Флор Юр'єв (архітектор).

м. Львів, вул. ім. Алли Горської

Коментар до мистецьких творів, присвячених А.Горській³²

Віктор Зарецький . Портрет А. Горської
1960-ті роки., папір, олівець

Віктор Іванович Зарецький (1925 – 1990) – український живописець. Лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (1994, посмертно) — за картини останніх років: «Солдатка», «Літо», «Дерево (Витоки мистецтва)», «Ой кум до куми залицявся», «Весняні клопоти». Народився у м. Білопілля Сумської обл. Художник, монументаліст. Закінчив Київський художній інститут. Разом з дружиною, Аллою Горською, брав активну участь в укр. культурному відродженні 60-х років, був головою Клубу творчої молоді. Згодом настали роки повної громадської ізоляції, цькувань. Працював у книжковій графіці, у монументальному мистецтві (театри в Сумах, Івано-Франківську). Останні роки життя позначені активними новаторськими пошуками в царині станкового живопису, плідною педагогічною діяльністю. Створив власну мистецьку школу. сьогодні найталановитішим молодим художникам надається премія його імені.

Союз Віктора Зарецького з Аллою Горською був яскравим і непростим. Віктор був учителем і поводитирем, натхненником і розкривачем глибин і таємниць у світі мистецтва. Алла – світла і

---

³² Розміри творів вказані у сантиметрах.

Твори, місце зберігання яких не вказане, є власністю родини автора.

піднесена, сприйнятлива й сповнена діяльності та мрій, чесна й пристрасна, жіноча і приваблива. Їх притягувало одне до одного й водночас відштовхувало, ніби два полюси магніта. Це була справжня, драматична й піднесена любов. Ця любов обірвалася трагічно, безглуздо й страшно. Вікторові здавалося, що не витримає, збожеволіє. Він відмовився прощатися з Аллою, назавжди зберігаючи в пам'яті живий і сповнений сил образ дружини.

В. Зарецький. Алгоритичні портрети Алли Горської³³

Після трагедії митець часто годинами сидів біля вікна своєї майстерні і вдивлявся углиб парку, подумки воскресавши світлий образ Алли, який ніколи не полишав його, стаючи напівмаренням-напівсном. Свій біль і смуток Віктор Зарецький ховав у метафорах. Він створює цикл творів, присвячених дружині – Аллі Горській. Серед них – «Смуток, журба, туга». (1970), «Алла Горська» (1971), «Метафоричне видіння» (1971), «Душа піднімається на небо» («Вознесіння») (1971-90), «Світлий спогад» (1976), «Видіння», (1979), «Світла душа. Пам'яті Алли Горської» (1989), «А ми ж тую калину тай піднімемо» (1990).

Віктор Зарецький. «Душа піднімається на небо»

---

³³ *Леся Медведєва* «Віктор Зарецький. Митець, рокований добою» – К. : Оранта, 2006. - ст.ст. 11, 12, 206, 207, 210-215, 217-219.

(“Вознесіння”), 1971, 100x80, полотно, олія

Картину “Вознесіння” Віктор Зарецький писав майже 20 років. 1971-го йому вистачило сил оповісти тільки про колишню трагедію. Батьківський будинок у Василькові з кривавим відсвітом подвійного вбивства, зловісний морок ночі, скелет зимового дерева, якому вже не пробудитися, і нерозкрита таємниця у вигляді нерозшифрованих знаків, схожих на клинопис.

Колір – виразник почуттів та емоцій художника. Відчувається стан самотності, жури, жалю за втраченим. Трагічний настрій відтворюють строкаті контури чорно-білих дерев. Червоний колір поруч з білим та чорним сприймаються, як світ земний та світ драми.

У передчутті своєї смерті В.Зарецький 1989 – го року домалював дві постаті: світлу жіночу та ангела.

З закривавленого льоху будинку, в якому знайшли понівечене тіло Алли, відлітає на небо її душа, зображена у вигляді жінки., тіло якої випромінює у темряву ночі ірреальне світло. Душу на небо супроводжує ангел; він закриває її від кривавої зорі, виривається з будинку. Постать жінки вдвічі більша за будинок, з якого вона відлітає. Це символізує не лише біль втрати самого митця, а й втрату для України. Контраст масштабів фігури Алли Горської й майже іграшкового будинку свідчить про тиск обмеження її особистості, а відлітаюча постать молодої жінки – про передчасне

звільнення від полону земних пристастей.

Фігура ангела цілком матеріальна, а душа Алли Горської, що зображена у вигляді прекрасної жінки, – майже прозора. М'яка вібрація жіночої постаті і сталевий згин даху, що, як лезо ножа, впивається в лоно жінки, посилюють трагічність твору.

Віктор Зарецький. “Метафоричне видіння”,
1971, 152x78, полотно, темпера

“Метафоричне видіння” виконано у вертикальному форматі. З портрета нас вітає красива висока блондинка у жовтій довгій сукні. Вона урочисто, величаво та стрімко “творить ходу” і якимось усміхається чомусь лише їй одній відомому. З її рук падають грона калини.

Віктор Зарецький. “Видіння”,
1979, 63x59, папір, о., змішана техніка

Михайлина Коцюбинська згадувала, що образ Алли незмінно пов'язаний із двома враженнями-символами. Перше – це ореол світла: “Заходячи у приміщення, де була Алла, я одразу, ще не бачачи її, відчувала, що вона тут. Спершу, якимось знайоме сяйво (чи то від білого волосся, чи то від променистої посмішки), потім – вона сама. І друге символічне уявлення – калина. Червоний кетяг в Аллиних руках є самозрозумілим, неодмінним. Як норма. Недаремно вона несла за труною Василя Симоненка оповитий китайкою жмут калини. Недаремно на його портреті Аллиної роботи – збризки калини, як її

авторський підпис. Недаремно у присвяченому Аллі вірші Стуса – “червона тінь калини”. Лесть вловимим дотиком пензля Зарецький означає риси обличчя – посмішку, очі, обрис голови, довкола яких горить червоно-кривавий німб.

Віктор Зарецький. “Алла Горська”

1971, 120x100, полотно, олія.

Ця робота виконана в етюдній манері одразу після трагедії. В центрі композиції зображено обличчя Горської, риси якого гіперболізуються до спотворення і нагадують страхітливую посмертну маску. Біле обличчя контрастує з загальним тлом картини, що нагадує криваве марево. Сюжет-реальність перетворюється в сюжет-метафору. Ліворуч на першому плані зображено гострий профіль покрівлі будинку символічного червоного кольору. На другому плані – дерева, колір та контури яких нагадують багаття. Червоний колір, що панує в портреті-етюді, має символічний зміст і уособлює переживання трагедії, відчуття провини.

Віктор Зарецький. «Смуток, журба, туга».

(Пам'яті Алли Горської - дух відлетів)

1970-ті рр., к., о. 49, 8x70

Горять свічки каштанів. Свічки пам'яті.

Дата створення картини – 1970 рік. Тобто - грудень. А тут цвітуть каштани. Чи можливо це? Ось як відповів на це питання син А.Горської Олексій Зарецький: «Дорога Людмила Родіонівно! І до смерті Алли Горської щось моторошне висіло в

повітрі. Думаю, можливо.
Обіймаю ОЗ»

Віктор Зарецький. “Світлий спогад” (Автопортрет з дружиною), 1976 р., 52x102, полотно, фанера, олія.

Обличчя Алли Горської занурене в море троянд, його огортає золоте волосся, погляд спрямований на глядача. На вустах грає легка посмішка.

Здається, що Віктор Зарецький образотворчо висловив в картині сказане Євгеном Сверстюком над свіжою могилою Алли: “Виразне, радісне, світле обличчя Алли несе з собою свято... І завжди знаєш, що в душі її світиться якась фантастична віддана любов до всього доброго, чесного і порядного”. Власний образ художник вирішив по-іншому. Його обличчя чорне від смутку, з опущеними долу очима, повернуте до дружини. Перш за все відчувається та провина, яку митець несе у своєму серці за долю дружини.

Віктор Зарецький. “А ми ж тую калину та й підніmemo”,
1989 р., 190x103, полотно, темпера, змішана техніка.

В картині “А ми ж тую калину та й підійmemo” Алла змальована живою і сильною. У постаті Матері-Оранти, що дужими руками прагне захистити свою дитину і, наче лебединими крилами, підіймає червоні кетяги калини, які перегукуються з візерунками на вишиванці. У пишному національному строї, завітчана вінком із

різнокольоровими стрічками, вона є уособленням духовної міці та вірності справі. Зарецький мовби актуалізує поетичне гасло Лесі Українки:

Коли бракує ватагам кебети,
Хай встане жінка!

Віктор Зарецький. “Світла душа” (Пам’яті Алли Горської), 1989 р., 130х120, полотно, темпера

Душа на картинах Віктора Зарецького має подобу Алли. За Платоном, кожна душа безсмертна, “вона досконала й окрилена, ... править усім світом... Душі, названі безсмертними, досягнувши вершини, вибираються назовні й зупиняються на небесному хребті. Коли вони так стоять, їх підхоплює круговерть, і вони споглядають, що відбувається поза межами неба”. Душа прагне сприймати те, що їй притаманне, вона бачить суще, проймається радістю, живиться спогляданням істини та тішиться. Наситившись таким спогляданням, душа повертається на небо.

Валерій Франчук. «Молитва» (А.Горській і В. Стусу)

Валерій Олександрович Франчук (1950) — український художник, графік, заслужений художник України (2005 р.). Лауреат Шевченківської премії (2008).

Тож дай мені, дійти і не зітліти
Дійти а не зітліти, дай мені
Дозволь мені, мій вечоровий світе

Упасти зерням, в рідній борозні.

Василь Стус

А я йшов навпрошки до вас — із розлуки

В ту пору, відчайдушного руху до волі, я якби склав іспит цим заповітом Василя Стуса, на довго дорогу творення образу душі української. Ці слова - молитва і дотепер є для мене мірою найвищої відданості любові до своєї землі, до тої рідної борозни як дороги, як долі.

Написані мною в ті роки (1992 - 1995) картини "Молитва" (Пам'яті Василя Стуса і Алли Горської), "Проти вітру", це мій сердечний уклін великому сину України, це свіча святої пам'яті всім тим замордованим але не скореним борцям за волю України проти антилюдського тоталітарного комуністичного режиму.

Валерій Франчук. 1 лютого 2003 року

Опанас Заливаха. "Пам'яті Алли Горської"
(Портрет Алли Горської), 1970 р., 48x58, полотно, олія.

Заливаха Опанас. (1925 - 2007) – один з найвизначніших укр. художників. Родом з Харківщини, але згодом родина перебралася на Далекий Схід. Закінчив Ленінградський державний ін-т живопису, скульптури, архітектури ім. Рєпіна. На початку 60-х років переїжджає в Україну, зближується з шістдесятниками. Швидко здобуває славу самобутнього, глибоко національного художника, але виставляється нечасто й ненадовго,

оскільки його інтерес до нац. проблематики і “занепадницькі настрої” не вкладаються у канони соцреалізму. Був одним з авторів шевченківського вітражу в Київському Університеті (1964), поварварському знищеному ректором Ун-ту за наказом Київського обкому КПУ. У 1965 р. Заливаха було заарештовано й засуджено на 5 років таборів суворого режиму за звинуваченням в антирадянській пропаганді та агітації. Покарання відбував у Мордовії. Лауреат премій ім. В.Стуса (1989) та ім. Т.Г.Шевченка (1995). Похований у Івано-Франківську

Панас Заливаха – художник-мислитель, друг Алли Горської. Окремо, різними шляхами підіймаючись на гору усвідомлення себе творцями українського духу, вони зустрілися на її вершині. А вершиною все ж залишався Тарас Шевченко.

Вони разом працювали над Шевченковим вітражем у вестибюлі головного корпусу київського університету. Вітраж розбили напередодні 150-річчя Т.Шевченка. Розправилися і з Опанасом Заливахою. Він опинився за колючим дротом зони.

П’ять років Алла листувалася з Опанасом Заливахою. Влаштувала йому теплу зустріч при поверненні з неволі. А через кілька місяців загинула.

Повернувшись до Івано-Франківська з похорону Алли, Заливаха пише Ірині Жиленко: “... *І сум, і страх, і сором, і “чорне навколо”. І невмирущість Людини, її духу, і жертовне очищення, жорстокість і жовті спалахи до Бога, де*

щем і безкінечність, відчай власного безсилля, випадковість і невмолимість. А дух Людини виявив себе, як ніколи, переповнено, до відчутного тернового болю. Голосіння, щем і незбагненність. Алли мертвої я не бачив, я бачив лише живий і сильний дух Людини й жінки, що заповнила собою всіх нас, те вічне життя!” ...³⁴

Образотворче втілення цих думок знайшло у портреті Алли Горської, написаному Опанасом Заливахою у першу ж ніч після похорону Алли.

Галина Севрук. “Трембіти”

(Портрет Алли Горської), 1971 р., 70x50, полотно, олія.

Севрук Галина (1929) - засл. художник України, монументаліст, кераміст. Лауреат премій ім. В. Стуса та ім. А. Шептицького. Народилась у Самарканді. Закінчила Київський держ. худ. ін-т. Член НСХУ (1989).. Мешкає у Києві.

в інституті Галина Севрук вчилася разом з Аллою Горською, разом працювали над Шевченківським вітражем, який було знищено.

Портрет Алли Горської написано під враженням похорону, який Галина Севрук спостерігала в селі над Черемошем: “... бачила похорон з трембітами та чорними хоругвами. Бігме, урочисто, велично. Ще й зараз стоїть перед очима. Хотіла б я, щоб і мене так ховали. А ховали на

---

³⁴ “Ірина Жиленко Homo feriens” - - “Сучасність” №2 1999 с. 63

цвинтарі біля Довбушівської церкви”.³⁵ Отак вона ховає і Аллу Горську, яку вважала зразком мужньої людини:

“Даремно нічого не буває, людина накопичує духовну силу, щоб в один момент, у період ставлення, проявити її, розкритися, як, скажімо, розкрилася Алла Горська. Вона раптом змінилася, зрозуміла, що ми всі тимчасово на цьому світі, головне – треба робити свою справу, робити те, для чого ти живеш на цьому світі, бо твій дух незнищенний, його ніхто не вб’є. Вона стала людиною мужньою, сміливою, красивою, яка нічого не боїться. Вона сміливо казала правду приспанім, але пробудити їх не змогла, хоча при цьому гранувала свій дух і світила людям своєю мужністю”.³⁶

Борис Плаксій. Портрет Алли Горської, 1967 р., 100х50, полотно, олія.

Плаксій Борис (1937) – заслужений художник України. Народився на Черкащині. Закінчив Київський художній інститут.

Підписав 1968 року відомий листа 139-ти патріотів України до влади. Репресії проти нього почались 1971 року, після розпису кафе «Хрещатий яр», що на розі Прорізної й Хрещатика. Розписи було знищено за вказівкою “зверху”. Зневірівшись у

---

³⁵ ЦДАЛМ Архів Віри Вовк: фонд 1212, опис 1, справа 338, арк. 1

³⁶ “Берегиня України”, с. 166 – “Мистецтво”, 1995

всьому Б.Плаксії подався на Північ і повернувся у часи Незалежності.

Працював з А.Горською та В.Зарецьким у Маріуполі, Краснодоні та Києві. Про той період Б.Плаксії писав: «Ні Віктор, ні Алла, ні я не збирались писати одне одного. Жодного разу з натури не працювали. Але одного разу я попросив Аллу, щоб вона позувала — невеличкий задум у мене був. Вона охоче погодилася — може, просто буде цікаво. В мене тоді був експериментальний період з домішкою такого аналізу. Я не пам'ятаю, як вона сприйняла той портрет. Але саме тоді, коли я писав, я відчував трагічність її натури. І чому — не знаю. Може, тому, що сиділа мовчки і заглибилась у себе. Форми в тому портреті геть далекі від реальності, я намагався вловити щось внутрішнє. Наскільки я розумів, і вона сама розповідала,— в неї були дуже важкі розмови з батьком. Він наставляв її, вичитував їй моралі. Вона цього не могла терпіти.

Після листа 1968 року, коли почалася паніка, Віктор і я дуже переживали. Алла трималася мужньо.

Важке, темне, що виповзало тоді звідусіль, збільшувалось і збільшувалось. Той стан, страшні передчуття майже не можна передати. Хоча б якими метафорами користуватись,— це неможливо передати — страх проймав людину наскрізь, з'явилось відчуття кінця: ось-ось кінець — і все. Він наступить обов'язково, точно, але поступово. І ти сидітимеш у себе в хаті. Вона буде заповнюватись

газом. А ти його вдихатимеш усе більше й більше, аж поки... І нікуди подітись — виходу нема. Але на Аллі це не відбивалося, я цього не відчував. Вона трималася міцно — тверезості й оптимізму в неї вистачало. Може, таким натурам, як вона, отой «перець» був потрібний у житті. Вона ще більше ставала сама собою. Її переконаність у своїй правоті ставала ще більшою. Розкаяння та розгубленості не було, навіть після сильних стресів

Вона цікавилася філософією. Цікавилась і психологічним аспектом: хто і як уявляє собі долю людини. Чи є зв'язок між людським «єго», його долею та долею інших людей, що його оточують. Я розповідав Аллі свої враження від книги д'Аршіака. На листку паперу я малював схему життя Пушкіна. Я собі уявляв, що оточення концентричними колами стискувало долю Пушкіна в напрямку до точки смерті. А д'Аршіак не хотів дуелі. І це її дуже зацікавило. Може, вона теж відчувала певний тиск на свою долю. Цей спогад не залишив у мене емоційного ореолу, розмова мала, так би мовити, інтелектуальний характер, зовнішня поведінка Алли ні про що не говорила. А десь глибоко всередині вона, мабуть, відчувала свою долю.

Це я до чого кажу — людина жила без страху. Я не помічав і не відчував, щоб вона що-небудь робила з острахом, з осторогою. Розуміла, але не боялась наслідків. Це дуже характерна риса.»³⁷

---

³⁷ “Алла Горська. Червона тінь калини”. с.с. 188-196

Борис Плаксій. «Портрет Алли Горської»,
2000 р., 100х50, полотно, олія.

2007 року Б. Плаксій був удостоєний Шевченківської премії за цикли живописних робіт "Агонія зла" і "Творці Незалежності". Вони зберігаються в столичному домі-музеї Івана Кавалерідзе, і за їхніми мотивами навіть знято цікавий документальний фільм "Кредо".

Галерея портретів «Творці Незалежності» складається з кількох груп портретованих: політв'язні й репресовані без суду, так звані "вороги народу"; державні й політичні діячі проукраїнського спрямування; еліта культури, яка формувала національну свідомість суспільства.

Окрасою галереї став портрет Алли Горської. Художня й життєва правда на портреті у кожному мазку. З портрета на нас ласкаво, трохи примруживши очі, дивиться красива висока блондинка у ніжно-жовтій сукні з накинутою на плечі куртці, так, як носила Алла. А позад неї – чи глухий мур, чи – стіна. Можливо, що у підмурівку стіни жертовна кров тих, хто віддав життя за Україну. "Кажуть, коли китайці будували свою велику стіну, вона не трималася, поки не стали робити людських жертвоприношень. Алла жила серед нас, але відчувалося, що вона належала до іншої породи людей, до породи титанічної. Алла була просто велика, і от саме вона лягла до підмурівку нашої культури, там її кров"³⁸

---

³⁸ Білокінь Сергій "Життя і смерть Алли Горської" – Алла Горська.

Олександр Коровай. «Троянда шістдесятництва»
(Портрет Алли Горської). 2008. 174х99.

Тирсоплита, темпера

Коровай Олександр (1928). Народився в Крижопільському районі на Вінниччині. Закінчив живописний факультет Одеського художнього училища. Член Спілки художників України.

Працює у жанрах портрету та пейзажу. Прагнучи якнайповніше передати індивідуальність, психологічний стан людини, художник нерідко вдається до створення портретів-картин, на яких показує зображуваних осіб у характерній для них навколишній обстановці.

Портрет Алли Горської Олександр Коровай почав писати у 2007 році, працюючи в той час над портретом Параджанова. Тож, художник не міг повністю віддатись новому твору, але, коли емоції перемагали, бо бажання написати Аллу було великим, він брався за нього. Писав без попередніх накреслень вуглем на поверхні стола, який використовували художники-оформлювачі. народжувався образ і не питав чи є час, чи є матеріал. Алла виходила урочистою з орлиним поглядом уперед.

2008 року, з наближенням відкриття персональної виставки (20.06.08) Олександр Коровай повертається до портрета Алли Горської, щоб закінчити передній план. І ... переписує Аллу. Орлиний погляд зникає, а постає Алла такою, якою

була у житті. "Її життя було якесь не "причесане". Вже дорослою Алла, відчувши свою причетність до українства, повстала проти того середовища, в якому виховувалась. А походила вона з родини, що належала до тодішньої української зросійщеної номенклатурної еліти. Стався парадокс." – пояснює художник, який особисто знав А. Горську: вчився разом з нею у Київській художній школі, створював з нею у Донецьку мозаїчний комплекс "Школа".

У центрі картини великим планом – Алла Горська зі зосередженим, спрямованим у себе поглядом. Позаду неї – скло лінзи, через нього видно те минуле, яке обурило покоління шістдесятників: і знищені Шевченківський вітраж та автокефальна церква, і виморене голодом українське село, і розіп'ятий на хресті козак. А на передньому плані – те, чого Алла вже не стигла побачити: падіння радянського ладу (перевернуті цифри 1917 без одиниці), нищення архівів бібліотек (у полум'ї книги та монускрипти), і цитата зі спогадів автора: "*Сашко, у мене була не жінка, а ... гетьман*" (В.Зарецький).

Картина Олександра Коровая "Троянда шістдесятництва" є монументальним твором про кров і сльози зморованої України і Аллу Горську – незагойну рану на тілі Матері-України.

Любов Міненко "На шаблях сидіти жорстко". 2001. 70x50. Папір, акварель.

Міненко Любов — художник-постановник театру. Вищу художню освіту здобула в Академії

образотворчого мистецтва і архітектури (майстерня видатного сценографа академіка Данила Лідера). Початок творчої діяльності — Державний театр м. Хмельницький, де оформила десять вистав. 1981 року виконала державне замовлення — панно в техніці карбування на фасад Будинку шлюбу в Києві. Працює в техниках: олії, акварелі, аплікації.

З портрета "На шаблях сидіти жорстко" з сумом і докором дивиться Алла Горська. Здається, що її очі повні сліз. Проте, постава голови і сам погляд через плече свідчать про людину незалежну, яка вміє гідно йти своїм шляхом.

скупі роки життя Алли Горської були отруєні свідомістю, що її талант нікому не потрібен. Оточувала крижана байдужість, ненависть. Про це - напис на картині: "На шаблях сидіти жорстко".

майже кожен лист Алли до П.Заливахи у мордовський табір починався цими словами, а відповіді Панаса – "Так, жорстко".

Фраза "на шаблях сидіти жорстко" є цитатою з жартівливих рядків записки, яку А.Горська знайшла встромленою у двері своєї майстерні:

*На даху куняє тава,
На шаблях сидіти жорстко,
А Арнольдові цікаво,
Де блукає пані Горська.*

Автор записки повідомив не тільки про свій візит, а й про те, що помітив на сходінках (*шаблях*) перед майстернею спостерігача (*таву*).

У листуванні слово *шаблі* було замінено на

шаблі.

Юрій Соловій. “Страшний суд” (циліндрова картина)

Соловій Юрій. (1921-2007) маляр, теоретик і критик мистецтва, людина новаторського світосприймання зі сміливими ідеями та проектами.

Юрій Соловій народився у Старому Самборі, на Львівщині, 1921 року. Художню освіту здобув у Львівській академії мистецтв (1941-1944). Після Другої світової війни виїхав до Німеччини, а пізніше – до Сполучених Штатів Америки (1952).

Юрій Соловій мріяв про монументальний (масштабів піраміди) Пам’ятник ”Розп’яття для мільйонів”, в якому б зберігалися свідчення про наш народ: метрики всіх великих українців (все від праісторії, що можна дослідити і встановити); таблиці з іменами та прізвищами тих, які віддали своє життя або постраждали по тюрмах окупантів за наші ідеї і народ; імена та прізвища наших людей, яких у кайданах тягали по турецьких ярмарках невольників; імена та прізвища людей (та їхні свідчення), попечатаних відзнакою “OST”; найкращі творчі досягнення і т. д. Пам’ятник “Розп’яття для мільйонів” був спершу задуманий як мистецький твір у трьох циліндрових приміщеннях, із тематикою 1. “Падучі ангели”, 2. “Розп’яття”, 3. “Страшний суд”³⁹.

---

³⁹ Бібліотека ЦДАЛМ: Віра Вовк “Триптих до циліндрових картин Юрія Соловія”

До тих трьох циліндрів глядач заходив би підземними східцями і ставав посередині циліндрової картини, стаючи її частиною.

Ідея пам'ятника сподобалась поетесі Вірі Вовк, вона пише ораторію “Триптих до циліндрових картин Юрія Соловія”⁴⁰, яка складається з трьох дій з тими ж назвами, що і картини Ю. Соловія. Авторка співчуває українським дисидентам, що протиставили себе “упалим” колишнім ангелам. Деяких дисидентів можна особисто ідентифікувати: Валентин Мороз у пісні про Фавста, Надія Світлична у “Надії”, Алла Горська у пісні “Світанок”.

В третій частині Поет іде Дантовою дорогою. Зустрічає Аллу в червоному. Аллу – “вістунку світанку”. Вона там, де “давно пораховане макове зерно і Творець поіменно кличе кожную піщину” там кінець і початок. Там відживає пісня Поета.

Аліса Забой. «Пієта ХХ ст.» (На смерть Алли Горської), 1970, h 52, бронза.

Забой Аліса (1946) – художниця, скульптор. Народилася в Києві.. Закінчила Київський художній інститут. Член Національної спілки художників. Мешкає у с.м.т Гливаха Київської обл.

Найголовніше в житті Аліси Забой трапилося в пору юності, коли вона – студентка скульптурного факультету Київського художнього інституту –

Юрій Соловій “Зіткнення, взаємодія двох мистецьких форм. Два паралельні мистецькі світи – і метаморфози їх”. – В. “Спогади”, 2003.

⁴⁰ Михайлина Коцюбинська “Метаморфози Віри Вовк”. – Віра Вовк “Поезія”. К. Родовід, 2000

зустрілася з когортою людей, яких можна назвати титанами сучасного українського відродження.

Під враженням жахливої звістки про смерть Алли Горської Аліса вже у грудні 1970 року створює бронзову скульптуру «Пієта ХХ ст.». Сюрреалістична, гротескна фігура сидячої жінки передає внутрішнє спустошення, відчуття болю, що рве нутро, груди і горло. “... Ми були вагітними та корчилися з болю, немовби родили ми вітер, ми спасіння землі не вчинили, і мешканці всесвіту не народились (Ісайя 26, 18)”⁴¹ – так невтішно коментує художниця свій твір.

Скульптура зберігається у “Музеї шістдесятництва” в Києві.

Аліса Забой. Дошка на могилі Алли Горської. 1971

Невдовзі після поховання Алли Горської Аліса Забой зробила різьблену з дерева дошку з калиновим орнаментом і написом “АЛА ОЛЕКСАНДРІВНА ГОРСЬКА 1929 – 1970”. В цьому помилковому “АЛА” “контролери” з органів узріли тризуб.

Аліса Забой. Пам’ятник на могилі Алли Горської. 1971

Через рік А. Забой зробила й пам’ятник. Його проект обговорювали на квартирі Василя Стуса, там виникла думка про три пілони з чашею, що торцями притискали до жертвовної чаші людей, постаті яких

---

⁴¹ “Аліса Забой. Скульптура” (Альбом) К. “ЕММА”, 2001

створювали внутрішні контури пілонів.

Пам'ятник спроектувала і зробила Аліса, а мідну чашу чеканив Микола Черниш. Гроші збирали І.Світличний, М.Черниш, Є.Сверстюк, В.Стус, В.Смогитель, Л.Семикіна.

Чаша завжди була наповнена калиною. Цей символічний знак Любові не дійшов до наших днів. А пам'ятна дошка зберігається у “Музеї шістдесятництва” в Києві.

Володимир Прядка. Пам'ятник на могилі А. Горської

Володимир Прядка (1942) — укр. художник монументально-декоративного мистецтва, педагог.. Народився у с. Ходорів Київської обл. Закінчив Київський державний художній інститут. Член НСХУ (1976). Алла Горська була його педагогом з фаху. Народний художник України (1996). лауреат Національної премії України ім. Тараса Шевченка (1998). Дійсний член (академік) Академії мистецтв України (2004). Автор пам'ятника на могилі Алли Горської. Напис на пам'ятнику:

“АЛЛА ГОРСЬКА. 18 ІХ 1929 – 1970 ХІ 28
НЕСКОРЕНА КВІТКА ДОЧКА МАТЕРІ-УКРАЇНИ
ТРАГІЧНО ЗАГИНУЛА”

Борис Довгань, Флор Юр'єв

Пам'ятник художникам – жертвам репресій. 1996,
м.Київ

Борис Довгань (скульпт.), *Флор Юр'єв* (архітектор).
Меморіальна дошка на будинку, де жила А.Горська.

Борис Довгань (1928) – укр.. художник... Заслужений діяч мистецтв України (1993). Народився у Києві. Навчався у 1947-50 рр. в Київському училищі прикладного мистецтва, 1950-56 у Київському Державному художньому інституті. Тривалий час (1956- 70 рр.) роботи майстра завдяки його національним переконанням не приймалися на виставки. Автор пам'ятника художникам – жертвам репресій (1996), меморіальної дошки Аллі Горській в Києві, на буд. 25 по вул. Рєпіна

Флоріан Юрьєв (1929) – укр. художник, графік. Народився у м. Киренську (Росія). Закінчив Київський державний художній інститут. Член НСХУ (1970). Співавтор меморіальної дошки Аллі Горській в Києві, на буд. 25 по вул. Рєпіна та пам'ятника художникам – жертвам репресій (1996)

Михайло Денисенко Меморіальна дошка.

Михайло Денисенко (1917 – 1999) – укр.. художник декоративно-прикладного мистецтва

Народився у ст. Слюдяни Іркутської обл.. 1934 року закінчив Київській художній технікум; 1941 – скульптурний відділ Харківської художньої школи. Працював на майоліковому заводі у Василькові Київської обл. Автор меморіальної дошки Аллі Горській на будинку, де було вбито художницю у місті Васильків Київської області, вул. Юних комунарів, 8. Похований у Василькові.

КВІТКА НА ВУЛКАНІ

(нариси, спогади)

Повідомлення про смерть А.Горської ⁴²

В Києві згинула трагічно скульпторка і малярка Алла Горська

Покійна була співавторкою мозаїчних панно у Донецькій експериментальній школі ч.5. Критики підкреслювали вражаючу чародійну оригінальність Алли Горської.

Танюк Л.

Алла Горська ⁴³

*Усім нам смерть судилася зарання...
(Василь Стус. "Пам'яті Алли Горської")*

Цей вірш – "Ярій, душе, ярій, а не ридай" – про червону тіль каліни на чорних водах, про чорну та білу стужу Василь Стус прочитав над труною Алли Горської – на цвинтарі у Берківцях 5 грудня 1970 року. Цитую за Галиною Севрук: "Алла лежала в дубовій труні, зробленій на студії Довженка для зйомок фільму про Котляревського: вбитому горем батькові її віддали з поваги за його працю на терені кіно України. Чорнів білий сніг, стояла мертва мука, ридав хор Леопольда Ященка..." Врізалось в пам'ять: Василь несе за нею вінок, – високий, незігнутий, вертикальний; Алла – в квітах, уже відчужена – горизонтальна. І весь похорон – наче в облозі:

---

⁴² WEDNESDAY, December 9, 1970 № 224 (Нью-Йорк)

⁴³ ТАНЮК Лесь (1938) – режисер театру і кіно. Автор понад 600 публікацій на теми культури, політики, мистецтва, збірки поезій «Сповідь» (1968) та багатьох книг. Лауреат премії СТД (1990).

Організатор та Президент Клубу Творчої Молоді шістдесятників у Києві.

міліцейські шпалери, стріли мацаючих поглядів, підозрілі постаті, кожне третє обличчя – чуже; вони кидаються в очі відразу, їх відчуваєш інтуїтивно; вони фальшиві й негарні...

Не кожне земне життя можна зважити на філософських терезах. Алла Горська теж тільки–но йшла до самої себе, творчий її доробок – незакінченість; проте з усього знати, що росла вона на великого митця, і хода її була впевнена, могутня, невпинна. Мистецтво Алли Горської народилося передусім з опору й долання труднощів, і спинити її могла лише смерть. Такої вже вона була гайдамацької вдачі – доконечна у виявах почуттів, незалежна й нестримна – в любові, дружбі, і в нелюбові, щедра й весела, зажурливо–усміхнена і допитлива, наївна й мудра. Мене вражала її інтуїція: Алла відгадувала людину з першого погляду, і першовідчуття майже ніколи її не зраджувало. Так відчувають людей лише тонко організовані натури – от як, приміром, Михайлина Коцюбинська, Ліна Костенко, Віра Вовк, Люда Семикіна, Неллі Корнієнко. Жила Алла Горська, як усі ми тоді, гарячково: відчувалося, що відлига – ненадовго, і треба встигнути, встигнути, встигнути. Скаржилась на безсоння: "Хоч як пізно ляжу – прокидаюсь рано... Може, це й краще?" Невідомо, чи краще, але вона встигала робити все; крім мистецьких справ, було багато домашнього клопоту, – малий син, родина, батьки... Я вже не кажу про численних друзів – її квартиру на Репіна ми вважали філіалом

Клубу Творчої Молоді, і щодня, щовечора там коїлося таке, що бідолашним Зарецьким годі було й позаздрити. А проте і малий Лесик, і сам господар Віктор Іванович, наш пречудовий Вітько, блискуче вписувались у цю квартиру родини–комуни, де гість часто був господарем, а господар – гостем, і де всім належало все. Згадую наші зібрання із сердечним хвилюванням...

Вітько Зарецький, який, майже не дивлячись на папір, малював лівою рукою для якогось офіційного видання чергового Хрущова (для заробітку, набив на тому руку, – якби не він, плакали б фінанси Клубу Творчої Молоді!); а правою – записував Драчеві репліки з "Ножа в сонці", на сюжети яких йому кортіло зробити серію малюнків. То була читка "Ножа в сонці", не самої поеми, а вже перекладеної мною на мову театру – для нашої театральної студії. Пам'ятаю Миколу Вінграновського – з очима до неба, з бурхливою апеляцією до Довженка, Миколу, який неодмінно вимагав для кожної справи – кавуна. ("Буде кавун, – жартував Микола, – читатиму на вечорі вірші, не буде – не прийду!") Кінорежисер Ігор Грабовський, який не вірив, що Драча можна інсценізувати й обурювався з того, що ми самовільно щось дописуємо і скорочуємо... Затятий Рома Корогодський, славна душа й трудяга, – він уже тоді намагався в усьому докопатися до кінця... Математик Сашко Клушин, режисер Володя Загоруйко, Прядки – Аліса з Володимиром, Ірочка

Жиленко з ніжним личком мадонни, галантний Гриць Халимоненко, Льоня Череватенко, акторська братія, художники... Ні, то таки справді була хвиля піднесення...

Рудольф Штайнер захопив на початку століття молодого Курбаса вірою в те, що новий виток цивілізації і культури почнеться в Києві, – саме там, де протягом довгих століть було пролито багато людської крові. Ця історична кров і дасть поштовх народженню нової мистецької Мекки; Курбас залишає Відень і Львів і переїздить до Києва, аби творити там нову цивілізацію. До віри у месіанську роль Києва за Штайнером долучиться згодом Тичина, а ще пізніше Микола Хвильовий (про це є цікава розвідка Леоніда Плюща). Пригадую, з яким захватом Алла Горська сприйняла цю ідею від Неллі Корнієнко, яка робила тоді перші кроки по вивченню спадщини Курбаса; Аллі вірилося, що передбачення Штайнера здійсниться ще за нашого життя, і тому не є випадковим, що всіх нас тут – Дзюбу з Донбасу, Драча з Тетіївщини, Стуса з Вінниччини, Танюка і Сверстюка з Волині, Заливаху, Світличного, Семикіну, Севрук і десятки–сотні наших друзів із Закарпаття, Львівщини, Херсонщини, Одеси, Таврії звело в Києві Провидіння з однією метою: аби ми спричинилися до відбудови України, до її Відродження – через культуру, мистецтво, високу етику.

Пригадую, яким шаленим відкриттям стали для Алли "Книги буття українського народу"

Костомарова з їхнім українським месіанізмом: "І встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії..." А якось вона врочисто принесла мені старе видання його новел, і прочитала звідти, з оповідання "Панич Наталич", – я недавно віднайшов це місце, цитую за статтею Миколи Зерова: "Слов'янські народи збудяться з дрімоти своєї, з'єднаються, зберуться з усіх кінців земель своїх до Києва – столиці слов'янського племені, і представники всіх племен... засядуть на горах Київських, і заgrimить вічовий дзвін св. Софії, запанує суд, правда, рівність. От доля народу нашого, нерозривно зв'язана з Києвом. Вір мені, це буде, буде, буде. Тут, у Києві, підійметься завіса тайна, і виявиться невідоме". Після того Алла не мала жодного сумніву щодо пророчої правди цих слів – і чинила все, щоб "виявити невідоме", щоб у це невідоме повірили всі ми, члени Клубу Творчої Молоді.

Клуб склався у Києві в останні дні 1959 року. Перші його групи виникли під час новорічних колядок і щедрівок. Були тут студенти столичних театрального інституту (і я серед них) та консерваторії, прилучалася молодь акторських і режисерських курсів. З першозасновників клубу

згадую архітектора Ігоря Ткачикова, флейтиста з київської опери Євгена Ганіна, хлопців з першого київського джаз-оркестру... Десь через рік-два вони відійшли від діяльності КТМ, який активно прокинувся до національного життя. І спричинилася до цього, можна сказати, Алла Горська.

Якось одного чудового дня сиділи ми у великій залі інституту, осіб п'ятдесят-шістдесят, аж раптом відчиняються двері й заходить великий гурт екстравагантних молодих людей: художники! Привела їх Алла Горська. Висока, коси хвилями, білий светр, сині брюки спортивного крою. Дуже голосна, життєрадісна, – вмить усе переінакшила, і за кілька хвилин ми вже говорили про необхідність розвивати мистецтво української театральної афіші, про повернення до джерел і традицій, про необхідність рівнятися на самих себе, на Бойчука і Курбаса, бути гідними наших поетів, які вже тоді звучали...

Власне, з цього приходу й почався справжній Клуб Творчої Молоді. Художники-нонконформісти принесли із собою дух активного бунту, заперечення старих догматів і форм. А було їх у малярській секції, яку очолила Алла, – досить багато, понад двісті чоловік! І зовсім зелені студенти, і люди поважні, як от Григорій Никонович Логвин чи художник Сергій Отрощенко. По тому почалася навала "кіношників", протоптали стежку до Клубу молоді поети, прозаїки, журналісти, історики, актори київських театрів, комсомольські та партійні

працівники. Мало хто, приміром, сьогодні пам'ятає, що таким лідером був свого часу Вячеслав Чорновіл, який очолював комітет комсомолу Київської ГЕС, будови, що вважалась зразковою для своєї доби і цілком молодіжною; згодом він керував відділом у газеті "Молода гвардія". Та й інші комсомольці були зовсім не те, що їхні збюрократизовані наступники: наприклад, замість того, щоб згідно наказу секретаря міськкому І.Солдатенка виключити мене з комсомолу за організацію "бунтівного" вечора Леся Курбаса у Жовтневому палаці, тодішнє бюро Ленінського райкому (Валерій Клименюк), заслухавши мене, навпаки, оголосило мені подяку і вирішило підтримати ідею створення в Києві експериментального молодіжного театру! Траплялося й таке! У Клубі вирували пристрасті, – вечори, дискусії, поїздки Україною з метою вивчення й збереження пам'яток архітектури, театральні вистави, розробки десятків проектів, – це й був отой плюралізм, до якого ми нині прийшли з таким запізненням і з такими моральними втратами. Саме завдяки численній перевазі загону художників (графіків, малярів, скульпторів, прикладників та ін.) набула практичного сенсу основна ідея Клубу Творчої Молоді – об'єднати молоді творчі сили Києва, вирвати їх з-під влади зашкарублених лопухових, бабійчуків, полторацьких та шамот, не кажучи вже про остогидлий "корнійчукізм" і "скабізм" (пригадуєте, Ліна Костенко: "Українське мистецтво замкнуте на СКАБУ")... Отож, з березня-

квітня 1960 р. Клуб заявив себе по всіх усядах. Серед шести його секцій найчисленнішою, я вже сказав, була художня, керована Аллою Горською. Я б сказав і так: Алла була душею Клубу, його мотором та організатором. Усім подобалась її прямота: якщо вже вона щось говорила, то увіч, без дублів поза очі. Алла на початку не дуже володіла українською мовою, не досить добре знала українське мистецтво; але вона не переставала вчитися. Студіювала українські словники, щось постійно виписувала, вивчала вірші – в ній, я переконаний, прокинулося родове, генетичне, природне. Якось я поцікавився: "А чому стався такий перехід?" Вона відповіла: "Надходить мить, коли тобі раптом стає соромно. Вже десь із півроку, як відчула: живемо безсоромним життям..." З пут цієї безсоромності вона й виривалася. І ще додав би: багато тодішньої київської молоді, ті, кому нині добігає шостий десяток, пройшли добру школу Алли Горської.

Переслідували Аллу за життя, переслідували й після смерті. Ім'я її звідусіль викреслили, твори її знищували, а випадок з монументальним панно у Краснодарі, що про нього згадує Галя Севрук в "Україні" (27, 1990), дуже показовий: "Вона відмовилась від авторського права, бо це могло зашкодити Вікторові Зарецькому". "Рідна" Спілка художників постійно виключала її, Людмилу Семикіну, Галину Зубченко, Галину Севрук з членів Спілки: Москва поновлювала – а Київ знову й знову

виключав. Отакі ми "патріоти"! По смерті Горської про неї ніде не можна було згадувати: це вважалося за політичний злочин ("Хіба ви не розумієте, що вона стала прапором українських націоналістів?" – сичали закутні голоси доброзичливців від партапарату й привілейованих керівників спілок). Я вже не кажу про живе слово з трибуни чи кафедри; про сьогоднішні мітинги тоді й не мріялось. Завісу мовчання мені, приміром, вдалося прорвати лише один раз – у монографії 1974 року "Мар'ян Крушельницький", та й то, мабуть, тому, що книжка вийшла у Москві, а тамтешні цензори на прізвище Горської ще не були налаштовані. Проте відразу після виходу "Мар'яна Крушельницького" мені почали телефонувати з України "доброхоти" – і шпетили, і соромили, і лякали, і погрожували. Навіть колишній березілець, Народний артист СРСР, лауреат усіх премій Лесь Сердюк, якому не сподобалось, що я похвалив у книжці його антагоніста актора Йосипа Гірняка, котрий доживав віку у Нью-Йорку, кинув мені при зустрічі, що "ваша книжка не матиме на Україні преси". Я спитав: "Чи, бува, не через Гірняка?". "Ні, – відповів старий актор. – Хто вас напоумив написати там про цю саму Горську? Вона ж була вождем українських націоналістів!!!" Я переконав бідолаху, що то все заплановані згори побрехеньки політичних обмовників – і старий махнув рукою: "Ет, однаково. Все одно постережіться. Це ж як у ті часи... А

Горську не слід було згадувати. Я вам потім поясню, чому..." Але так і не пояснив...

Прочитую епізод з того видання 1974 року.

"Не написати цієї книжки я не міг ще й тому, що чимало її сторінок я задумав разом із своїми двома друзями, яких уже немає серед живих, але пам'ять про них невіддільна в мені від пам'яті про Крушельницького; це були і його друзі. Так сталося, що саме разом з ними я бачив Мар'яна Крушельницького востаннє. Це художник Алла Горська – на той час вона працювала над портретом Крушельницького, і мій однокурсник Борис Головатюк, режисер і поет.

Зустріч, про яку піде мова, відбулась наприкінці січня 1963 року. Я від'їздив до Львова ставити комедію Миколи Куліша "Отак загинув Гуска". Ми з Горською зателефонували до Крушельницького, і він кинув у трубку своє незворушно-лапідарне: "Чекаю. Зараз!" – хоч було доволі пізно. Ми позбирали ескізи й рушили до Мар'яна Михайловича. Жив він поблизу Театру ім. І.Франка, на вулиці Карла Маркса, – за його жартом, "у марксівському тупичку, звідки вгору нема ходу нікуди, крім ЦК партії..." Зараз на цьому будинку висить меморіальна дошка з іменем Крушельницького, як на мене, невдала. Внизу біля під'їзду походжав похмурий Головатюк: він написав нові вірші, йому кортіло комусь їх прочитати, але увійти один Борис не відважувавсь.

Крушельницький зустрів нас у передпокої, сторожко кинув оком на Горську – ніяк не міг звикнути до її високого зросту, білого волосся та синіх брюк, – і запросив до крихітного кабінетика. Підібраний, життєрадісний, веселий, він справляв враження людини цілком здорової і бадьорої. Між тим він уже був смертельно хворий, швидко втомлювався, старанно приховуючи від усіх, а надто від дружини, що погано бачить. Євгенія Олексіївна приязно нас привітала і за чверть години, пославшись на втому, пішла до себе, – година, повторюю, була пізня. У кабінеті для ескізів не вистачило місця, ми перейшли до просторої вітальні, засвітили всі люстри, порозкладали ескізи (доволі великі розміром!) на підлозі, на кріслах, на столі, підвіконнях. Яскраві малюнки з кольоровими аплікаціями у стилі раннього Петрицького чи Хвостова-Хвостенка перетворили вітальню на дивовижний фантастико-театральний світ, по підлозі якого на колінах повзав Крушельницький, котрий довго ворожив над кожним шкіцем, розпитуючи і дотепно його коментуючи: "А звідки ви знаєте, панове, що джентльмени воліють блондинок?" Або "Толька жучка удалая спересердя послав би вас до... до Меллера!" "Толька жучка..." – так у "Березолі" називали Анатоля Петрицького. Ми з Головатюком просувалися за ним. Над нами височіла незламна Алла Горська, безбожно смалячи одну цигарку за іншою.

Коли в кімнаті вже можна було повісити сокиру, наш малий і дуже задоволений Круш підвівся, струсив порох з колін і вийшов. Повернувся він з відкоркованою пляшкою, – і, змовницьки притуливши пальця до вуст, кивнув на спальню:

– Тільки тихіше. Бо Женя спить.

Звідтам стало чути, як захлопнулась книжка, клацнув вимикач, і Євгенія Олексіївна заспокоїла чоловіка:

– Сплю, Мар'янчику, сплю...

І по павзі додала:

– А келишки візьми зелені. У серванті.

Ми випили за її здоров'я, потім Крушельницький запропонував тост за нашу виставу, а потім ще один – за Новий Український Театр у Києві.

То була наша спільна мрія, і в Жовтневому Палаці культури вже діяла невеличка театральна студія при Клубі Творчої Молоді, де ми потай від міністерських доглядачів ставили тоді "Матінку Кураж" Брехта (зонги до цієї п'єси, як і потім до Брехтового "Галілея", перекладав на моє замовлення Василь Стус), "Патетичну сонату" й "Отак загинув Гуска" Куліша, а також – мою інсценівку скандальної на той час поеми молодого Драча "Ніж у сонці", де чи не вперше українська мати порівнювала Сталіна з Гітлером. Горська очолювала сценографічну майстерню студії, я режисерував, а Крушельницький здійснював, як він сам казав не без

гумору, "загальне керівництво", а простіше – був для нас щитом і захистом.

Розмова про новий театр тривала мало не до ранку. Крушельницький був в ударі, жартував, іронізував, сміявся і смішив. Горська зробила кілька шкіців, але їй так і не пощастило вхопити того головного, чим був цікавий Крушельницький, – його молодості. І такий юнацький запал прозвучав у ньому, коли він прочитав строфу з Лесі Українки, що мені теж раптом стало відчайдушно-весело, Алла зібгала свої екзерсиси, а Головатюк засоромився й надовго замовк.

– Отже, будьте ласкаві зробити все – як отут намалювали!

– А ви, Алло, свою ідею із "салдацьким патретом" киньте! Нічого не вийде. Ви б мене років тридцять тому написали... А зараз... Та забіліли сніги...

Махнув рукою і зник у під'їзді".

Більше ми з Аллою Мар'яна Михайловича не бачили. Він вмер через два місяці після важкої операції в інституті нейрохірургії. Не побачив він і нашої з Аллою "Гуски" – майже готову виставу зняли у Львові без офіційного перегляду: Хрущов "громив" на той час у Манежі Ернста Неізнестного та "формалістів", Вознесенського та Євтушенка, отож по всіх республіках і областях метнулися шукати власних "недобитків православних", – не може ж такого бути, щоб у Москві об'явилися "абстракціоністи", а на Україні їх не було.

Приїхав до Львова радник ЦК КПУ доктор мистецтвознавства Микола Кузьмович Йосипенко і, звісно, знайшов у Львові нас із Горською та ще з тузінь "нашого брата", "формалістів": зібрання, "проработка", хто каявся, б'ючи себе в груди, хто не прийшов, а ми з Аллою сиділи й усе вижартовували. Наприкінці вона каже: "Вперше присутня на власному похороні". Виставу, – готову, вже показану кілька разів на пробах студентам, за участю найкращого українського коміка Даміана Козачковського, колишнього курбасівця, і двох не менш видатних акторок цього театру, Лесі Кривицької та Надії Даценко, не кажучи вже про талановиту молодь, буквально закохану в п'єсу та виставу, зняли, заборонили. Потім мені сказав директор театру, що було закрите рішення львівського КГБ – Танюка протягом 24-х годин не має бути у Львові! "Знайшли, – пояснював усезнаючий Ростислав Братунь, – вашу сатиру на Хрущова, – про щура, що потрапив до майстерні художника... Добре, що хоч так обійшлося – могло бути гірше..." Але – "Отак загинув "Гуска" – пречудова акторська акція з пречудовими декораціями Алли! Звісно, причиною заборони була не сама вистава – її жоден з керівників театру чи відділу культури не бачив. Просто починалася доба "закрутки гайок", і в офіційному Львові все мало бути "як у людей". До того ж ми з Горською поводитися досить зухвало: влаштовували творчі зустрічі з молоддю, розповідали їм про КТМ, про

Куліша та Курбаса, не забували назвати імена Хвильового, Косинки, Зерова, Драй-Хмари, Гірняка, а це вже, звичайно, ніяк не вписувалось у моральний бюджет провінційного партхолуйства. Та ще й ходили Львовом у національних строях – зокрема, я – у гуцульському сардакові, що його дала мені Людмила Семикіна, – відлучена від малярства, вона заповзялась відновлювати образи староукраїнських строїв. "Зачем всьо ето нада?" – допитувався актор Володимир Аркушенко, здібний комік, який непогано грав у п'єсі роль П'єра-єсера, – який, проте, частенько бігав "радитись" до обкому партії. Отакі були патріоти...

Не зробила Алла Горська і "парсуни" Крушельницького: під час роботи над виставою вона не могла відволікатись, віддаючись театрові цілком і повністю. Горська належала до тих театральних митців, які не лише роблять ескізи чи макети, а – йдуть у цехи, до численних виконавців, пояснюють, уточнюють, експериментують, вигадують, малюють разом з ними, закохують у виставу теслярів, декораторів, реkvізиторів: ця праця для них і є життя театру. Для Алли не існувало на театрі дрібниць, їй хотілося населити театральний космос собою, своїм розумінням Куліша і непманської доби, вона була справжній майстер сцени. "Слухайте! – захоплювалась вона на генеральних пробах. – Та ж тут можна малювати світлом, розумієте? Малювати темрявою, дощем, хмарами! Це ж геніально – плинний об'єм! Куди к бісу скульптурі! А кольори?"

Таких у житті не вигадеш!" І я справді переконаний, що в особі Алли Горської Україна втратила майбутнього видатного сценографа. Алла і в суто малярських своїх роботах часто мислила декоративно, мислила театром, просторовою метафорою, а не статикою площинності. До речі, під час праці над Кулішевою "Гускою" і раніше, на пробах "Ножа в сонці", нас із Аллою дуже цікавили ляльки. Ми мріяли відродити (і до цього трохи підійшли у "Патетичній сонаті", яку оформлювали по-різному два художники – Алла Горська й Олена Кириченко; кожна робила власну виставу!) традиції вертепного дійства. Але то не було бажанням реставрувати старовинний ляльковий театр: ішлося про ляльки-ідоли розміром з людей, про химери й машкари, про літургійність різьблених символів і богів. Тоді ж таки Алла Горська зацікавилась Гордоном Крегом, якого ми з Неллі Корнієнко почали перекладати на українську. Зазначу тільки, що вабив Горську саме театр, до кіно вона мала надивовижу скептичне ставлення, хоча її батько, Олександр Горський, був видатний діяч кіно, славний директор студій. Якось я запитав її, чому кіно не викликає в неї захвату, і почув у відповідь: "Воно натуральне. Справжні люди на справжній природі. Малий вибір. Соцреаліссімум...". Згодом, коли до нас прийшли інші фільми, коли в Україні заявили про себе Параджанов та Ільєнко, Алла визнала: "Ну, нарешті! Нарешті і у нас можлива в мистецтві річ не сама по собі, а як знак чогось

іншого. Слово не лише як зміст, а і як музика. Невже починається?.."

Після львівської драми з "Гускою" я запросив Аллу до співпраці в Одеському театрі імені Жовтневої Революції. Йшлося про "Правду і кривду" Михайла Стельмаха. Якщо декорації та строї до "Гуски" були строкаті, якщо там домінували улюблені Алліні кольори – активний жовтогарячий, червоний, молодий зелений, блакитний, – то "Правда і кривда" була чорно-біла. Графіка. Правда – біла. Кривда – чорна. Білий екран. Трикутники-призми із середньовічного театру; підсвічені зсередини, вони в кожному новому розвороті давали нові малюнки, написані на білому чорним: церква, хата, дорога, війна, допит в НКВС. Просто і ясно вирішено було сцену, в якій Марко Безсмертний на засіданні бюро райкому розповідає, як його було репресовано у 1937 році. На сцені – стіл, покритий червоним, за ним секретар, члени бюро – на лавах попід стінами. На стінах – портрети членів Політбюро. "Перегорнімо цю сторінку!" – каже секретар і "перегортає"... кришку столу, – разом з телефоном, графином з водою та ін. Кришку зроблено таким чином, що другий її бік – зелений, і там – звична для допитів лампа, яка світить в очі арештованому, пришпилений до зеленого сукна револьвер. Водночас із "перегортанням" сторінки сцена трохи темніла, і підсвічені на просвіт портрети ставали обличчями, які визирали із загратованих вікон. Робилося це швидко і справляло величезний ефект.

Проте й ця вистава не дійшла до глядача, її було заборонено – через важку сільськогосподарську ситуацію, нестатки продуктів, неврожай, страйки. Якогось голову колгоспу на Одещині саме тоді виключили з партії за те, що він спершу роздав хліб людям на трудовні, а вже потім – віддав план державі. Таку ж операцію у п'єсі проробляв герой Стельмаха Марко Безсмертний: нам було пояснено, що "не до того закликаємо", – і виставу заборонили. Це був дуже великий удар для Алли Горської, остаточний, після того вона вже не відважувалась ятрити собі душу театром.

Умовою дальшого існування Клубу Творчої Молоді було офіційне розпорядження, щоб ним керував будь-хто інший, тільки не Танюк. Ми змушені були погодитись і переобрали Президента КТМ – ним став Віктор Зарецький. По суті, змінилась лише вівіска, всі наші програми залишились як були, тільки стали гостріші. Швидко "верх" зрозумів це – і КТМ було зліквідовано. По творчій лінії до розгрому КТМ і "полювання на відьом" дуже спричинилися Олександр Лопухов з "генералітету" художників і Наталя Ужвій з "генералітету" театру, яка була переконана, що Другий Український театр неодмінно завдасть шкоди Першому, себто Театрові імені Франка, який переживав тоді кризу. Ідеологічний розгром почали й завершили секретар ЦК КПУ Андрій Скаба та його заступник Юрій Кондуфор: обидва вони були зовсім незацікавлені в розвитку національної культури.

Чого лише варта була "теза" Андрія Скаби, коли йшлося про Куліша, Курбаса, Зерова: "Ми реабілітували людей, а не їхні ідеї!!!" Так, ніби ідеєю Курбаса не був його "Березіль", а ідеями Куліша не були його п'єси. Мало хто відважувався тоді виступати проти цих монстрів старої ідеології. Алла Горська належала до тих, кого було мало.

У Жовтневому палаці мали ми славетну "кімнату 13", де зберігалися всі наші архіви, картини, скульптура. Пригадую, на вечір, присвячений пам'яті Миколи Куліша, скульптори Джозеф Линьов та Володимир Прядка зробили величезне погруддя драматурга, справді мистецький витвір. Письменники, особливо ті, що (як Микола Бажан) знали Куліша особисто, були від цього шедевру у захваті. Та під час переслідувань КТМ було знищено і папери (там пропали деякі рукописи історичної ваги!), і гіпсове погруддя Куліша. Той вандалізм нас приголомшив. Хоч Алла і її колеги-художники скоро пережили ще один такий вандалізм, коли 1964 року було знищено зроблений ними Шевченківський вітраж до вестибюля КДУ – лише за те, що там було написано Шевченкове "Возвеличу малих отих рабів німих і на сторожі коло них поставлю слово". Партократи і ректор КДУ Швець уздріли крамолу – "Шевченко за ґратами!" А те, що він називав "ґратами", було елементарною технікою вітража – прямокутними рамками, в яких мусили триматися скельця. Як не згадати тут формули Ломоносова про "лякливих невігласів":

"Темні й неосвічені люди, особливо у керівництві – лякливі й підозріливі, їм здається, що цілий світ чинить проти них змову!" Особливо оті, в капелюхах із окулярами – бий їх, адже "ми університетів не кінчали..."

Можна було б розповісти про наш спільний похід по Карпатах – у серпні 1968 року, коли там, у горах, ми почули, що празьку весну арештовано, що до Праги ввійшли війська союзників, – подорож, в якій брали участь Алла Горська, Іван, Льоля та Надійка Світличні, ми з моєю дружиною Нелею. Іван Русин, дружина Вячеслава Чорновола Олена, нині вже покійна... Алла, пригадую, весь час намагалась показати дорогу чорній "Волзі", що "не настирливо" нас супроводжувала.

Можна було б розповісти про те, як разом з Василем Симоненком Алла приїхала до мене в Одесу – філіал місцевого Клубу Творчої Молоді підготував там вечір пам'яті Тараса Шевченка. І як Горській та Симоненкові заборонили брати участь у вшануванні поета (!?), – на знак протесту ми з Володимиром Яворівським, тоді студентом Одеського держуніверситету, теж відмовились від участі у вечорі. За Аллою справді тоді дуже стежили. І за Василем Симоненком теж.

Окрім всього іншого, була й інша причина. При Клубі ми створили комісію (я – голова, Горська та Симоненко – члени комісії), де потай збирали матеріали про репресії тридцятих років. Зокрема, про ту роль, яку відіграло в цьому приміщення

теперішнього Жовтневого Палацу – колишня катівня НКВС; ми були в тих підвалах і пережили багато з того, про що розповідали нам очевидці. Вони ж вивели нас і на інший будиночок, що в ньому нині Фонд культури, – що то за пристрасть віддавати найкривавіші будівлі – культурі? Там у дворі також розстрілювали, а далі була велика в'язниця... Свідки ж вивели нас і на Биківню. Комісія КТМ почала перевіряти чутки про жахливі сталінські поховання. Року шістдесят другого чи шістдесят третього ми дісталися туди, до Биківні, втрюх – Горська, Симоненко і я. Місце як місце, горби, трава, земля вгинається під ногами, пасуться кози, а на рівному місці посеред лісу хлопчаки грають у футбол. Василь: "А ти подивись, чим вони грають". Пацани гралися маленьким дитячим черепом, простреленим двічі... Алла відійшла, розплакалась, довго не могла говорити. Місцевий дідусь під чаркою оповідав нам про те, що творилося після літа 1936 року "за зеленим парканом", яким було огорожене це страшне місце. Василь ніби не слухав його. Дід пішов, і Василь прочитав мені такі рядки:

Ми топчемо і ворогів, і друзів,
О бідні Йорики, всі на один копил.
На цвинтарі розстріляних ілюзій
Уже немає місця для могил...

Два перші рядки згодом дістали інше звучання, не пов'язане з Биківнею.

Ми й тоді не мовчали. Так з'явився на світ "Меморандум 2", який ми подали до міськради. Там

його справно й поховали. Але відтоді почалась нова, найболючіша хвиля переслідувань. Симоненка дуже побили, коли він приїхав додому, – і раз, і вдруге, і втретє – у міліції. Скоро дістав хворобу. Були непристойні акції щодо мене: обікрали, наприклад, дачу в Одесі, де ми з дружиною жили за відсутністю житла; відступив нам мансарду наш приятель Володя Загоруйко, призначений до Одеси керівником обласного відділу культури. Дивовижні були злодії: разом із коштовним годинником дружини та туфлями-черевичками "вичистили" увесь архів – недруковані поезії Івана Драча, Миколи Вінграновського, Ліни Костенко, Бориса Нечерди, кілька закордонних статей. Скаржилась Алла: телефонував якийсь чоловік, погрожував. Час був непевний, такий непевний, що бува стоїш на пероні метро й остерігаєшся, як би "випадково" не зіштовхнули під колеса; надто вже підозрілі ігри заводили у тебе за спиною якісь непевні молодики...

Свого часу я від імені "Меморіалу" звернувся до київської прокуратури із запитом про Аллу Горську, обставини вбивства якої досі лишаються загадковими. Синові Алли Горської Олесю Зарецькому перед тим відповіли, що документи, мовляв, за ці роки пропали, отже, нічого розслідувати заново не вдасться. 12 квітня 1990 року я отримав відповідь від заступника начальника слідчого управління прокуратури Київської області старшого радника юстиції Р.Ю. Полякова. Завершу цю сумну тему його листом.

"Повідомляємо Вас, що прокуратурою Київської області розглянута Ваша заява щодо поновлення розслідування справи про вбивство художниці Горської А.О. та загибелі її свекра Зарецького І.А.

Встановлено, що труп Горської А.О. 2 грудня 1970 року була знайдено у підвалі дому її свекра Зарецького І.А. у м. Василькові. За висновком судово-медичної експертизи, смерть Горської настала від численних пошкоджень кісток черепа молотком, який знаходився у тій же квартирі. У зв'язку з цим прокурором Васильківського району 3 грудня 1970 року порушена кримінальна справа.

29 листопада 1970 року у вечірній час на транзитній залізничній колії поблизу станції Фастів–2 був знайдений труп Зарецького І.А. Комісійна судово-медична експертиза встановила, що він загинув внаслідок відокремлення голови від тулуба колесами залізничного транспорту, що рухався. По цьому факту прокурор Фастівського району 2 грудня 1970 року також порушив справу. Пізніше обидві справи було об'єднано в одне провадження.

По справі було проведено кваліфіковане розслідування силами слідчої групи прокуратури Київської області на чолі із заступником начальника слідчого відділу тов. Вікторовим В.І.

На основі показань численних свідків, у тому числі родичів Горської та Зарецького, аналізу багатьох листів Зарецького, вивчення взаємин у родині, висновків судових експертиз було

встановлено, що Зарецький довгий час дуже негативно ставився до Горської, зневажав її за те, що вона не приділяла уваги сім'ї. Приблизно в середині 1970 року у нього виник намір здійснити вбивство Горської. Для реалізації цього наміру він придбав кілька сокир, а також рідину для виведення плям крові. 28 листопада 1970 року Горська вранці приїхала за запрошенням Зарецького до нього у м. Васильків, щоб забрати у Київ сімейну реліквію – швейну машинку "Зінгер". Скориставшись з цього приводу, Зарецький наніс їй кілька ударів молотком по голові, сховав труп у підвал, а наступного дня виїхав електричкою до міста Фастова, де покінчив життя самогубством.

Як зазначено у Вашому листі до прокуратури УРСР, вбивство Горської могло мати місце нібито з політичних мотивів. З матеріалів справи це аж ніяк не впливає. Горська дійсно двічі виключалася із Спілки художників УРСР. Ці рішення мотивувалися тим, що деякі її твори не відповідали політичним стереотипам, що на той час склалися. Але ніяких даних про які-небудь переслідування Горської, погрози їй та членам сім'ї в справі немає, хоч ці питання порушувалися у процесі слідства.

Зокрема, чоловік Горської – художник Зарецький В.І. на допиті показав, що ще до знайдення трупа жінки, після її зникнення з 28 листопада 1970 року, у нього виникла впевненість, що її вбив його батько, бо останній ненавидів Горську і не приховував цього. Інші родичі також у

своїх показаннях висловлювали єдину думку, що причиною трагедії була ненависть Зарецького І.А. до невістки.

23 січня 1971 року справу було припинено у зв'язку із смертю обвинуваченого. За всі роки, що минули з цього моменту, ніхто не оскаржував цього рішення. Ми вважаємо, що і зараз для перегляду справи немає підстав".

Я не маю жодних претензій до старшого радника юстиції Р.Ю. Полякова. Але всі ми, друзі Алли Горської, переконані: Горську вбила система. Як вбила вона Василя Симоненка, вбила Івасюка, як замордувала Валерія Марченка і багатьох інших в'язнів сумління. І справа зовсім не в тому, хто заніс над нею сокиру, а в тому, хто створив такий лад, в якому люди честі й совісті були приречені на загибель. І хто відповідь за це – перед Богом?

Білокін С.

Смерть Алли Горської⁴⁴

Минуло понад двадцять років від Аллиної смерті, як мені відкрилася слідча справа з архіву прокуратури Київської області. Моя найглибша подяка за це Борисові Тимошенку. Справу об'єднано з двох слідств ("производств"). Перше присвячено убивству Алли, друге - про так зване самогубство

---

⁴⁴ Білокін С. На зламах епох. Спогади історика. – Біла Церква: Пшонківський О.В., 2005, сс. 96-122

Вікторового батька. Зараз справа має №10092, зветься "по обвиненню Зарецького Івана Антоновича" і містить 350 аркушів. Почато її 3 грудня 1970 року, закінчено 23 січня 1971 року. Мала вона зберігатися 15 років (позначка — "Хр[анить] до 1986 г."), тож збереглася цілком випадково, можна сказати, якимось чудом (ніби десь завалялася).

Щоб усе це студіювати, треба мати передусім добрі нерви. Там є фото мертвої Алли, зняті з різних точок (як на мене, якісь незрозумілі плями - чомусь на попереку!), фото деформованої голови старого Зарецького. У паперах багато прикрих інтимних подробиць, які - просто переконаний - ніде й ніколи не треба розголошувати: широкому загалові знати це ні до чого.

З точки зору прокуратури, слідство вели на дуже високому рівні.

А було це так. 3 грудня 1970 року прокурор Васильківського району Яцівський написав постанову. Він встановив, що другого грудня увечері в будинку Івана Зарецького, Вікторового батька (Васильків, вулиця Юних комунарів, 8), "обнаружен труп жительницы города Києва Аллы Александровны Горской с признаками насильственной смерти", тож Яцівський ухвалив порушити кримінальну справу, а ведення слідства доручити слідчому прокуратури Васильківського району юристові 2 класу Наконечному. Але минуло кілька днів, втрутилися "вищі сили", і 7 грудня з'явилась інша, зовсім інакша постанова. Перший

заступник прокурора Київської області старший радник юстиції В. В. Русанов ухвалив: доручити розслідування даної справи заступникові начальника слідчого відділу прокуратури Київської області радникові юстиції В. І. Вікторову⁴⁵, прокуророві-криміналісту прокуратури Київської області радникові юстиції Г. Е. Баумштейну, слідчому прокуратури Києво-Святошинського району юристові 1 класу Г. Є. Страшному; за старшого групи призначили Вікторова. Як бачимо з чину останнього, тут справді серйозний рівень. Порівняно пізня дата другої постанови (7 грудня) відтворює завершення певних процесів: вищі сили в Києві втрутилися у слідство ще задовго до цього числа. Це з сукупності інших документів зрозуміло й так.

Про характер слідства цікаво свідчать ще два папірці з різних місць справи. 18 грудня начальник слідчого відділу прокуратури Київської області радник юстиції Ю. Антоненко звернувся з запитом

---

⁴⁵ Коли люди день у день ходять до якогось певного архіву працювати, вони бачать, хто з них наскільки завзято працює. Виходячи перекусити, теж контактують. Одне слово, **між** ними складаються якісь стосунки. Отак і в мене склалися стосунки з дослідником історії репресій - прокурором Л. М. Абраменком. Він дарував мені свої праці, я йому - свої. Яюсь, обмовившись, що написав статтю про вбивство Алли Горської, я назвав імена слідчих, що розслідували її убивство. Леонід Михайлович сказав мені, що знайомий з В. І. Вікторовим і нас познайомив. Мені хотілося побачити його, порозмовляти з ним попросту як людина з людиною. На жаль, це був згаяний час. Як розумію тепер, **моя** зацікавленість не могла номенклатурному слідчому імпонувати. Мені хотілось, щоб **він** розглянув тодішні свої документи і кроки під інакшим кутом зору, тобто критично. Ясно, що слідчий, навіть перебуваючи у відставці, піти на таке не міг.

до белгородського прокурора: "Ответ шлите без напомниманий, т. к. дело на особом контроле в прокуратуре УССР" (арк. 135-136 зв.). А 5 січня слідчий Страшний зажадав у київського міського архіву ЗАГС виписку про шлюб Алли й Віктора: "Ответ шлите без напомнимания, т. к. дело на особом контроле" (арк. 40).

Але, як то кажуть, з великої хмари та малий дощ. Як вважає Борис Тимошенко, у справі чимало недотягнень. На фотографіях зафіксовано плями крові на стіні, на газеті з виступом Громика й мішечку, але не проведено експертизи, під яким кутом могли падати ті краплі в залежності від напрямку замаху знаряддям убивства, а це важливо для відтворення моменту. Є фото місця біля залізничної колії, порожнього вже, де виявлено тіло Івана Зарецького, але немає фотофіксації, як саме тіло лежало. Більше того, відомо, з якого поїзда його вперше побачили, але не розшукали того поїзда, що власне мав би його вбити. Тим часом без цього розшуку немає певності, чи міг той поїзд вбити його взагалі, у принципі. Річ у тім, що тільки записи т. зв. швидкометра могли б з'ясувати швидкість поїзда на даному відрізку дороги. А це має значення, бо за швидкості надто великої повітряна хвиля усе з полотна, навпаки, несе геть. Далі, сантиметрах у десяти над рівнем рейки тепловози мають перед колесами таке пристосування, що скидає з рейок усе хоч трохи вище. Лишилось нез'ясоване, таким чином, чи був обладнаний цим пристосуванням той

конкретний тепловоз, що мав би Зарецького вбити. І ще не все. Згідно з експертизою, Іван Антонович поклався на рейки горілиць, а так самогубці не лягають. Одне слово, смерть Зарецького-старшого якась дуже незграбна. Не кажу вже про чутку, мовляв, його трохи пізніше викопали навіщось із могили. До речі, перевірити оцю останню чутку якраз найлегше.

Я не юрист, отож для мене найважливіші свідчення про вбивство Алли - це два протоколи допитів Віктора Зарецького. Перший допит провів слідчий Наконечний 4 грудня, другий - 22 грудня - слідчий Страшний, причому в другому випадку Віктор записав свої зізнання власноручно.

Оголошуючи ці матеріали на Вікторовому вечорі навесні 1992 року, я прибрав усі особисті моменти, вважаючи, що перед публікою розглядати приватні подробиці не слід. Зараз, для науки, публікую ці тексти повністю як основоположні документи. Саме порівняння повних текстів виявляє велику різницю між ними. Той, що містить свіжіші враження, об'єктивніший, другий — тенденційний. У другому замучений Зарецький розробляє вже ту, відому, потрібну слідству, версію і підпирає свої відомості таким чином, щоб її докладно обґрунтувати й проілюструвати. В цілому ця версія виглядає навіть переконливо, але перш ніж навести самі тексти, подам дві деталі. Перша: незадовго перед смертю Віктор казав декому з відвідувачів, що хоче зібрати кілька душ — визначних діячів

культури, кому він довіряв,— щоб розповісти те, що, власне, він про Аллину загибель думає. Така зустріч, на жаль, не відбулася. І друга деталь: я навідав Віктора десь на четвертий день після того, як його пустили з арешту, — він перебував на межі божевілля і був як оголений нерв. Мені сказав він, що піддався на їхню версію про батька, "інакше звідти живий не вийшов би". І Віктор докладно розповів мені про глибинну родинну драму, у якій Вікторів батько й батько Аллин представляли соціально антагоністичні суспільні групи, і конфлікт їхній мав характер онтологічний. Перед нещасним Віктором вивалили з мішка голову його батька, але й після цього він зв'язав ці дві смерті в одну не відразу й лише з підказки. Адже лишається прикрий факт: Віктора взяли 2 грудня, а протокол першого допиту датується лише 4. Лишається запитати, де ж протоколи за 2 й за 3, себто за перші півтори доби?! Якщо в них ішла нескінченна розмова, то де ж її запис? Невже Віктор говорив таке, що не вписувалось у версію, на якій зупинились слідчі?

Отож, ось що відповів Віктор на серії запитань 4 грудня: *"По суті справи про вбивство моєї дружини Горської Алли Олександрівни пояснюю слідуєче. З Горською я одружився в 1952 році під час навчання в Київському художньому інституті. Проживали ми весь час у м. Києві. В 1954 році у нас народився син Олексій. Батьки мої, а також мати Алли були в якійсь мірі незадоволені нашим шлюбом. Особливо незадоволена була мати Алли. Проте все*

це не заважало нам жити дружно. З 1967 року мої батьки переїхали жити з м. Белгорода в м. Васильків. В березні 1970 року померла моя мати. Коли померла моя мати, ми пропонували батькові Зарецькому Івану Антоновичу переїхати жити до нас в м. Київ, проте він категорично відмовився. На мою думку, квартира в Києві, де його дружина померла на [його] руках, нагадувала про її смерть. А друге – це те, що він недолюбливав мою дружину. Після смерті матері батько змінився — став крайнє замкнутий, нічим не цікавився. На моє запрошення приїхати на день народження мого сина батько приїхати відмовився. Я відчував, що батько незадоволений мною як чоловіком, який попав під вплив своєї дружини, він не хотів розуміти, що в нашій родині питання кухні й побуту не могли стояти на першому місці. Ми були художники і на перше місце ставили питання творчої праці. І коли я починав розповідати про наші роботи і про той вклад, який вносила Алла в ці роботи, батько ставився до цього скептично. Ще раніше Алла сказала, що слід було б взяти швейну машинку, якою користувалась ще моя бабушка, до нас як родинну реліквію для мого сина Олексія. Мені відомо, що Алла домовилась про це з батьком. 27 листопада 1970 р. батько говорив з Аллою по телефону і остаточно домовився з нею про те, що вона виїде в суботу 28 листопада зранку в м. Васильків. Вони домовилися на 6 год. ранку, тому що він гарантував вантажну машину для перевозки швейної машини тільки на

ранок. В цей вечір до мене прийшли мої друзі Коваленко Михайло Захарович, Засенко Петро і мужчина по імені Данило [Шумук]. О 24 годині Алла вибачилась, що їй потрібно рано їхати, і пішла спати. Данило розповідав про своє життя. Ми розійшлися о другій годині ночі. Я пізно ліг спати і пізно встав 28 листопада. Дружини вдома вже не було. Я знав, був упевнений, що вона поїхала в м. Васильків до батька. 28 листопада я цілий день був дома. Можє, виходив купити сину поїсти. Готував обід. 29 листопада 1970 р. я такожє був цілий день дома. Під кінець дня 29 листопада я був дуже стурбований, що нема дружини. По моїм розрахункам вона повинна була уже приїхати, її затримку я пояснював собі тим, що вона поїхала до мого самотнього батька і, можє, в чомусь допомога. В неділю і понеділок мені вже снилися кошмари, я піднімав голову і аж струшував її від цих кошмарів. 30 листопада я, прийшовши з майстерні, після 22 години замовив телефонну розмову з викликом на переговорний пункт Зарецького Івана. Причому замовлення я просив як можна раніше, але мені дали на 16 годину на 1 грудня. Приблизно о 16 год. 20 хвилин мені дали абонента, але ніхто не прийшов на розмову. Я негайно поїхав в м. Васильків. Уже на початку 10 години я був у Василькові. Я прийшов до квартири батька. Світла в квартирі не було. На стук в двері і вікна ніхто не відповідав. Хата була мертва. Мене взяв жах, знаючи ненависть мого батька до Алли. Я стукав у двері до сусідки Оксани,

але мені ніхто не відповів, і я пішов у райвідділ міліції. Діжурному я пояснив ситуацію. Мені відповіли, щоб я пішов і постукав краще. Я просив фонарик, але мені відповіли, що немає. Я пішов знову до хати батька, стукав, дивився в вікна, але нічого не міг побачити. Я пішов до крамниці, купив сірники і знову вернувся до хати, світив сірниками, але нічого не бачив. Я знову пішов до міліції. Сержант з ліхтарем пішов зі мною до хати. В замочній скважині він знайшов квитанцію про вивіз батька на телефонну розмову. Сержант також нічого не зміг зробити. Ми не хотіли ламати двері, т. к. це питання повинна була вирішити міліція. Я знав, що це серйозна справа. Я повернувся до міліції і вимагав, щоб записали мою скаргу. В міліції мені сказали, щоб я ранком приїхав в міліцію. Сповнений стихійного жаху, не даючи собі відчиту, не спавши цілу ніч, я вирішив виїхати тимчасово з Києва вмісті з сином, щоб і він нічого цього не бачив, тим більше, що він дуже переживав смерть бабушки. Я повідомив Світличну Надію (це подруга моєї дружини), що щось трапилось з Аллою жахливе, в чому я був переконаний. Я дуже боюсь трупів, у мене сильна зорова пам'ять, і все це довго стоїть перед очима. Це на мене наводить жах до страшної травми. Я вважав, що я повідомив міліції про свої підозри, сказав про це подрузі, домовився з нею, що я подзвоню їй через десять днів і узнаю, чи поховали Аллу, якщо вона вбита. Через декілька днів я повернувся б в Київ і пояснював би слідчим органам.

Я купив два білети на себе і на сина. Вечором 2 грудня 1970 р. я був затриманий слідчими органами.

Протокол мені прочитано, записано вірно.

В. Зарецький".

Після цього перед Віктором поставили окремо взяте питання:

"Як, на Вашу думку, хто міг вбити Вашу дружину?"

Зарецький відповів так:

"Виходячи з тих стосунків, які склалися між моїм батьком і моєю дружиною, я вважаю, що він спеціально її викликав до себе, щоб її вбити і саме він її вбив, а потім покінчив життя самогубством. Батько мій був дуже рішучою людиною і все робив обдумуючи. Хворим він не був".

Другий зафіксований допит відбувся з колосальним розривом, бо датується аж 22 грудня, і ось його текст:

"З Аллою познайомився в 1948 році, коли був студентом 2-го курсу Київського художнього інституту, а вона була на першому. Одружився по великому, справжньому і красивому коханню в 1952 році. Син Олексій народився в 1954 році. Теща Єлена Давидовна Горська моє одруження і моє кохання до її дочки сприйняла невесело. Вона вважала, що Алла достойна більш ефектної пари. Мій батько теці так і не бачив. Все моє життя родинне спостерігала мати, і всі розмови з тещею вона передавала моєму батькові. Мати мені прямо казала: "Вітя, іди від них, це не наші люди". Але Алла

в усіх конфліктах з своїми батьками відносно мене (я маю на увазі тещу) стояла на моєму боці, а я, з свого боку, коли мої батьки хотіли відірвати мене від Алли, стояв на боці своєї дружини. Ми були нові люди, нове покоління радянських людей, ми кохали один одного, і нам було байдуже, що нам казали наші батьки. Коли я з Аллою почав працювати як монументаліст, то ми роботу підписували по алфавіту, і Алла стояла першою, а я другим. Покійна мати тихо намагалась мені довести, що Алла намагається чи забрати, чи скористатися моїм талантом. Всі свої болі вона виливала батькові. А я інтереси роботи ставив вище всього, і мені було просто байдуже, чи я перший, чи я останній, була б робота гарна. Але моїм батькам, які тільки і жили мною, це було не байдуже. За життя матері батько був кволий (маю на увазі останні роки, 2-3 роки), вона часто казала: "Полеж", і він дійсно лежав. Після смерті [моєї матері] змінився в кращий, більш активний бік, схуд, став рухливий, завів бороду. В Васильків з Белгорода мої батьки переїхали, щоб бути ближче до мене і онука Олексія. Це було їх життя.

Після смерті матері і Алла, і я просили батька переїхати до нас, тим паче наша робота зв'язана з частими від'їздами з Києва і нема на кого залишити сина. Батько відмовився на тій підставі, що в мене нічого немає, що я приймак. Всі спроби умовити його прописати людину, яка б за ним хоч трохи доглядала, ні до чого не приводили, він не

хотів нікого бачити. Батько получав пенсію, паливо йому не треба, був в хаті газ (хата топилася газом). Я думав, що після смерті матері йому легше загоювати рани самому і що з часом я його заберу в Київ. Батько з Аллою домовились, що Алла забере швейну ножну машину. Алла хотіла, щоб машина (один з перших випусків "Зінгер"), якою бавився я, потім наш син Олексій (бавитись, я маю на увазі крутити нижнє колесо), пере[й]шла і до дітей Олексія як родинна реліквія ще від моєї бабушки, яка ще пам'ятала кріпосне право. Це питання стало після смерті матері, бо за її життя цього не могло бути, так як моя мати сама шила. Батько дзвонив по телефону відносно часто, і весь час питав тільки Горську, щоб домовитись конкретно, коли вона приїде по машину. Конкретно домовились в п'ятницю 27 вечором. Алла сказала, що вона в суботу виїде першим автобусом. Я зрозумів, що мій батько зможе забезпечити вантажну машину тільки зранку, чому Алла і виїхала так рано. Роботу в Гельм'язові Алла кінчала разом з Йосипом Васильченком. Остаточо Йосип розраховувався сам, і, наскільки я пам'ятаю, вони поділили 100 крб. пополам (це було незадовго до від'їзду Алли до Василькова). Тому в моїй пам'яті зафіксувались ці гроші. Гроші Аллі були потрібні, бо за вантажну машину вона б не дозволила платити моєму батькові. В п'ятницю вечором у мене були люди - Петро Засенко, Михайло Захарович Коваленко, Данило Шумук. Алла о 12 годині вибачилась,

сказала, що їй треба рано їхати, і пішла спати. Гості розійшлися пізно, десь о 2 ночі. Я ще помив посуд, підмів хату і ліг спати. Данило Шумук теж залишився ночувати у мене. Встали пізно, може, навіть об 11 годині, точно не пам'ятаю. Знаю, що пізно, потім готував сину їжу, він зі школи приходить о (?) 2.30 — 3 годині. В неділю теж просидів дома, бо домовлявся з Миколою Гришко, що він до мене прийде на годину дня, він передзвонив, що прийде о четвертій. В понеділок прийшов з майстерні і вже почав хвилюватись, що немає Алли. Якщо день-два її нема, я ще находив виправдання, бо поїхала до літньої людини, може, залишилась в чомусь їй допомогти. Але знаючи, що Алла особливих симпатій не має до мого батька, вона не буде сидіти там зайву годину, знаючи, що я розриваюсь між кухнею для сина і роботою. Або якщо щось трапилось, мусить мені подзвонити.

В понеділок я замовляю терміновий виклик батькові на телеграф. Виклик мені дають на вівторок на 4-ту годину дня. На розмову (десь 4.20) ніхто не з'явився. Я негайно виїхав до Василькова. В Василькові був десь на початку сьомої, підійшов до хати, світла немає. Тихо і страшно. Алла – ділова жінка, вона поїхала по ділу (взяти машинку). Якщо батько хворий, вона мусить бути біля нього, якщо було щось дуже серйозне, вона б мені повідомила. Всякі прогулянки відпадають: вони один одному не симпатизували і говорити їм немає про що. Стукав сусідам – відповіді немає. Зразу пішов в міліцію і

заявив про відсутність жінки і батька і заодно просив ліхтарика, щоб посвітити у вікно. Ліхтарика не було, а черговий порадив піти і постукати сильніше. Я пішов, стукав сильніше, потім пішов купити сірники. Світив сірниками, але вони дають тільки бліки на шибках і нічого не видно. Знов пішов в міліцію. Зі мною назад до хати пішов міліціонер з ліхтариком. На кухні він побачив таз з водою; в одній (кімнаті – ред.), сказав, що нікого немає, а в другій начебто хтось лежить, в дверях знайшов записку про виклик батька на переговори. Міліціонер теж стукав до сусідки, але ніхто не відповів. Коли я підтримував міліціонера, щоб він світив, бо немає за що вчепитись руками, я звернув увагу, що квартира закрита намертво, мене обуяв стихійний жах, бо ні я, ні Алла не буде в хаті з закритою кватиркою. Ми працюємо в майстерні, де багато фарб, важке повітря, і тим паче в хаті батька вона не буде її закривати. Жах, або її там нема, або вона мертва.

Вернувся в міліцію разом з міліціонером, записали в книгу і домовились, що я завтра прийду.

Приїхав додому, сказав сину про свої передчуття. Це важко розповісти словами. Для мене більшого горя не може бути. Я безмежно любив Аллу, любив безмежно і своїх батьків, які мені віддали все, але я знав і ненависть батька до Алли. Мені син казав: "Тато, треба спочатку уладить міліціонерські формальности, а потім їхати". (Я вирішив їхати в Ленінград, чому в Ленінград, син хотів в Ленінград, бо в Москві він був на канікулах).

Я сказав сину, а нащо мені ці формальності, якщо в мене немає дружини і батька. Я тільки попередив в середу зранку її кращю подругу Надію Світличну, щоб вона на себе взяла всі формальності. Зібрався їхати аби їхати, передчуття жаху. Більшого горя для мене немає. Батько не любив Горських, не любив Аллу. Поки мати була жива, вони якомсь всі конфлікти згла[д]жувала. Батько вважав, що Алла вкрала мій талант. Він не погоджувався, що ми працюємо разом, і разом підписуємось, і що вона перша. Як людина він дуже рішуча і безкомпромісна, і міг піти на все.

Більше доповнити нічого не можу. Записано власноручно. В. Зарецький".

Що можна сказати з приводу цих протоколів?

Поїздку свою до Василькова Віктор описав на одному подиху, а на початку й наприкінці впадають в око смислові зриви, коли думка переривається і щось ніби уточнюється. Легко припустити, що слідчий стежив за написанням зізнання і в цих місцях втручався, прохаючи щось поповнити. Цікаво було б простежити, чи мали такі втручання тенденцію. Це предмет спеціальної студії.

З Аллиних і Вікторових друзів останні бачили її живою Михайло Коваленко, Петро Засенко, Данило Шумук і - Зарецький забув його чомусь назвати - Вадим Смогитель. Коваленка допитували, але протоколу його допиту в справі немає, як нема протоколів допитів решти. Чому слідчі не схотіли з ними зустрітись?

Зарецький розповідав, що за кілька тижнів до вбивства до них на Терещенківську зайшов специфічний такий суб'єкт з металевим поглядом. Різко запитав:

- Алла дома?

- Ні, немає, - сказав йому Зарецький.

Суб'єкт запитав далі виразно презирливим тоном (Віктор це підкреслив):

- А ты кто такой?

- Її чоловік.

Потім він прийшов іще раз, і Алла виходила до Шевченківського парку про щось із ним розмовляти. Хто він такий, від кого приходив, що від Алли хотів – лишилось загадкою. Віктор розповів про нього на слідстві, більше того, зробив начерк його обличчя, і таке виразне, яскраве свідчення слідчих, як казав Зарецький, вразило.

Під час різних слідств раз у раз буває потрібно описати чийсь зовнішність. Вигадали навіть фоторобота, бо митці дають свідчення не часто. У справі є дві фотокопії портретних начерків Вікторового батька (арк. 241), - Віктор зробив їх там же таки, під арештом, спочатку для розшуків Івана Антоновича, а потім для ідентифікації. Ці рисунки збереглися, а от портрета того містера Ікс у справі чомусь немає. Його навіщось знищено, а розповідь про нього до протоколів не введено.

До справи підшито недатованого Аллиного листа до її свекрів. Лист має суто особистий характер і для свекрів був надзвичайно важливий,

вони мали б берегти його як зіницю ока. Лист кінчається словами: "(...) нікто не поймет, что Виктор положил этому начало", і далі йде не крапка, а виразна кома. Інакше кажучи, другу, праву, половину аркуша відірвано і знищено. Хто й навіщо це зробив?

На допиті Віктор згадав Гришка. Микола Гришко за якийсь час сам їздив до Василькова і провів своє власне розслідування. Це він знайшов десь у смітті накладну брову, на яку не звернули уваги слідчі. Звідки вона узялася, хто її загубив — невідомо.

Нарешті, 26 листопада 1971 року начальник відділення слідчого відділу КДБ П. Пархоменко надіслав до прокуратури незареєстроване, без номера відношення: "В связи с возникшей необходимостью просим дать указание направить в следственный отдел КГБ при СМ УССР архивное следственное дело по факту смерти Горской А. А. По минованию (sic) надобности дело будет возвращено" (арк. 351). Цікаво розшукати в матеріалах колишнього КДБ, для якої саме потреби брали вони тоді Аллину справу.

На жаль, минуло 22 роки, і час зітер усі сліди. Сьогодні можна й треба було б трошки продовжити те давнє слідство, при цьому щось уточниться.

Аллу вбито, до речі, зовсім не сокирою (арк. 268). Як показала експертиза, їй нанесено "4 удара тупым твердым предметом с ограниченной ударяющей поверхностью, которым мог быть

молоток, представленный на исследование" (арк. 258). У помешканні Івана Антоновича у Василькові знайшли в різних кімнатах шість сокир. Він когось виразно боявся і хотів боронитися.

Особисто я вважаю, — докладної картини того, що сталось у Василькові вранці 28 листопада 1970 року, відтворити вже не пощастить. На мою думку, Алла Горська стала жертвою тодішнього режиму.

Зарецький О.

Злочин без строку давності ⁴⁶

Від часу трагічної загибелі Алли Горської 28 листопада 1970 року минуло більше 37 років. Принаймні у масштабах ХХ століття і початку ХХІ це великий часовий проміжок, і стає не тільки зрозумілим, але й відчутним, що 1960-70-ті – то була інша доба. Адже від смерті Сталіна на кінець 1970 року минуло 17 років, від придушення опору останньої боївки ОУН –УПА, на думку багатьох дослідників, 14 років, від таємного вбивства Степана Бандери, яке співпало у часі з поверненням з таборів та заслання мільйонів людей, – 11 років. Натомість до наймасштабніших у післясталінській історії України арештів січня 1972 року, які накрили країну

---

⁴⁶ ЗАРЕЦЬКИЙ Олександр (1954). Кандидат філологічних наук. Автор книг «Художник Віктор Зарецький. Пошуки коріння», «Алла Горська. Червона тілька калини. Листи, спогади, статті», та багатьох наукових публікацій з питань української мови і літератури.

ніби чорним рядом страху, залишалося всього рік і півтора місяці. Брежньєвський період тривав – 1979 у Брюховецькому лісі було знайдено труп Володимира Івасюка. Слідство розробляло лише одну версію – самогубство. Його смерть супроводжували чутки про побутові мотиви – схильність до суїциду, творчу вичерпаність, нерозділене кохання, ревності тощо. Розповсюджувались також схематичні плітки – картярські борги, пияцтво, першоджерело яких є достатньо очевидним. Ряд правозахисників загинув у таборах – Валерій Марченко, Юрій Литвин, Олекса Тихий (всі загинули у 1984), Василь Стус (1985), ніби природною смертю. Хоча смерть В. Стуса у вересні 1985 року історики відносять вже до іншої доби – невизначеність політичного курсу у перші місяці перебування М. Горбачова при владі та імовірну реакцію на можливість висування поета на Нобелівську премію. За межі цієї статті виходить аналіз подій, які відбувались в інших частинах СРСР. Можна відіслати читача до спогадів Андрія Сахарова „Москва, Горький – далее везде”, щоб відчувати те, що відбувалось у більш ліберальній і відносно відкритій західному інформаційному контролю Москві. Чого варті у сенсі вкрай аморального та цинічного методу затримки у Горькому, де він знаходився у персонально призначеній йому з дружиною висилці, агентами КДБ машини швидкої допомоги під дрібними побутовими привидами, коли у А.Сахарова були серцеві напади. Самі кадебісти розповсюджували

чутки, що у такому їх можуть звинувачувати люди, які несповна розуму – „наймогутніша у світі спецслужба буде таким займатись”. У часи перебудови вони також зрідка з’являлись на московському телебаченні та у пресі і говорили подібні речі. І, дійсно, ірраціональна жорстокість вбивства Алли Горської та Івана Зарецького, чи, навіть, абсурдність така, що людина, яка б гіпотетично говорила, що злочин скоєно КДБ за вказівкою найвищого керівництва, виглядала б диваком і могла б потрапити в ізоляцію. І нині, коли знання та відчуття тої доби відходить у минуле, ці вбивства можуть видатись нашому сучаснику ще більш ірраціональними, невмотивованими, аніж у 70-ті роки.

Окремим рядком треба згадати Івана Світличного. З ним, з його дружиною Льолею та сестрою Надією я був протягом багатьох років близько знайомий. Усна традиція та й сучасна історіографія визначає його та Аллу Горську як одних з найсильніших в організаційному смислі діячів київського середовища правозахисного руху. Того, за спогадами багатьох сучасників, страшного 1972 року Іван Олексійович отримав 7 років таборів та 5 років заслання. 1979 року він був депортований на Алтай у зону високогір’я, де незабаром отримав поширений інсульт, що й можна було прогнозувати за діагнозом його форми гіпертонічної хвороби. Повернувся до Києва інвалідом і помер 1992 року.

Склалася така ситуація, що останні роки я повертаюсь до цієї теми під тиском зовнішніх обставин. І у самому широкому сенсі, може, вже і не у людському, а у божественному – це добре, якщо можна вжити слово добре. Люди пам'ятають, їх хвилює, і біль не проходить. Одна брехня породжує іншу, і є відчуття того, що ми продовжуємо рухатись по колу, на яке нас колись запустили злочинці, і ми не можемо виборсатись із беззмістовного та безсовісного життя.

Моя стаття „Смерть Алли Горської” в *«Дзеркалі тижня»* за квітень 2005 року мала певний резонанс і відбулося декілька важливих розмов. Тоді ж на хвилі Помаранчевої революції я знову звернувся до Президента України і Уповноваженого з прав людини ВР України щодо **„поновлення кримінальної справи вбивства А. Горської з метою встановлення подій злочину, всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, а також узгодження зі Служби безпеки України вилучення матеріалів щодо діяльності А. Горської для зіставлення їх з матеріалами кримінальної справи про її вбивство, які зберігаються в прокуратурі Київської області”**.

З Секретаріату Президента та Уповноваженого з прав людини мого листа за належністю переслали до Генпрокуратури, а звідти, теж за належністю – до прокуратури Київської області. Обласна прокуратура ніби поставила крапку і відповіла (подаю повністю) **„№06/3-2386 від 11.11. 05.**

Прокуратурою області перевірено Вашу скаргу на неналежне, на Вашу думку, розслідування кримінальної справи за обвинуваченням Зарецького І.А. за ознаками складу злочину, передбаченого ст. 94 КК Української РСР.

Встановлено, що кримінальна справа 23 січня 1971 року постановою прокуратури Києво-Святошинського району закрита на підставі п. 8 ст. 6 КПК Української РСР.

Водночас повідомляю, що відповідно до вимог Переліку документів, що утворюються в діяльності органів прокуратури України із зазначенням строків зберігання документів, закриті кримінальні справи, порушені за ознаками злочинів, передбачених статтями Кримінального кодексу, санкції яких містять позбавлення волі на строк більше 10 років, зберігаються протягом 20 років з дня прийняття рішення про закриття кримінальної справи. У зв'язку з тим, що з часу закриття вказаної кримінальної справи пройшло більше 34 років, вона, як така, що підлягає знищенню, направлена на утилізацію.

Старший прокурор відділу прокуратури області Є. Красножон”

Чомусь не згадано прізвища Алли Горської та номерів справ. Суттєвою є лише інформація про утилізацію справи, у чому і нема підстав сумніватися.

Минуло ще два з половиною роки, і група передачі „Битва екстрасенсів”, яка читала мою згадувану статтю в «Дзеркалі тижня», вирішила, що якщо я пишу такі статті, то не відмовлюсь і брати участь у передачі. Я взяв участь у передачі, і це було останньою краплею, яка змусила мене знову писати на цю тему.

У мене було ще декілька причин чи обставин, щоб знову повернутись до обставин смерті моєї матері і діда – дослідник політичних вбивств в СРСР Володимир Криловський, який нині мешкає у США, з яким я співпрацюю з 1990 року, і чие велике і ґрунтовне дослідження про повільне і ретельно сплановане медичне вбивство Валерія Марченка, який помер у 1984 році від хвороби нирок у тюремній лікарні у Ленінграді, можна прочитати в Інтернеті⁴⁷, вказав мені на неповноту мого розслідування. Йшлося про те, що в аналізі вбивства Алли Горської, попри сумнівні епізоди, дивні і не дуже логічні речі, нема однозначних суперечностей, які б не підлягали сумніву і вказували на фабрикацію розслідування. Такі епізоди було виявлено у розслідуванні так званого самогубства Івана Зарецького, і ми знову відсилаємо читача до згаданої статті у «Дзеркалі тижня».

У квітні 2005 року відбулася розмова з досвідченим криміналістом, радником юстиції

---

⁴⁷ *Владимир Крыловский. Валерий Марченко. Хроника убийства* (Глава из будущей книги "Тайно приговорённые"). – www.mhg.ru/files/007/kru12.doc.

Борисом Тимошенком, і він знову, схвилюваний читанням статті, проговорив свою аргументацію. Я думаю, що все було напрацьовано ним ще на початку 1990-х, коли він вивчав справу про вбивство, але в остаточну редакцію публікацій того часу, які готував Сергій Білокінь, декілька епізодів не потрапило. Для логічності викладу необхідно знову нагадати основну лінію подій. Рано-вранці 28 листопада Алла Горська виїхала за попередньою домовленістю зі свого київського помешкання до свекра Івана Зарецького, який самотньо жив вдівцем у Василькові Київської області, щоб забрати швацьку машинку Зінгер. Машинка досить важка – тому він цілком природно замовив вантажівку, але чомусь приблизно на сьому ранку – ніби як водій хотів крутнутись у цій справі до початку робочого дня, а 28 – була п'ятниця. 29 листопада труп Івана Зарецького було знайдено поблизу залізничної станції Фастів-2 з відрізаною головою. Пізніше слідство однозначно і беззаперечно звинуватило його у вбивстві з мотивів особистої неприязні і у самогубстві. Але до Василькова інформація про його смерть не доходила, хоча, можливо, Іван Зарецький був без документів. 3 грудня тіло Алли Горської було знайдено у горизонтальному положенні на дні невеликого льоху у помешканні Івана Зарецького в скрюченій позі (за розміром льоха), коліна підігнуті до підборіддя. Борис Тимошенко зробив висновок, про що він і розповів мені на початку 2005 року, що таким чином труп могли засунути як мінімум два

дорослі чоловіки середньої статури. Попри очевидність цього епізоду, ні я, ні інші учасники громадських розслідувань не надавали цьому значення, адже для цього треба бути досвідченим криміналістом. Більше того, коли ми із знайомими у стані майже нервового зриву аналізували цю ситуацію у 1970-71 роках, то було висловлено цілком слушне припущення, що І. Зарецький міг попросити А. Горську щось дістати із льоху, зі зручного положення вдарив її, і вона впала до льоху. Пізніше я кілька разів заходив до помешкання. А 1991 року зі знімальною групою фільму „Усім нам смерть судилася зарання...” режисера Сергія Дудки, оглядав і льох. Ляда мала типовий розмір, приблизно 70-х 70 сантиметрів, в глибину льох – до 150 сантиметрів, тісний – хіба трохи ширший від ляди. Та й інформація була неповна, адже справу (№10092) дивились із зацікавлених у справжньому розслідуванні осіб лише Сергій Білокінь та Борис Тимошенко, та й то – на початку 1990-х. Мені справу не вдалося подивитись попри те, що я серйозно тис на прокуратуру. А С.Білокінь і Б. Тимошенко дивились тихо – на особистих зв'язках. З цього можна зробити ще один важливий висновок – якщо слідча група, до складу якої входили досвідчені фахівці, не звернула уваги на такий очевидний епізод, то вони зробили це свідомо, а значить були готові йти на будь-яку фальсифікацію. Але це не можна назвати замовним розслідуванням у сучасному смислі, це був наказ у тоталітарній

державі. І це є огидною, страшною, але системною рисою тоталітарних держав – організатори та виконавці політичних вбивств і правоохоронні органи, які їх розслідують, є керованими з одного центру замовником. Треба відзначити ще одну важливу рису – ті люди вважали, що СРСР буде існувати завжди. Так тоді думав навіть я сам.

І, нарешті, не можна не сказати кілька слів про тодішню загальнополітичну ситуацію, яка віддзеркалювалась і в КДБ УРСР. Весь цей період КДБ УРСР керував Віталій Васильович Федорчук (1970 – 1982), якого Москва прислала в Україну у липні 1970 року на зміну більш м'якому та поміркованому Віталію Федоровичу Нікітченку (1954 – 1970), що пов'язано в першу чергу з тим, що на час вторгнення до Чехословаччини 1968 року, гору в Кремлі почали брати сталіністи. Тобто КДБ УРСР у 1970 – 1982 керував працівник, який ще 1939 року (до війни, за Л. Берії!) прийшов 21 річним юнаком до органів і завжди був на оперативній роботі, прийшовши в Україну з посади начальника 3-го управління (військова контррозвідка) КДБ при Раді Міністрів СРСР на посаді генерал-лейтенанта. Можна думати, що для такого працівника вбивство ворога, у його розумінні, інсценівки, переодягання – були звичною роботою. Розповіді про його часто позбавлену здорового глузду жорсткість, а то й жорстокість у службових стосунках з самими працівниками КДБ чи міліції досі побутують у цьому середовищі. Про його агресивність писав у

своїх спогадах і секретар ЦК КПУ часів Петра Шелеста з питань ідеології Федір Данилович Овчаренко. Можна говорити про те, що арешти 1965 року, які провадились за Нікітченка, на думку сталіністів, не досягли своєї мети. Відзначимо лише те, що не було сформовано атмосферу страху, можливо, навіть декому створили ореол мученика. Радикально налаштована група у ЦК КПРС та КДБ з 1968 року почала планувати акції, які б могли викликати у середовищі правозахисників, та й у суспільстві в цілому, дезорієнтацію, розчарування; застрашити, але вже проявами ірраціональної жорстокості.

Зрозуміло також, що тоді система була жорстко централізованою, але роль місцевого керівництва не можна недооцінювати. Місцеве КДБ доповідало Москві, просячи згоди на ті чи інші акції, а у разі, якщо ці операції виконувалися спецгрупою з Москви, тісна взаємодія з київськими органами була неминучою, адже там володіли поточною інформацією.

Я був готовий до участі в передачі „Битва екстрасенсів” (вийшла в ефір на каналі СТБ 9 грудня 2007, у другу неділю місяця, ведучий Павло Костіцин). Можна послатись хоча б на документально-художній роман Станіслава Ньєво „Луг на морському дні”, який було опубліковано 1983 року у часописі "Всесвіт" і який справив тоді на мене велике враження. Дід чи прадід автора – гарібальдійський полковник віз Середземним морем

на невеликому пароплаві касу та документи гарібальдійської армії – і корабель затонув, всі загинули. Автор роману їздив по Європі, і відомі екстрасенси робили йому експертизу за мапою – шукали точку, де відбулася аварія. Потім намагалися побачити причину – вибух парового котла чи щось інше. А у разі – якщо це був вибух котла, то побачити, чи це була випадковість, чи був замах.

У даному випадку екстрасенси самі виходили на мене, та й ще організовані рейтинговою телепередачею.

Четверо з екстрасенсів з п'яти, які працювали на початку листопада 2007 року у Василькові, бачили двох чоловіків середнього віку, нейтральних за психологічною мотивацією, троє з них називають їх кілерами. Два чоловіки вписуються і в загальну картину злочину, адже дід напередодні казав телефоном, що замовив вантажну машину для перевезення досить важкої швацької машинки – з ножним приводом на чавунній станині. Отже, цілком логічно, що водій міг бути з підсобником – І.Зарецькому було 69, він був хворий і повільно ходив з ціпком. Тобто і А.Горська і І.Зарецький могли нормально відреагувати на двох чоловіків. Хоча можна гіпотетично уявити, як припускав дехто з наших знайомих, що група кілерів схопила її, щойно вона вийшла з нашого будинку на Репіна, 25. Це видається мені малоімовірним, адже якщо А. Горська вийшла зі свого помешкання сама, то було абсолютно ясно, що вона доїде до хати у Василькові.

Ніби як і кондуктор автобуса її пригадала, і квиток знайшли у кишені загиблої. І це одна з найважливіших обставин. Адже в характері стосунків Алли Горської та її чоловіка Віктора Зарецького було таке: вона могла підняти чоловіка і сказати йому їхати з нею. І тоді у дію мав вступати якийсь інший сценарій. Отже, першим (чи другим) автобусом вона приїздить до Василькова. І найпростіше і найлогічніше було б, аби І.Зарецький сам відчинив двері і впустив її. Це підтверджується і тим, що вже на початку наступного року, по завершенні слідства, нам віддали її пальто чистим і неушкодженим. Отже, вона спокійно зняла його в хаті свекра.

А от далі події могли розвиватись за різними сценаріями. Водій з машиною вже міг бути на місці, а міг під'їхати пізніше – і це б виглядало цілком природно. Два чоловіки (водій з підсобником) цілком логічно могли б заходити до хати. Нагадаємо також, що це була темна пора року – люди на цей час вже встають, але загалом ще не виходять на роботу. Хоча будинок був у центрі Василькова – це район одноповерхової забудови з парканами і садочками, і ходять там мало – майже глухий кут. Отже, багато що могло б залишитися непоміченим сусідами, яких я опитував на початку 1990-х. Смертельне поранення Аллі Горській, за матеріалами справи, було нанесено професійно, одним ударом тупим предметом ззаду у нижню частину черепа. Удар був достатньо сильним, щоб

розлетілися краплі крові, які у ході слідства виявила експертиза. Один з екстрасенсів бачив, що боротьба була недовгою. Місце вбивства Івана Зарецького залишається нез'ясованим. Екстрасенси бачать його вбивство в місці поза його помешканням. Хоча гіпотетично можна думати, що його вбили у хаті і винесли труп ніби як швацьку машинку.

Отже, залишається не до кінця зрозумілою одна з важливих обставин – навіщо заштовхали труп до льоха. Нема підстав вбачати у діях кілерів щось ірраціональне, а з позицій здорового глузду мотивація могла бути тільки одна – аби хтось зазирнув до хати – то не побачив би нічого підозріливого. Це й підтверджується тим, що у хаті було прибрано і лише, як вже зазначалося, прискіпливе дослідження у ході слідства виявило дрібні, не вимиті з підлоги, бризки крові.

Людиною, яку треба було ввести в оману в такий спосіб, міг бути сам Іван Зарецький, який за інсценівкою вбивства, яке поза сумнівом було сплановано по хвилинах, міг вийти з хати, потім зайти, і, не побачивши нічого особливого, знову вийти. Якщо це готувалося не для нього, то у дію вступав якийсь запасний варіант, про який ми вже навряд достеменно дізнаємось. 2 грудня до хати міг потрапити Віктор Зарецький, який приїхав схвильований відсутністю дружини та телефонного зв'язку, і міг потрапити до помешкання, якби він був більш наполегливим у міліції (де йому відмовили з огляду на пізній час), чи висадив плечем двері. Як

часто буває у таких випадках, у нього міг бути запасний ключ чи ключ, який би підійшов до елементарно простого замка. І, нарешті, не було гарантії, що Алла Горська вийде 28 листопада із свого помешкання на Репіна сама. Міг піднятись і Віктор Зарецький. У цьому випадку операція вбивства могла бути скасована, але міг також вступити у дію інший варіант. Цей запасний варіант непрямим способом засвітився на слідстві після арешту Віктора Зарецького – його зразу звинуватили у вбивстві дружини. Звинувачення полягало у тому, що він геть заплутався у стосунках з жінками, і вбив А. Горську заради іншої жінки. Втім, це звинувачення досить швидко перестали згадувати. Слід нагадати, що спершу слідство вела Васильківська слідча група, і лише 7 грудня обидві справи було перепорядковано обласній групі. Втім, за загальноприйнятою схемою, у таких випадках відпрацьовуються варіанти помсти, ревнощів тощо. Тобто, імовірно, що районна слідча група не була керована замовником. Тоді б виходило, що чоловік вбив дружину, а його батько у жаху і розпуці кинувся під потяг. Адже зазначимо, що фальсифікація самогубства І. Зарецького була підготована окремо.

Цих подій екстрасенси не бачили. Та й вони з народних цілителів – і бачили загальну психологічну характеристику людей, характер, вік, зовнішній вигляд, хвороби, причину смерті – насильницький чи природний характер, тривалість боротьби під час

вбивства, положення трупа після смерті, а також подробиці, які не мають стосунку до теми вбивства.

Євген Сверстюк – вже у грудні 2007 ще раз розповів мені, як він, Надія Світлична та черговий васильківській міліціонер виявили труп 3 грудня 1970 року. Тобто вони були єдиними зі сторонніх людей (окрім, гіпотетично, І. Зарецького), хто потрапив до помешкання. В ніч з 2 на 3 Віктор Зарецький, якому міліція не відкрила хату, на межі нервового зриву повернувся до Києва і потелефонував Надії Світличній. У першій половині дня вона з Євгеном Сверстюком приїхали до Василькова і звернулись до міліції. Поведінка міліціонера була цілком типовою у таких випадках. Він не хотів йти до хати, не хотів відкривати, але врешті швидко відкрив її відмичкою. Євген Олександрович і розповів, як виглядала хата (яку вони оглянули швидко, але уважно), і з його слів постає важлива психологічна характеристика – на трьох різних людей хата справила звичне, нормальне враження – ніби хтось ночував і пішов – постіль у глибині розібрана, підлога ніби як підметена чи помита. З огляду на те, що у хаті відбулося вбивство, а потім труп заштовхували до льоху, то зрозуміло, що спеціально попрацювали, щоб хата набула такого вигляду. Якщо у слідчій справі показано, що виявлено бризки крові, то помили так, щоб було змито більші плями, які можна помітити при першому огляді. Міліціонеру хотілося швидше завершити свою роботу, він казав – все як завжди,

нічого немає. Надія Світлична попросила відкрити льох, який був у кухні і мав ляду як частину підлоги, керуючись досить туманним спогадом, що такий льох є, і чисто інтуїтивним відчуттям. На дні льоху вони побачили труп. Оскільки тіло лежало на дні у зігнутому положенні, то у них не було впевненості, що це труп Алли Горської. Міліціонер відсторонив їх від льоху у збудженому стані. І сказав: "У вас будуть серйозні неприємності, адже ви знайшли труп". І це звична юридична практика. Надія Світлична і Євген Сверстюк пробули затриманими у Василькові кілька годин, після чого їх без пояснень відвезли до Києва міліцейською машиною. Що було б, якби вони не виявили труп – тоді б у організаторів вбивства були б розв'язані руки для маневру – вони б знайшли тіло тоді, коли б їм було потрібно. Якби Є. Сверстюк та Н. Світлична виявили труп без міліціонера, то це могло дати слідству ще якісь додаткові підстави для тих чи інших звинувачень. Але це, на мою думку, вже одна з можливих численних гіпотетичних версій. Ані Є. Сверстюка, ані Н. Світличну ніколи більше у цій справі не викликали. Те, що розповів мені Є. Сверстюк, не було тоді жодним чином зафіксовано, жодного протоколу не укладали. А це вже грубе порушення найелементарніших юридичних норм. Отже, можна припустити, що навіть ті, на перший погляд, непринципові обставини виявлення трупу були небажаними для організаторів фальсифікації розслідування.

З іншого боку, очевидно, що ситуація була для них непевна – вони сиділи на телефонах і чекали, як буде розвиватись ситуація. І це тривало ті кілька годин, поки Н. Світлична та Є. Сверстюк були затримані у Василькові. Коли їх відпустили, то вже відбувся витік інформації – місцевому начальству дали зрозуміти всю важливість операції. П'яний міліцейський полковник, який супроводжував до Києва, сказав:

– Как ти попадаєш в загранку? – Є. Сверстюк тоді не знав цього виразу. Наші сучасники молодшого віку, можливо, і не зможуть уявити собі, яке величезне, майже містичне значення мав тоді цей факт – передача тих чи інших матеріалів за кордон для публікації.

Залишається ще одне питання. За діючим і раніше, і нині (може, дещо зміненим) нормативом, справа мала бути утилізована через 15 років після завершення слідства – тобто у 1986 році. Але на початку 1990-х – у непевні часи – вона зберігалася в обласній прокуратурі, і прокуратура писала мені відповіді. Натомість у 2005 році, коли про Аллу Горську вчать школярі за типовими підручниками, і про неї можна прочитати у масових довідниках тощо, справа виявилася утилізованою. Збереглася вона тоді, ймовірно, випадково – за недоглядом, хоча й можливо, що хтось вважав її збереження вигідним. Але у такому разі та сама прокуратура стала вважати її збереження недоцільним і утилізувала її на 2005 рік. Отже, можна припустити, що зберігали її на

початку 1990-х не для того, щоб її аналізував Борис Тимошенко, аналізував і публікував ці матеріали Сергій Білокінь, а передруковував і далі аналізував я. Я не вбачаю в утилізації справи жодної продуманої політики чи відомчої інтриги, і це досить типова ситуація у багатьох розслідуваннях такого типу. Майже напевно, ми маємо справу з так званими спадковими чекістами чи спадковими прокурорськими працівниками, які дбають не про правду чи навіть не про державні інтереси, а про корпоративні, чи просто родинні.

Київ, січень-серпень 2008

Зарецький О.

Творці українського монументалізму

1960-х років

У цьому нарисі мова піде про короткий хронологічно, але надзвичайно насичений творчо, сповнений роздумів, виснажливої праці та часто жорстоких подій період життя моїх батьків⁴⁸ з весни 1966 до осені 1970 року.

Починався монументалізм 1964 року, коли до Шевченкового 150-річного ювілею у Червоному корпусі Київського університету Алла Горська, Опанас Заливаха, Людмила Семикіна, Галина Зубченко, Галина Севрук створили вітраж “Шевченко. Мати”. Вітраж було знищено в ніч з 8 на

---

⁴⁸ Алли Горської та Віктора Зарецького.

9 березня 1964 року. Ця подія міфологізувалася, вона й досі викликає неоднозначні, суперечливі тлумачення⁴⁹. В ті роки у тому самому київському середовищі відбулася ще одна подія – склалася група художників: Алла Горська, Григорій Синиця, Галина Зубченко, мистецтвознавець Григорій Местечкін. За своїм духом та стилем це було одне з відгалужень Клубу творчої молоді “Сучасник”. Їх цікавило в першу чергу традиційне народне мистецтво та школа Михайла Бойчука.

На початку 60-х років прийшло зацікавлення творчістю Марії Примаченко, Ганни Собачко-Шостак, Федора Манайла, Олександра Саєнка. Було організовано і виставки цих митців. У цьому брав участь мистецтвознавець Г. Местечкін, образотворча секція Клубу творчої молоді. Батько купував твори М. Примаченко з виставок, у нас вдома з'явилась її робота – "Квіти у горщику". Я пам'ятаю, як одного разу Марія Оксентіївна була у нас вдома. Знімала протези ніг, відпочивала. Пізніше “Квіти...” подарували Бориспільському краєзнавчому музею. Григорій Местечкін і познайомив батьків з Г. Синицею, який був майже на покоління старше. Не можна не відзначити, що їхніми зусиллями народне мистецтво набуло статусу офіційного. Так, Григорію Местечкіну вдалося зустрітися з фактичним господарем України – першим секретарем ЦК КПУ

---

⁴⁹ Хоча збереглися документи й зафіксовано спогади, див. напр. *Віка Нова, Богдан Катоша*. На шаблях сидіти жорстко // Алла Горська. Червона тіль каліни. – Київ, 1996. – С. 222 – 224.

Петром Шелестом і переконати його присудити Шевченківську премію Марії Примаченко. Нагородження відбулося у 1966 році. На той час у жорстко централізованій державі це мало надзвичайно важливе значення. Якби цього не було, Спілка художників, Міністерство культури, офіціоз у цілому не трактували б творчість Примаченко, Собачко-Шостак як справжнє мистецтво, а у широкому сенсі витискали б його на маргінес, трактуючи як декоративно-ужиткові промисли тощо. Власне, можна говорити про концепцію Г. Синиці, але не можна забувати, що він був учнем бойчукіста М. Рокицького і сформувався як митець у 20-30-ті роки. Синиця був самобутнім інтуїтивним інтерпретатором Бойчука і створив свою власну мистецьку концепцію (я не знаю, чи він її записав). Він був також людиною великої життєвої енергії та талановитим організатором. Значною мірою у Синиці, як згадувала Галина Зубченко, всі вони навчились позитивно спілкуватись з начальством та затверджувати свої монументальні проекти на численних радах, комісіях, погодженнях. І нарешті, Алла Горська, Віктор Зарецький, Галина Зубченко, Борис Плаксій та інші у повоєнний час вчилися у жорсткій системі соцреалізму. Знайомство зі світовим мистецтвом (головним чином за книжками та часописами) у час відлиги були для них не просто відкриттям, а світоглядним переворотом, революцією. Художники були вражені творчістю мексиканських монументалістів – Дієго Рівери,

Альваро Сікейроса, Хосе Клементе Ороско. І це не було виключно естетичним явищем. Вони розглядали їхню творчість як становлення національного мистецтва у зв'язку з розвитком мексиканської державності. Ідея українського національного, але державного мистецтва, була однією з ключових, хоча й частково напівусвідомленою у бригаді художників-монументалістів. Причому головним теоретиком її був саме Віктор Зарецький. Треба сказати, що ідеї українського національно-культурного відродження в рамках УРСР носилися в повітрі. Навіть книга Петра Шелеста звалася “Україно наша радянська”, втім, у 70-ті гостро скритикована як націоналістична.

Але повернемося у 1960-ті. Взимку 1964-65 років було знайдено замовлення на оформлення школи №5 у Донецьку. Ця школа була за проектом архітектора Каракіса і звалася експериментальною (в сенсі організації навчання). Віктор Зарецький приєднався до цієї роботи дещо пізніше під впливом своєї дружини Алли Горської – з весни 1966 року. Монументальне мистецтво часто робиться групою митців-однодумців. Віктор Зарецький був разом з Аллою Горською (1929 – 1970) та Григорієм Синицею (1908 – 1996) творцем одного з напрямів в українському монументалізмі. З ними в одній бригаді (це слово вживали самі митці) працювали Галина Зубченко, Геннадій Марченко, Борис Плаксі́й, а на окремих етапах – Олександр Коровай, Іван Кулик, Надія Світлична, Анатоль Лимарєв,

Григорій Пришедько, Василь Парахін.

Батьки привезли мене до Донецька на початку серпня 1966 року. Працювали на великій мозаїці "Шахтарський край" ("Прометеї") – перша назва – офіційна, друга – для “внутрішнього користування”. Вона знаходилась на торці центрального корпусу. Від нього під прямим кутом йшли одноповерхові крила, на торцях яких знаходились 8 мозаїк, виконаних 1965 року: "Космос", "Вогонь", "Земля", "Сонце", "Надра", "Вода", "Вітер", "Життя". Школу було обладнано вентиляцією, яка не працювала, бо були канікули, а вікна не відчинялися. У батьків була маленька кімнатка-підсобка, а задуха стояла в приміщенні страшна.

"Прометеї" – велика мозаїка – 9 на 7 метрів – риштовання стояли в 4 яруси. Допомогали 3-4 підсобники – студенти медичного інституту.

Працювали з 8 ранку до 8 вечора, одна година – перерва на обід. Спека, пилюка. Від цементу, на якому кладуть мозаїку, тріскалася шкіра на долонях. Від річки Кальміус, що метрів за сто навпроти – прохолоди ніякої.

Батьки завжди намагалися при можливості відпочивати. Того літа їздили до Маріуполя, тоді ще Жданова. Були в гостях у художника Арнаутова, який мешкав там з дружиною. Довго розмовляли. Він воював у білій армії, частини якої відійшли на початку 20-их років до Китаю. Арнаутова носило світами. Він довго жив в Америці. Був добре знайомий з Дієго Ріверою. Подарував батькам

книжечку своїх спогадів. Маріупольські художники возили нас на море. Рибалили, варили круту юшку.

Один з маріупольських художників, грек, який не приховував цього і за що його поважали⁵⁰, теж робив мозаїки. У шкільному спортзалі – на підлозі складалася мозаїка з великої світлої плитки – такого сантехнічного типу. Потім плитку мали наклеїти на листи цупкого паперу, скласти в скриню і відвезти на об'єкт. Там вже робітники-плиточники клали мозаїку. Показував фото своїх робіт. У батьків його творчість не викликала захоплення.

Технологія виконання всіх монументальних робіт бригадою Синиці – Горської – Зарецького була майже однакова. Спочатку робився попередній ескіз (форескіз) – малюнок на листі паперу стандартного розміру. Потім ескіз – на планшеті, розміром в межах метр на метр. З цим ескізом ходили по різних інстанціях для затвердження. Потім робили картон – це значною мірою технічний проміжний етап. На цупкому рулонному папері, що його клали десь на підлозі у великому приміщенні, робили контур в натуральну величину. Потім його закріплювали на стінці і, поступово ріжучи, переносили контур вугіллям на поверхню. Використовували такі матеріали, як керамічна плитка, шкло, смальта (штучний камінь), зрідка метал і кілька разів робили розписи фарбами по сухій штукатурці. В бригадах, в яких працювала мати, всі мозаїки клалися на цементному розчині самими художниками. Хлопці-

---

⁵⁰ Лель Кузмінков, або Володимир Костянтинів

підсобники били смальту, робили цементний розчин та клали за чіткою вказівкою: "на це місце поклади цей камінець".

Художники були ніби перенасичені енергією – паралельно школі №5 знайшли (можливо, їм запропонували, бо у Донецьку всі знали про мозаїку на школі) ще одне замовлення, і 1966 року в ювелірній крамниці в Донецьку А.Горська, В.Зарецький та Г.Синиця виконали мозаїку "Коштовність" ("Жінка-птах"). У цій роботі знову представлено наскрізний для всієї творчості Віктора Зарецького, як станкової, так і монументальної – *птах*. Цей архетип, безумовно, потребує дослідження. Починаючи з цієї мозаїки, творча ініціатива в бригаді художників переходить до Віктора Зарецького.

Наступного року зробили дві мозаїки в кафе "Україна" в Маріуполі – "Дерево життя" і "Боривітер" ("Птах Еллади"). *Дерево* також один із архетипів творчості Зарецького. Ще до початку цієї роботи Г. Синиця вийшов з бригади, натомість приєднались чоловік Галини Зубченко Григорій Пришедько, Борис Плаксій, Надія Світлична та Василь Парахін.

На початку 1968 року відбулося дві події, які створили для батьків химерний та часом моторошний клубок проблем і суперечностей, такий собі лабіринт. Тоді починалася робота над Краснодарським меморіалом (про який докладно нижче), і тоді ж Алла Горська, Віктор Зарецький і

Борис Плаксій підписали «лист-протест 139». Це було вже не перше громадсько-політичне випробування. 1963 року було тихо заборонено Клуб творчої молоді “Сучасник”, 1964 року було знищено вітраж і Аллу Горську виключили зі Спілки художників, 1965 року пройшли арешти серпня-вересня, Опанаса Заливаха засуджено на 5 років. Тоді художники потрапили під міцний “ковпак”. У Донецьку вони бачили звичайне зовнішнє стеження, принаймні київську квартиру було обладнано стаціонарною підслухкою. Превентивно затримано на кілька днів Сашка Коровая та на 8 місяців брата Надії Світличної Івана Світличного. 1967 року було заарештовано та засуджено Вячеслава Чорновола. В цих умовах вони підписали Лист-протест 139. Цей лист – тема окремої розмови. Відзначимо, що його було відправлено на ім'я керівників СРСР – Леоніда Брежнєва, Ніколая Подгорного та Алексея Косигіна. Лист було написано обережно та толерантно. У ньому зверталася увага на відхід від рішень XX з'їзду КПРС, порушення соціалістичної законності. Йшлося про низку судових процесів, в тому числі над В.Чорноволом. І того ж 1968 року загальнополітична ситуація погіршилася – в усіх київських установах, де працювали підписанти, була майже однакова "схема проробок", спущена з ідеологічного відділу ЦК КПУ. Заява, що містилася в листі, кваліфікувалися як безпідставна. У підписантів питали: "Ви були на тих процесах, Ви знайомилися зі справою? – Ні. – Там все юридично

аргументоване". Засуджувався також сам факт широкого міжнародного розголосу листа, підписантам казали: "Ваш лист використовується нашими самими справжніми ворогами – "Голосом Америки", "Радіо Свобода", а Ви б мали знати, хто за ними стоїть". І як резюме: "Ви виявили громадську незрілість та безідейність, але ми добрі і розумні – до часу – тому відмовтесь від свого підпису, покайтесь". Проблеми з'явилися тоді, коли не могли вибити каяття. Треба сказати, що обстановка в емоційному та психологічному аспектах у різних установах (головним чином вузах та академічних інститутах) та творчих спілках була різною. І як ніде – у Спілці художників нагніталася атмосфера страху та нетерпимості – почали збирати збори, таврувати і готувати ґрунт для виключення зі Спілки. Це робилося поетапно. З кожним етапом тих, хто не відмовився від підпису, ставало все менше і менше. Але порядок виключення обумовлений Статутом – треба на зборах провести голосування і прийняти рішення. І часом рішення про виключення не вдавалося провести – не було потрібного результату голосування. І тоді ті рішення, які не проходили на загальних зборах, почали приймати на правліннях, президіях і бюро. У нас вдома цитували Олексія Широкова – одного з партійних функціонерів в Спілці – "Більшовики теж були в меншості, коли взяли владу".

Почали з'являтися якісь додаткові фактори. Містом поповзли чутки – націоналісти, бандерівці,

розповсюдження літератури, що її друкують у Мюнхені на кошти ЦРУ, зберігання зброї, антирадянщина і шпигунство. Такий сценарій міг бути затверджений і здійснений тільки на рівні рішення КДБ СРСР. Батьки дуже болісно переживали цю кампанію. Абсурдні звинувачення, збори, засідання, наклепи – ніби систематична діяльність, щоб забруднити репутацію. З'явилась реальна можливість позбавитись роботи – замовлень. Батьки сприймали 68 рік значно гірше, ніж 65 рік, коли пройшли арешти. Погіршилася загальна атмосфера в суспільстві. Саме 68-го року переважний вплив у кремлівському керівництві перейшов до сталіністів і КГБ посилив тиск⁵¹. Батько говорив, що саме з 68-го року їх почали остерігатись начальники різних рівнів, та й просто деякі знайомі. Виключення зі Спілки позбавляло замовлень, тобто було рівнозначне виключенню з роботи з "вовчим квитком". На яку посаду зараховували матір після виключення – я точно не знаю, швидше за все, робітником. А це позбавляло також й офіційного авторства, наставала "цивільна смерть". "Підписанти", які зразу не покаялися, скаржилися на використання "спеціальних" методів – міліціонер міг прийти перевіряти паспорт, хтось міг ходити навзірці чи ніби випадково відбувалася розмова на цю тему – "відмовтесь від підпису".

Отже, Аллу Горську виключили зі Спілки художників, так само, як Людмилу Семикіну та

---

⁵¹ *Лесь Танюк* Сяйливий дух доби . // Вячеслав Чорновіл. – Т.2. – с. 24 – 57

Галину Севрук. Всі вони відмовились каятись. Аллу Горську вже вдруге, перший раз після побиття вітражу. Віктор Зарецький довго боровся в партбюро Спілки художників та Печерському райкомі КПУ, щоб уникнути виключення в партії. У разі не виключення з партії він майже автоматично залишався членом Спілки художників.

Вже тоді почали працювати над великим замовленням у Краснодоні, і щоб зрозуміти зв'язок виключення з партії чи Спілки художників з цією роботою, треба розповісти про Краснодон.

1968 року А. Горська, В. Зарецький, Олександр та Володимир Смірнови (який був і архітектором проекту) почали працювати над панно "Прапор перемоги" в Краснодонському меморіалі "Молода гвардія". На початку досить довго продовжував працювати Б. Плаксій, і якийсь час працював Анатоль Лимарєв. Меморіал – велика будова, як казали батьки – бетонна коробка, в центрі якої стоїть мозаїчна стела. На рівні другого поверху зроблено балкон, вздовж якого мав іти фриз з розписами. Дещо пізніше було виконано ескізи та картони розписів по фризу, але ці роботи було зупинено і не здійснено.

Маму і батька безумовно цікавила легенда про молодогвардійців. Треба сказати, що доба була інша – популярність постаті Олександра Фадєєва та роману "Молода гвардія" були ніби самі собою зрозумілими. Батьки стояли на такій позиції: хлопці і дівчата були молоді, вірили і загинули за ідею. На

мозаїці тріада - "живі – поранені – мертві". Ефективність підпільної організації, система конспірації, питання "зрадника", книга і особистість Олександра Фадєєва в моїй присутності майже не обговорювались, хоча їх, очевидно, цікавив феномен роману "Молода Гвардія" та його автора. Те, що Краснодонське підпілля належало до ОУН-УПА, я жодного разу від них не чув. На якомусь бенкеті зазнайомились з молодогвардійцем Радієм Юркіним. Казали – симпатичний чоловік, доброзичливий, любить застілля.

Меркантильні стосунки батьків багатьох молодогвардійців з міською владою, які вибивали то вугілля для опалення, то ремонт даху, дратували і батька, і маму. Мої батьки також усвідомлювали, що Меморіал є засобом пропаганди "за" існуючий лад, але одночасно і чимось більшим та значнішим. Внаслідок певного збігу обставин Краснодонський меморіал та авторський колектив стали об'єктом політичної та адміністративної боротьби. Одне з можливих пояснень, яке ґрунтується значною мірою на моїх спогадах, бо батьки десь раз на місяць приїздили до Києва і збуджено подовгу обговорювали ситуацію, не звертаючи на мене уваги. Загальна схема була така: Спілка художників і Міністерство культури було "проти", а ЦК ЛКСМУ і луганське керівництво – "за". Пояснення "за" було досить очевидним – Меморіал був під патронатом комсомолу. Цю лінію "розробляв" Володя Смірнов. Луганське керівництво в особі першого секретаря

обкому Шевченка хотіли мати в місті хороший та престижний музейний комплекс. Щодо "проти", то було принаймні два мотиви – після "листа 139" в 1968 році почалося політичне цькування батьків і керівництво Спілки і Міністерства виконувало настанову партії та КГБ. Крім того, робота була масштабна, вдала та в певному смислі унікальна, тому колеги плекали елементарну заздрість.

Це був виснажливий марафон. Коли батьки приїздили до Києва, вони безперервно і знервовано щось обговорювали: ... бюро, пленуми, комісії, конкурси, пропозиції, ухвали, протоколи, кошториси, резолюції, ескізи, картони, смальта, цемент ... Вони були виснажені, на межі нервового зриву. Була спроба оголосити конкурс та відібрати у них роботу, а також визнати її невідповідною якимось вимогам та збити. Батько розповідав, хоча він мав схильність до деяких перебільшень, що до Луганська приїхав Володимир Щербицький (тоді Голова Ради міністрів), але на бенкет після офіційної частини не пішов, бо перший секретар Луганського обкому Шевченко "був людиною" Шелеста і це якось впливало на рішення Щербицького. Натомість він поїхав до Краснодона, Меморіал йому сподобався і він дав вказівку використати цей досвід у будівництві палацу "Україна" в Києві. Це змусило, за припущенням батька, зняти сценарій знищення роботи.

Мозаїку було повністю завершено. Було зроблено ескізи фризів, картони, контур почали

переносити на стінку. Але роботи було зупинено. Очевидно, діяла та сама група, яка була і проти мозаїки. Знищення розписів в кафе "Хрещатий яр" в Києві, які трохи пізніше зробив Борис Плаксій та "Стіни плачу" в Києві на Байковому кладовищі Ада Рибачук та Володимира Мельниченка показало типовість схеми боротьби проти монументальних творів, яка ґрунтувалась на насильницьких методах ідеократичної держави.

Краснодонський Меморіал – то мав бути непересічний комплекс. Щороку там стали бувати сотні тисяч людей, в основному школярів-екскурсантів. Батько вважав, що художнє оформлення комплексу робить його пропагандивно значно ефективнішим, тому воно потрібно системі і тому начальство, в широкому сенсі цього слова, має його всіляко підтримувати. Реальний хід подій був іншим і мати говорила, що він досить болісно позбувався тієї ілюзії, що система прагне зміцнювати свої ідейні підвалини. Втім, Віктор Зарецький реалізував свій талант повністю. Алла Горська в своїх щоденниках писала, що він був і творчим натхненником роботи, і організатором⁵².

У мене в домашньому архіві зберігаються варіанти його заяви до Печерського райкому (Спілка художників знаходилась в цьому районі), який тоді містився по вулиці Кірова (нині М.Грушевського) трохи нижче будинку Ради міністрів. У заяві

---

⁵² Наперекір. Щоденник Алли Горської. [Публікація Є.Доценко] //Українська культура. – 1999. – №10. – С.14 – 15.

провадилась така стратегія – я простий комуніст, вступив до лав партії у діючій армії рядовим вояком на початку 1943 року. Нині я простий художник, не розібрався в ситуації, пожалів молодого хлопця Славка Чорновола і підписав того листа. Про те, що лист використовують наші люті вороги на Заході, дізнався тільки зараз від старих партійців. І таке інше. Цей план вдався, йому дали сувору догану і до Спілки художників він вже міг не ходити, не поневірятись і катуватись. Їх обклали, як диких звірів, і виконання великого та престижного замовлення було для них дуже важливим. Врешті-решт, ці гонорари були для них головним джерелом існування. Вже пізніше я зрозумів, що мати надавала матеріальну допомогу родинам політв'язнів, і про це знали в КДБ. Але позбавлення Віктора Зарецького та Алли Горської цієї роботи не влаштувало і В. Смірнова, оскільки сам би він не зміг зробити цю мозаїку, хоча йому віддано допомагав брат Сашко – скульптор, а формування зовсім нової бригади під його проводом становило теж велику, майже нездоланну трудність. Він хотів, щоб робота була високого рівня, адже він робив кар'єру в традиційному радянському сенсі і згодом отримав за Меморіал комсомольську премію імені М.Островського. Тому між батьками і братами Смірновими встановилися складні стосунки типу "скуті одним ланцюгом".

Тоді ж батько записав свої роздуми, він був розгублений, на межі нервового зриву, але контролю

над ситуацією вони з Аллою Горською не втрачали. У своїх роздумах, які він фіксував у записниках, писав: *«Зараз все навпаки. Потяг до інформації посилюється. Люди хочуть знати і розібратись. І головне — скучили за ідеологічним життям. В душу влили радіо. І головною ідеологічною зброєю стало радіо — новини. І в цих передачах одне з головних місць займали матеріали про суди, котрі пройшли в Москві та Києві. Скарги, репортажі про табори, опис допитів і таке ін.*

На партійному бюро мені сказали, що ті, кого судили, — агенти іноземних розвідок. Виходить, що іноземна розвідка задумала операцію, а ми її виконали. Виходить, що іноземна розвідка нашими руками фабрикувала наклепницьку злісну кампанію проти нашої держави, (...нерозб.). Для мене це дуже серйозно. Коли я сказав, що мені болить за репутацію, на партбюро відповіли, що начхати на те, що про нас думають за кордоном. Всієї кухні і подробиць державної політики я не можу знати, і це не моя справа. Але результат я можу відчувати на своїй шкірі. І якщо факт мене турбує, то сказати про це мій обов'язок, обов'язок громадянина. У Давньому Римі було таке визначення раба: людина, що не цікавиться громадським життям, завжди похмура, не задоволена і відвідує лише видовища.

І коли на партійному бюро я говорив про процеси, то я мав на увазі тільки цей громадський бік справи. Мені ж сказали, що я взагалі не маю

права мати та висловлювати свою думку, у нас демократичний централізм і меншість автоматично підкоряється більшості; що є московське радіо та газета «Правда», і цього цілком достатньо.

На партбюро мені сказали просто, що в монументальне мистецтво протягується буржуазна ідеологія і що з цим час кінчати.

Чому я послідовно виступаю на захист монументалізму? В монументальному мистецтві я бачу єдину силу, котра здатна протистояти головній силі буржуазного впливу на нас — індивідуалізму. Велич монументального мистецтва виявляється тільки там, де воно пов'язане з державною ідеєю. Це ствердження, агітація і розвиток тих ідей, на котрих ґрунтується ідеологічна основа держави. Це виховання в душах людей сили цих ідей, сили їх духовної величі, можливість переживати їх в сильних образах.

Виходить, що монументалізм може існувати, коли він пов'язаний з культовими спорудами. Це його стихія»⁵³.

Робота мала пресу. Мозаїчна стела "Прапор перемоги" кілька разів репродукувалася в українських журналах, путівниках і буклетах листівок по меморіалу та Краснодону. На репродукції в "Науці і культурі" за 1970 рік вказано двох авторів А. Горську та В. Зарецького. В інших виданнях її прізвища не було.

---

⁵³ Віктор Зарецький. З сірого зошита // Київ. – 1992.- №1.- С.158 – 167.

Я був в Краснодоні взимку 1971/72 років. Мозаїка рельєфна. Її сприйняття потребує огляду з різних точок. На репродукціях мозаїку давали в прямій проекції, ліва частина закрита сходами на балкон, тому "поранених і мертвих" не видно. Внаслідок цього репродукції справляють враження певною мірою плакатної роботи. 1973 чи 74-го року в московському часописі "Декоративное искусство" було опубліковано статтю про монументальне мистецтво. Було вміщено дрібненьке фото "Прапора перемоги", а в тексті досить абсурдна критика. Батько казав, що це якась кулуарна політика московського мистецтвознавця.

Таким чином, весною 1970 року марафон закінчився: величезна кількість варіантів ескізів, роздумів, палких дискусій, картонів, нарад, вибивання матеріалів, 100 квадратних метрів ювелірної мозаїки було завершено. Ескізи та картони розписів фризів залишились невикористаними.

Захарченко В.

З народного кореня⁵⁴

Мозаїка експериментальної середньої школи в Донецьку стала подією в мистецькому житті міста. Всі донеччани, котрих по-справжньому хвилюють шляхи становлення й розвою сучасного українського монументального живопису, не раз уже побували біля школи, екстер'єр якої являє собою своєрідний музей просто неба. Тут же мало не щодня зав'язуються цікаві діалоги, суперечки. Речі, щойно виконані митцями, вже встигли стати серйозним імпульсом для роздумів і шахтарям, і ливарникам, і будівельникам, й інтелігенції міста.

Дедалі частіше можна бачити, як до школи під'їздять автобуси з іноземними туристами. Чути англійську, французьку, німецьку, італійську мови. Клацають фотоапарати...

Чим же так хвилює мистецтво групи українських митців, керованих художником Григорієм Івановичем Синицею? Які роздуми, які емоції викликає воно, скажімо, в мене, рядового глядача? Візьмімо будь-яку з дев'яти мозаїк екстер'єру школи, в котрих репрезентовано науки,

---

⁵⁴ *Василь Захарченко* – З народного кореня – Літературна Україна № 102, 22 грудня 1967, с. 4

ЗАХАРЧЕНКО Василь (13.01.1936). Прозаїк, член Національної спілки письменників України (з 1966), засл. працівник культури України (08.2005). Лауреат Державної премії ім. Т.Шевченка (1995, за роман "Прибутні люди"), літературної премії ім. А.Головка за кращий роман року (1989), літературної премії ім. Ю.Яновського (1991), літературної премії ім. Олекси Гірника (2006). Автор 19 книг.

що їх тут викладають протягом десяти років. Кожна з них — то закінчений самобутній твір.

Ось маємо «Сонце». Здавалося б, простіше простого зобразити жовте коло з променями увсебіч. Не треба ні кольорового багатства, ні якихось особливих композиційних рішень. Отут, мабуть, найчастіше і пантрує на митця небезпека впасти у спрощеність. Автори «Сонця» пішли правильним шляхом. Вони не просто зобразили світило, а створили образну суть його. Перше враження від цієї мозаїки – то майже фізичне відчуття шаленої коловерті. У центрі – вогняно-білий вихор, білі спіралі розсікають золотаво-жовте тло кола, а від нього відходять інші кола, холодні: синє, голубе, знову синє, зелене. Сонячні промені пронизують усі кола червоними, оранжевими, жовтими мечами. Коли дивишся на це буяння кольорів, у пам'яті зринає найкраща мелодія звуків чи поетичних слів.

Автори передали основну суть уявлень народу про сонце: воно є життя. Сонце – то є наш великий мальовничий світ з полями і лісами (зелений колір), з пшеничними ланами (жовтий), з погожим небом (голубий), з водою (синій). В усій мозаїці немає й цяточки чорної. І це не випадково. Бо все, куди проникає сонце, розквітає під його промінням. Навіть камінь вкривається зеленим мохом.

Я бачу те «Сонце» урочистим, святковим, бачу, як воно вранці «міниться», як на весняні свята радіє з цього хлібороб, передчуваючи вихід у поле,

вловлюючи шкарубкою долонею спогад про лоскітну повноту пшеничних зерен.

А чи доводилося вам коли-небудь зустрічати в природі колоски з квітами й самоцвітами замість зерен? «Нісенітниця,» – скаже безнадійний натураліст. Та зупинімося лишень проти мозаїки «Земля». На чорному тлі кругла голова соняшника й колоски. Колосків тільки вісім, і всі вони пшеничні, але складається враження, що земля геть закосичена різнохлібним колоссям. Кожен колосок – то певний образ. Кожен із них має своє кольорове й композиційне рішення. І водночас між ними спостерігається єдність. Усі вони, ніби вишивані стрічки. Один колосок має яскраві квіти замість зерен. Інші гаптовані самоцвітами, перлами: червоними, янтарними, зеленими, синіми.

Вловлюєте художню спорідненість між «Сонцем» і оцими колосками? Як і в «Сонці», митцям у «Землі» пощастило проникнути в народну душу. Оці квіти й самоцвіти в колоссі – то народне уявлення про суть зерна, про те, що воно найкоштовніше з усіх коштовностей, які дає земля. Бо то є хліб, то є життя. І це створено за допомогою кольору, який виступає тут, як і в народному живописі, повноправним образом.

Усі вісім бокових мозаїк ніби об'єднує, вінчає остання робота творчої групи – центральна, в сто квадратних метрів, робота «Прометеї», що знаменує собою донецький край, вона ніби виростає з усіх цих мозаїк. Той же почерк, таке ж кольорово-

композиційне рішення. Здається, досвід дворічної роботи художників Григорія Синиці, Алли Горської, Галини Зубченко, Віктора Зарецького, Геннадія Марченка додав їм сміливості на їхньому доброму творчому шляху.

«Прометей» вдало вписуються в пейзаж мікрорайону. Школа стоїть над річкою, біля траси, і вже з високого протилежного берега Кальміусу, з автомашини стає видно мозаїку. Коли ви будете спостерігати, скажімо, у вікно автобуса, то побачите таку картину: на ваших очах виростатимуть два Прометей – Шахтар і Ливарник, вони йтимуть вам назустріч. І тоді зупиніться біля них у шанобі, перед їхньою титанічною працею. Гляньте в їхні обличчя, в напружені м'язи на руках. Вони працюють, їхні гігантські постаті рельєфно виділяються на тлі золотого еліпсоподібного кола. Здається, Шахтар щойно вийшов із того кола, з вогняної глибини землі, відірвавши шмат вогню і піднісши його високо над головою. Той вогонь палахкучими язиками лиже чорне тло, і від нього увсебіч відлітають білі стріли. Шахтарів огонь уже перебрав до своїх рук Ливарник, він уже кидає його в мартенівську піч. І Шахтаря, і Ливарника спільнує одне — робота.

Напружену роботу підкреслено і в колористичному плані. Чорний фон, що ближче до фігур, то більше світліє. Ініціативу перебирають голубі, жовті, зелені барви, аж поки не переходять у золотисте сяєво довкола Шахтаря й Ливарника. Цей

рух фонових кольорів не менше, ніж напружені м'язи, говорить нам про фізичну напругу Прометеїв.

Як і кожен талановитий твір, композиція «Прометеї» має об'ємність в емоційному розумінні цього слова, ту об'ємність, завдяки якій твір не дається весь одразу, після першої зустрічі з ним, і може, тому не залишає вас байдужим. Ви прийдете до нього ще й завтра, і через тиждень, і щоразу будете відкривати для себе щось нове, відчуваючи радість збагачення від щойно відкритого. Ви раптом побачите, що митці не побоялися різкої контрастності, одягши руки Прометеїв у звичайні робочі рукавиці синього кольору і вклавши в них не смолоскипи, а «голий» вогонь, саму суть їхньої праці.

На завтра вас дуже здивує: чого це в Шахтаря сині брови, синя сорочка на грудях, а в Ливарника обличчя опромінене й брови вогняні. І тоді ви ще раз побачите, як виходить із вогняної глибини Шахтар, як він стає на поверхню землі, на оте зелене листя, і ранній світанок підсинює йому вугільний пилок на бровах і сорочці. А вогняне обличчя Ливарника розповість вам про невидиме полум'я мартена. І наче оті білі стріли на чорному фоні, що розлітаються від вогню, пройме вас думка про те, що синій колір і золотаво-червоний, то не просто для краси вигадано, – то образи світанку й сонячного майбуття соціалістичної України.

У всіх дев'яти мозаїках екстер'єру школи і в мозаїці інтер'єру ювелірного магазину «Рубін», яку

також виконувала творча група, маємо самобутнє художнє обличчя, що базується на одних і тих же естетичних засадах. Ці засади взято від мистецтва Київської Русі та від українського народного живопису, і, в першу чергу, від народного живопису радянських часів. У всіх мозаїках ви не знайдете ні прямих цитат, ні ремінісценцій з народної творчості. Художники взяли собі на озброєння естетичну культуру народу, його розуміння кольору, композиції, рисунка.

Донецьк.

Зарецький О. **Краснодонський меморіал**

<...> На початку 1968 року відбулося дві події, які створили для батьків химерний та часом моторошний клубок проблем та суперечностей, такий собі лабіринт. Тоді починалася робота над Краснодонським меморіалом (про який докладно нижче), і тоді ж Алла Горська, Віктор Зарецький і Борис Плаксій підписали “Лист-протест 139”. Це було вже не перше громадсько-політичне випробування. 1963 року було тихо заборонено Клуб творчої молоді “Сучасник”, 1964 року було знищено вітраж і Аллу Горську виключили зі Спілки художників, 1965 року пройшли арешти серпня-вересня, Опанаса Заливаха засуджено на 5 років. Тоді художники потрапили під міцний “ковпак”. У Донецьку вони бачили звичайне зовнішнє стеження,

принаймні київську квартиру було обладнано стаціонарною підслушкою. Превентивно затримано на кілька діб Сашка Коровая та брата Надії Світличної Івана Світличного. 1967 року було заарештовано та засуджено Вячеслава Чорновола. В цих умовах вони підписали “Лист-протест 139”. Цей лист – тема окремої розмови. Відзначимо, що його було адресовано на ім’я керівників СРСР – Леоніда Брежнєва, Ніколая Підгорного та Алексея Косигіна. Лист було написано обережно та толерантно. У ньому зверталася увага на відхід від рішень ХХ з’їзду КПРС, порушення соціалістичної законності. Йшлося про низку судових процесів, в тому числі над В.Чорноволом. І того ж 1968 року загальнополітична ситуація погіршилася – в усіх київських установах, де працювали підписанти, була майже однакова "схема проробок", спущена з ідеологічного відділу ЦК КПУ. Заява, що містилася в листі, кваліфікувалися як безпідставна. У підписантів питали: "Ви були на тих процесах, Ви знайомилися зі справою? - Ні - Там все юридично аргументоване". Засуджувався також сам факт широкого міжнародного розголосу листа, підписантам казали: "Ваш лист використовується нашими справжніми ворогами - "Голосом Америки", "Радіо Свобода", а Ви б мали знати, хто за ними стоїть". І як резюме: "Ви виявили громадську незрілість та безідейність, але ми добрі і розумні – дочасу – тому відмовтесь від свого підпису, покайтесь". Проблеми з’явилися тоді, коли не могли

вибити каяття. Треба сказати, що обстановка в емоційному та психологічному аспектах у різних установах (головним чином вузах та академічних інститутах) та творчих спілках була різною. І саме як ніде у Спілці художників нагніталася атмосфера страху та нетерпимості – почали організовувати збори, таврувати і готувати ґрунт для виключення зі Спілки. Це робилося поетапно. З кожним етапом тих, хто не відмовився від підпису, ставало все менше і менше. Але порядок виключення обумовлений Статутом – треба на зборах провести голосування і прийняти рішення. І часом рішення про виключення не вдавалося провести – не було потрібного результату голосування. І тоді ті рішення, які не проходили на загальних зборах, почали приймати на правліннях, президіях і бюро. У нас вдома цитували Олексія Широкова – одного з партійних функціонерів у Спілці – "Більшовики теж були в меншості, коли взяли владу".

Почали з'являться якісь додаткові фактори. Містом поповзли чутки – націоналісти, бандерівці, розповсюдження літератури, що її друкують у Мюнхені на кошти ЦРУ, зберігання зброї, антирадянщина і шпигунство. Такий сценарій міг бути затверджений і здійснений тільки на рівні рішення КДБ СРСР. Батьки дуже болісно переживали цю кампанію. Абсурдні звинувачення, збори, засідання, наклепи – ніби систематична діяльність, щоб забруднити репутацію. З'явилася реальна можливість позбавитись роботи –

замовлень. Батьки сприймали 68 рік значно гірше, ніж 65 рік, коли пройшли арешти. Погіршилася загальна атмосфера в суспільстві. Саме 68-го року переважний вплив у кремлівському керівництві перейшов до сталіністів, і КГБ посилив тиск⁵⁵. Батько говорив, що саме з 68-го року їх почали остерігатись начальники різних рівнів, та й просто деякі знайомі. Виключення зі Спілки позбавляло замовлень, тобто було рівнозначне виключенню з роботи з "вовчим квитком". На яку посаду зараховували матір після виключення - я точно не знаю, швидше за все робітником. А це позбавляло також й офіційного авторства, наступала "цивільна смерть". "Підписанти", які зразу не покаялися, скаржилися на використання "спеціальних" методів – міліціонер міг прийти перевіряти паспорт, хтось міг ходити навзірці чи ніби випадково відбувалася розмова на цю тему – "відмовтесь від підпису".

Отже, Аллу Горську виключили зі Спілки художників так само, як Людмилу Семикіну та Галину Севрук. Усі вони відмовилися каятись. Аллу Горську вже вдруге, перший раз – після побиття вітражу. Віктор Зарецький довго боровся в партбюро Спілки художників та Печерським райкомом КПУ, щоб уникнути виключення з партії. У разі невиключення з партії він майже автоматично залишався членом Спілки художників.

---

⁵⁵ *Лесь Танюк* Сяйливий дух доби . – С.24 – 57 // Вячеслав Чорновіл. – Т.2. – Київ. – 2003. (Л.О.)

Уже тоді почали працювати над великим замовленням у Краснодарі, і, щоб зрозуміти зв'язок виключення з партії чи Спілки художників з цією роботою, треба розповісти про Краснодар.

1968 року А.Горська, В.Зарецький, Олександр та Володимир Смірнови (який був і архітектором проекту) почали працювати над панно "Прапор перемоги" в Краснодарському меморіалі "Молода гвардія". На початку досить довго продовжував працювати Б. Плаксій, і якийсь час працював Анатоль Лимарев. Меморіал – велика будова, як казали батьки – бетонна коробка, в центрі якої стоїть мозаїчна стела. На рівні другого поверху зроблено балкон, вздовж якого мав іти фриз з розписами. Дещо пізніше було виконано ескізи та картони розписів по фризу, але ці роботи було зупинено і не здійснено.

Маму і батька безумовно цікавила легенда про молодогвардійців. Треба сказати, що доба була інша – популярність постаті Олександра Фадєєва та роману "Молода гвардія" були ніби самі собою зрозумілими. Батьки стояли на такій позиції: хлопці і дівчата були молоді, вірили і загинули за ідею. На мозаїці тріада – "живі – поранені – мертві". Ефективність підпільної організації, система конспірації, питання "зрадника", книга і особистість Олександра Фадєєва в моїй присутності майже не обговорювались, хоча їх очевидно цікавив феномен роману "Молода Гвардія" та його автора. Те, що Краснодарське підпілля належало до ОУН-УПА, я

жодного разу від них не чув. На якомусь бенкеті зазнайомились з молодогвардійцем Радієм Юркіним. Казали – симпатичний чоловік, доброзичливий, любить застілля.

Меркантильні стосунки батьків багатьох молодогвардійців з міською владою, які вибивали то вугілля для опалення, то ремонт даху, дратували і батька і маму. Мої батьки також усвідомлювали, що Меморіал є засобом пропаганди "за" існуючий лад, але одночасно і чимось більшим та значнішим. Внаслідок певного збігу обставин Краснодонський меморіал та авторський колектив стали об'єктом політичної та адміністративної боротьби. Одне з можливих пояснень, яке ґрунтується значною мірою на моїх спогадах, бо батьки десь раз на місяць приїздили до Києва і збуджено подовгу обговорювали ситуацію, не звертаючи на мене уваги. Загальна схема була така: Спілка художників і Міністерство культури було "проти", а ЦК ЛКСМУ і луганське керівництво – "за". Пояснення "за" було досить очевидним – Меморіал був під патронатом комсомолу. Цю лінію "розробляв" Володя Смірнов. Луганське керівництво в особі першого секретаря обкому Шевченка хотіли мати в місті хороший та престижний музейний комплекс. Щодо "проти", то було принаймні два мотиви – після "листа 139" в 1968 році почалося політичне цькування батьків, і керівництво Спілки і Міністерства виконувало настанову партії та КГБ. Крім того, робота була масштабна, вдала та в

певному смислі унікальна, тому колеги плекали елементарну заздрість.

Це був виснажливий марафон. Коли батьки приїздили до Києва, вони безперервно і знервовано щось обговорювали: ... бюро, пленуми, комісії, конкурси, пропозиції, ухвали, протоколи, кошториси, резолюції, ескізи, картони, смальта, цемент ... Вони були виснажені, на межі нервового зриву. Була спроба оголосити конкурс та відібрати у них роботу, а також визнати її невідповідною якимось вимогам та збити. Батько розповідав, хоча він мав схильність до деяких перебільшень, що до Луганська приїхав Володимир Щербицький (тоді Голова Ради міністрів), але на бенкет після офіційної частини не пішов, бо перший секретар Луганського обкому Шевченко "був людиною" Шелеста, і це якось впливало на рішення Щербицького. Натомість він поїхав до Краснодона, Меморіал йому сподобався, і він дав вказівку використати цей досвід у будівництві палацу "Україна" в Києві. Це змусило, за припущенням батька, зняти сценарій знищення роботи.

Мозаїку було повністю завершено. Було зроблено ескізи фризів, картони, контур почали переносити на стінку. Але роботи було зупинено. Очевидно, діяла та сама група, яка була і проти мозаїки. Знищення розписів в кафе "Хрещатий яр" у Києві, які трохи пізніше зробив Борис Плаксій, та "Стіни плачу" в Києві на Байковому кладовищі Ади Рибачук та Володимира Мельниченка показало

типовість схеми боротьби проти монументальних творів, яка ґрунтувалась на насильницьких методах ідеократичної держави.

Краснодонський Меморіал – то мав бути непересічний комплекс. Щороку там стали бувати сотні тисяч людей, в основному школярі-екскурсанти. Батько вважав, що художнє оформлення комплексу робить його пропагандивно значно ефективнішим, тому воно потрібно системі, і тому начальство, в широкому сенсі цього слова, має його всіляко

підтримувати. Реальний хід подій був іншим, і мати говорила, що він досить болісно позбувався тієї ілюзії, що система прагне зміцнювати свої ідейні підвалини. Втім, Віктор Зарецький реалізував свій талант повністю. Алла Горська у своїх щоденниках писала, що він був і творчим натхненником роботи, і організатором.

У мене в домашньому архіві зберігаються варіанти його заяви до Печерського райкому (Спілка художників знаходилася в цьому районі), який тоді містився по вулиці Кірова (нині М.Грушевського) трохи нижче будинку Ради міністрів. У заяві провадилася така стратегія – *я простий комуніст, вступив до лав партії у діючій армії рядовим вояком на початку 1943 року. Нині я простий художник, не розібрався в ситуації, пожалів молодого хлопця Славка Чорновола і підписав того листа. Про те, що лист використовують наші люті вороги на Заході, дізнався тільки зараз від старих партійців.* І таке

інше. Цей план вдався, йому дали сувору догану, і до Спілки художників він вже міг не ходити, не поневірятись і катуватись. Їх обклали, як диких звірів, і виконання великого та престижного замовлення було для них дуже важливим. Врешті-решт, ці гонорари були для них головним джерелом існування. Уже пізніше я зрозумів, що мати надавала матеріальну допомогу родинам політв'язнів, і про це знали в КДБ. Але позбавлення Віктора Зарецького та Алли Горської цієї роботи не влаштовувало і В. Смірнова, оскільки сам би він не зміг зробити цю мозаїку, хоча йому віддано допомагав брат Сашко – скульптор, – а формування зовсім нової бригади під його проводом становило теж велику, майже нездоланну трудність. Він хотів, щоб робота була високого рівня, адже він робив кар'єру в традиційному радянському сенсі і згодом отримав за Меморіал комсомольську премію імені М.Островського. Тому між батьками і братами Смірновими встановилися складні стосунки типу "скуті одним ланцюгом".

Тоді ж батько записав свої роздуми, він був розгублений, на межі нервового зриву, але контролю над ситуацією вони з Аллою Горською не втрачали. У своїх роздумах, які він фіксував у записниках, зазначав: *“Зараз все навпаки. Потяг до інформації посилюється. Люди хочуть знати і розібратись. І головне — скупчили за ідеологічним життям. В душу влили радіо. І головною ідеологічною зброєю стало радіо — новини. І в цих передачах одне з головних*

місць займали матеріали про суди, котрі пройшли в Москві та Києві. Скарги, репортажі про табори, опис допитів і таке ін.

На партійному бюро мені сказали, що ті, кого судили, — агенти іноземних розвідок. Виходить, що іноземна розвідка задумала операцію, а ми її виконали. Виходить, що іноземна розвідка нашими руками фабрикувала наклепницьку злісну кампанію проти нашої держави, (...нерозб.). Для мене це дуже серйозно. Коли я сказав, що мені болять за репутацію, на партбюро відповіли, що начхати на те, що про нас думають за кордоном. Всієї кухні і подробиць державної політики я не можу знати, і це не моя справа. Але результат я можу відчувати на своїй шкірі. І якщо факт мене турбує, то сказати про це мій обов'язок, обов'язок громадянина. У Давньому Римі було таке визначення раба: людина, що не цікавиться громадським життям, завжди похмура, не задоволена і відвідує лише видовища.

І коли на партійному бюро я говорив про процеси, то я мав на увазі тільки цей громадський бік справи. Мені ж сказали, що я взагалі не маю права мати та висловлювати свою думку, у нас демократичний централізм і меншість автоматично підкоряється більшості; що є московське радіо та газета «Правда», і цього цілком достатньо.

На партбюро мені сказали просто, що в монументальне мистецтво протягується буржуазна ідеологія і що з цим час кінчати.

Чому я послідовно виступаю на захист монументалізму? В монументальному мистецтві я бачу єдину силу, котра здатна протистояти головній силі буржуазного впливу на нас — індивідуалізму. Велич монументального мистецтва виявляється тільки там, де воно пов'язане з державною

ідеєю. Це ствердження, агітація і розвиток тих ідей, на котрих ґрунтується ідеологічна основа держави. Це виховання в душах людей сили цих ідей, сили їх духовної величі, можливість пережити їх в сильних образах.

Виходить, що монументалізм може існувати, коли він пов'язаний з культовими спорудами. Це його стихія.

Робота мала пресу. Мозаїчна стела "Прапор перемоги" кілька разів репродукувалася в українських журналах, путівниках і буклетах листівок по меморіалу та Краснодону. На репродукції в "Науці і культурі" за 1970 рік вказано двох авторів А.Горську та В.Зарецького. В інших виданнях її прізвища не було.

Алла Горська і батько⁵⁶

Раз якось несподівано сказала:

– Євгене. Я хочу поговорити з вами. Можна?

– Хоч зараз. А чому так раптом?

– Я батька не можу витримувати. Я хочу розірвати з батьком...

– Як розірвати? Батько – це назавжди... Ти ж його любиш, і він тебе любить...

– Ви говорите не те.

Про своїх батьків Алла не любила говорити. Усі ми, її приятелі, переважно бездомні, а то й безробітні, заходили до її дому на вул. Репіна просто, як тільки забagnetься. Треба було тільки знайти 2 коп. і зателефонувати, щоб застати вдома.

Дивлячись з її балкона в сад Шевченка, якось не вірилось, що тут можна мати свою квартиру. Адже на цій вулиці живе Тичина, Бажан... І ходить постовий міліціонер біля залізної брами.

Чи то Алла, чи то Віктор Зарецький пояснив, що квартиру залишив їм батько, директор Київської кіностудії художніх фільмів. Третя кімната якось дісталась нинішній сусідці, хоч і неприємно, але вона не з тих, що підслуховують. Розмова про стеження, підслуховування завжди була при зустрічі з Віктором, а це якоюсь мірою уневажнювало цінність своєї квартири. Бо, коли підслуховують і стежать, то наче і не своя вже квартира.

---

⁵⁶ Друкується за рукописом Є.Сверстюка

– Я, звичайно, його дуже любила. Але ж він приходить від них.

– Щось я ніколи не бачив у тебе батька, щоб він навідувався.

– В тім-то і справа, що він просто боїться до мене приходити, щоб не зустрічатися з моїми друзями.

– Але він уже не директор кіностудії.

– Тепер не директор. Але усі зв'язки і залежності залишилися.

– Чого ж він хоче і чого вимагає від своєї коханої доньки?

– Він каже, щоб я порвала зі своїм оточенням, щоб перестала тим займатися...

– Чим займатися?

– Власне, я теж питаю його, чим займатися. Вони ж ніколи не називають речей своїми іменами.

– Ну, це неможливо, Алло, порвати стосунки з батьком, якщо вони, звичайно, силують. Адже справжнє у ваших стосунках те, що було завжди. Це його батьківські почуття, а що проти того найістотніше те, що його намагаються використати.

– Але ж він і сам хоче, щоб я порвала зі своїм оточенням.

– Це не зовсім так, Алло. Він хоче тебе рятувати. Він хоче, щоб тобі було краще і легше жити – це теж можна зрозуміти з боку батька. Адже він був завжди добрим батьком і рятував доньку.

– Він був добрим батьком.

Ці слова Алла сказала навіть з радістю. Я думаю, вона з радістю прийняла і весь характер нашої розмови, бо відчула полегкість. Вона любила батька.

Зате я відчув, що тиск на її батька шалений, і обставини, які привели її до такої розмови, справді нестерпні.

Думаю зараз, що це було в кінці 60-х років, коли атмосфера згущувалася, почастишали арешти, часто тягали по судах як свідка. А як свідок вона їм не давала свідчень.

Якось у нас була зустріч на лаві в парку після арешту Валентина Мороза. Ми вибрали крайню лавку біля найбільш шумливої точки на перехресті бульвару Шевченка і вул. Репіна. Шум трохи захищає від підслуховування.

Саме тоді Алла повернулася з Івано-Франківська, де її допитували з приводу розповсюдження антирадянського документа під назвою “Серед снігів”.

– Ви знаєте, Євгене, я мала необережність у листі висловити захоплення тим твором “Серед снігів”!

Листа вони, звичайно, перехопили, і тепер він фігурує на слідстві. “Хто вам давав читати “Серед снігів”? – допитував майор Баранов.

– І що ви йому відповіли?

– Я відповіла, що ніхто не давав, я не читала. Я мала тут на увазі, що він, Мороз, є сам як квітка серед снігів.

– Звичайно, це винахідливо, Алло, але не дуже переконливо.

– Хай там що, але мене мучить, чи я йому не зашкодила тією відповіддю.

– Думаю, що ні, бо з такої відповіді не випливає, що сам Валентин Мороз займався розповсюдженням “кримінального документа”.

– То добре, для мене то головне. А що вони подумують про мене і про переконливість пояснень, то це мене мало турбує.

У той час ми з Аллою ще не проходили школи допитів і судів. Мені здавалося, що такі речі, як читання листа чи статті, взагалі не можуть мати ваги. А їм йшлося про те, щоб записати до протоколу участь автора в розповсюдженні свого “криміналу”. Ні я, ні Алла ще не знали, що такі істотні речі, як читання і ставлення до прочитаного, а також переконливість пояснень – для них не має юридичного значення.

Вже колись пізніше я прочитав про поведінку дружини Молотова на слідстві. Її знайомий чи приятель свідчив, що він разом з нею відвідував синагогу. Вона категорично це заперечувала і називала це вигадкою. Для слідства було очевидним, що таких речей не вигадують, особливо, коли свідок є їхньою людиною. Але Молотов, очевидно, навчив свою дружину, що головне – зовсім не правдивість, а те, щоб не дати проти себе фактів.

Школа допитів була у мене ще попереду. А з приводу Алли у кагебістів, очевидно, закоренилась

запекла думка: або зламати – і тоді відступ Алли відразу внесе ослаблення і зневіру в наше середовище... Або влаштувати їй якусь катастрофу, і не виключено, що вони про це натякали батькові. А він, чоловік сталінської школи, добре розумів, що ті натяки правдиві, а також розумів, що розповідати про ці розмови нікому не можна: що з їхніми таємницями – то гра зі смертю. І чим вище твоє становище, тим реальніша загроза. Можна не сумніватися, що О. Горський умовляв свою доньку від власного імені, не згадуючи про КГБ.

Незадовго після тих розмов ми хоронили Аллу. Обговорювати версію слідства і виходити на їхні секретні служби ніхто не став. Мене і Надію Світличну, затриманих як перших свідків, що першими знайшли труп Алли, в той же вечір випустили, як тільки за справу взялося КГБ. Не просто випустили, а відвезли своєю машиною з Василькова до Києва – аж додому. На похороні всі розуміли, хто вбивці. Але, здається, найбільше розумів батько. Він перейшов межу. На похороні він йшов у нашому гурті в якомусь старому пальті, похилий, пригноблений.

Своє слово над труною я читав із тексту. Потім підійшов я до Олександра Горського, висловив йому своє співчуття і дав йому текст прочитаного виступу. Він подякував і, як мені здалося, подивився мені у вічі приязно.

Пізніше я читав у щоденнику О.Довженка про зустрічі його з директорами кіномистецтва.

Серед них виділяється О.Горський тим, що говорить скупо, але правду.

А все ж навколо лукаве, брехливе і вперто тупе. А часто і злісне. Я думаю, як нас ошукувала епоха безсовісності і безпам'ятності. Ми не знали своїх батьків і не цікавилися їхніми батьками. Спогади старих удавалися старечою слабістю. Часто вони були і небезпечними для лояльного на 100% чоловіка.

Innocent as a baby anborn! Той советський бейбі так і не хотів бути відкритим до світу і всіх вітрів. До того ж він своїм ненародженим нутром чув, що він уже пред родіной в вечном долгу. І навіть винен вже тим, що народжується від підозрілої нації і з підозрілим прізвиськом. Тому-то так полюбляли псевдоніми. Усі більшовицькі вожді жили під кличками і з замовчаними біографіями.

Інтуїтивно я відчув, що Алліні батьки мали бути глибокими людьми, з доброго матеріалу. Так випадково на міліні сильна особистість не з'являється. Адже тисячі нащадків нових панів користуються розкошами свого багатого дому і далі живуть в полоні тих розкошів.

Аллі імпонувала націоналістична Аглая з "Вальдшнепів" М.Хвильового. Спершу, може, не як націоналістка, а як вільна особистість, що пориває з фальшивими ідолами.

Думаю, що про Олену Телігу вона чула легенду – про дуже вродливу жінку, яку німцям не хотілось розстрілювати в Бабиному яру.

Життя в Петербурзі – це життя не в блокадному Ленінграді. Але то було в тій самій російській столиці. Серед тих символів. І в привілейованому домі, в російському середовищі. В українському світі вони були неофітки, фанатично закохані в заборонену рідну історію.

“З вірністю неофіта пройшла вона між нами білим привидом Доброго Духа, освітленого талантом і відданістю людям”. Такою відійшла від нас Алла Горська – Аглая 60-х років, жінка, що втілювала принцип цивільної відваги і погорди до безликого опортунізму.

О.Горський мав породити характер, що заперечує криві дороги, якими водило його життя і виходить “на ясні зорі, тихі води, у край веселий, між люд хрещений”.

Заливаха О.

Людина духу⁵⁷

Вона мала свій національний український хребет. В українському мистецтві рідко буває так. Бо в нас комплекс малоросійства. Я не кажу про тематику, кажу про поведінку митця. Він заангажований дивитися на світ через російську естетичну призму. Багато таких, але не вона. Я раніше, коли потрапляв на виставки до Москви, дивився, порівнював. Україна завжди подавалася

---

⁵⁷ За інтерв'ю Марти Войціховської-Повалишин. «Вечірній Івано-Франківськ», № 4, 24 січня 2006 р.

якнайгірше, мов щось не розвинене. Це робилося, безумовно, штучно. Коли я створював мозаїку на Шевченківську тематику в Києві, у підвалі художника Івана Кириченка, це був 1964 рік, зазнайомився з митцями Клубу творчої молоді, який очолював Лесь Танюк, ще раз пересвідчився в цьому. В цій гурті, куди сходились, як кажуть, «свій до свого по своє», познайомився і зблизився з Аллою Горською. Мозаїку мою навіть і після вилучення слів: «Борітеся – поборете» не прийняли. Але цього ж року надходив ювілей університету ім. Тараса Шевченка, який хотів себе підготувати до події. Надійшло замовлення на спілку художників, Алла Горська взяла його. Запросила мене до співпраці в оформленні вітражу, який, за нашим задумом, мав би з часом бути перелитий у свинець, кольорове скло. Ректором університету був тоді Швець. Він дав словесний дозвіл на реалізацію нашого задуму. До створеного нами з Аллою образу я вибрав слова Тараса Шевченка: «Возвеличу малих отих рабів німих. Я на сторожі коло них поставлю слово». Вітраж було через день потрощено. Знищено нашу працю. Ми боляче переживали це. Відтак Алла запросила мене поїхати на Ірпінь класти мозаїки в піонерські табори. Казала – халтура, але, якою б не була, і її треба зробити чесно. Власне, це був час, коли ми зрозуміли, відчули один одного й своє покликання. <...>

<...> З її листами, з її підтримкою легше минули мої п'ять арештантських років. З виходом на волю

вона організувала мені «зустріч Заливахи». З Леонідою Світличною купили для мене модерний костюм, черевики, зібрали творчий вечір в оформленім нею кафе. Все було в українському стилі, з українськими піснями, говорили про високе і значиме, цитували поетів. Сварив нас за той необачний крок Іван Світличний. Але... Знову, як це не раз досі бувало, ночував у Зарецьких, у Світличних. І після тої учти в Києві, не відчуваючи, що живую бачу Аллу Горську востаннє, повернувся до Івано-Франківська. Мене чекав адміністративний нагляд, заборона виходити з дому.

Була пізня осінь 1970-го. Приснився жахливий сон. У мене відпала нижня щелепа, я в крові. Пробую її поставити на місце, щось хочу сказати - липкі руки, нічого не виходить. Прокинувся з відчуттям жаху і неспокою. Того дня зателефонували з Києва: «Горську вбито».

Попри заборони, я поїхав на похорон. Труну не відкривали. Тільки Надійка Світлична змогла побачити її напередодні в підвалі у Василькові – побиту, замордовану. <...>

<...> Унікаю брудних подробиць та чуток, які мусувалися і в яких хотіли утопити ім'я Алли Горської та морально знищити родину. У напівреаліях, напівсні мені не раз приходило в розуміння інше, її убито було вдома, між проймою масивних вхідних дверей і вже мертву відвезли до Василькова. Там далі розіграли спланований сценарій.

Надія Світлична в якійсь мірі згідна зі мною. І вбито Аллу було не сокирою свекра, а смерть настала від чисельних ударів тупими предметами. Вона мала настільки жахливий вигляд, що зрозумілою стала заборона відкривати труну. Смерть свекра досі – загадкова, самогубці не лягають горилиць на рейки. Та й не лише це. По якимсь часі, приїхавши до будинку Алли, вона (Н.Світлична) побачила, що фасад будинку перероблено, не стало дверей на балконі. Заметено сліди по-злодійськи, – начебто так і було. Мета зрозуміла: щоб це приміщення ніколи не стало історичною достовірністю.

Микола Плахотнюк, який тоді був запроторений до психлікарні за свої неофіційні думки про обставини смерті А.Горської, зайнявся створенням музею «Шістдесятників».

Безумовно, найкращим місцем для нього могла би бути квартира Алли Горської на Репіна в Києві. До втілення цієї ідеї долучилася столична інтелігенція.

Алла мріяла створити на площі біля київського вокзалу величну композицію-пам'ятник засновникам Києва: Кию, Щеку, Хориву. Щоб кожен, хто приїжджатиме сюди, чувся творцем історії. А поруч із Верховною Радою мав, за її задумом, бути символічний тиждень створення світу, сім кольорів веселки, сім нот. Вона мислила як людина духу.

Коровай О.

Так можуть тільки сильні люди⁵⁸

Ми навчалися з Аллою Горською разом у Київській художній школі. Це були перші післявоєнні роки. Багато з нас, учнів, жили впроголодь, були погано вдягнені. Алла, міцної тілобудови, розкішна дівчина, вихована в інтелігентній, забезпеченій родині, виділялася серед ровесників. Але жодної якоїсь безтактності, приниження когось чи зверхності – ніколи не було в її поведінці. Навпаки. Свої шкільні булки, які ми отримували по талонах, віддавала нам, хлопцям. Коли, важко захворівши, кілька місяців я не відвідував школу, а відтак, відставши в науці, вже мав бути залишений повторно на наступний рік, мої однокласники вирішили мені допомогти. Уроки французької я надолужував з Аллою Горською. Однокласниця часто запрошувала до себе додому. Думаю, ще й тому, що хотіла, аби я зміг ліпше харчуватися. Під різними приводами чинила так і з іншими нашими ровесниками.

Після Києва наші шляхи розійшлися. Я вступив до 3-го курсу Одеського художнього училища. Алла стала студенткою Київського художнього інституту. Минув час. Уже мешкаючи в Івано-Франківську в 50-х роках, де зібралася на ту пору своя мистецька когорта, в тому числі приїхав й

---

⁵⁸ За інтерв'ю Марти Войціховської-Повалишин. «Вечірній Івано-Франківськ», № 5, 31 січня 2006 р.

Опанас Заливаха, наші долі з Аллою Горською знову перетнулися. Опанас, як неординарна особистість, з новими західними віяннями в мистецтві, в ту радянську пору поділив митців нашого кола на симпатиків і противників його бачень. Останні, безумовно, “стукали” куди слід і не обіцяли художникові спокійного життя. Інші – вчилися у нього. Я часто виїжджав до Києва на різні художні виставки, у справах, то й бував у сім’ї Алли Горської та Віктора Зарецького. «Я не жінку маю вдома, Сашо, а гетьмана», – пригадую слова Віктора Зарецького і посмішку Алли Горської при цім. Квартира на Репіна, котру потім поділили на дві, підселивши до Алли з Віктором сусідів, (мати Горської померла, а батько виїхав до Одеси), була завжди відкритою для митців. Сюди й у майстерню на вулицю Філатова приходили, щоб поділитися найновішими мистецькими – і не тільки – подіями; велися дискусії, тут визрівали ідеї. Як, скажімо, ходити вулицями Києва з колядою, вертепами на Різдво. Тут із рук у руки передавалося написане молодими прогресивними поетами, прозаїками, що волато про свіжі ковтки повітря. Це поезія Ліни Костенко, Миколи Вінграновського, Василя Симоненка. Тут ми читали праці Івана Драча, Івана Світличного та Івана Дзюби. Алла Горська була душею творчого клубу молоді, яку очолював Лесь Танюк. У цю пору, наскільки пригадую, познайомив Опанаса Заливаху з Аллою Горською. Вона була в захопленні від його малярської школи, від його

поглядів на життя та мистецтво, яке мало уособлювати вічні істини, глибоку українськість. Дуже часто Опанас говорив про це, цитуючи Шевченка. Вони стали друзями й однодумцями. Щиро симпатизували одне одному.

Опанас Заливаха один із перших потрапив в поле зору органів КДБ. Я проходив як свідок у його справі. Перший раз мене викликали на допити з Донецька, куди мене запросила працювати в складі групи художників Алла Горська над оформленням мозаїки в одній зі шкіл. Квиток привезли в готель. Я ще не розумів, що відбувається. Але в тому ж літакові зустрівся з довгим поглядом Надії Світличної, яка встигла пошепки мені повідомити: «Арештували Івана Світличного». В Києві мене «чекали». Уазом. Посадили в літак до Львова, – звідти – до Івано-Франківська. Зі змісту запитань, які задавали, зрозумів: шукали антирадянщини в діях і словах Опанаса, в моїх, в колі тих людей, з якими ми спілкувалися. Вчинили вдома обшук, переслідували родину. До Донецька відпустили з умовою, що за першим же дзвінком туди прибуду. Я розповів про все Аллі. Й тоді, коли і в Донецьку нам не давали вже спокійно працювати якісь особи, нібито журналісти, подзвонила в кабінет директора моя дружина: «Приїжджай». Це був знову виклик до КДБ. Щоб якимось повідомити Аллі Горській, що маю терміново встигнути на вказаний мені рейс літака, хоч завжди – соромився свого, низького зросту біля

неї, високої, ставної, – запросив на вальс. Святкували річницю відкриття школи в Донецьку.

Буквально наступного вечора, тільки-но я повернувся зі слідчих кабінетів, дзвінок у двері. Відчиняю – Алла. “Я так втомилася, Сашо. Десять годин допиту.” Ввійшла. Ми просили її з дружиною залишитися, відпочити, але, повечерявши, поспішила на вокзал...

З того, що я пам’ятаю з окремих епізодів, якою вона була. Коли ми їхали до Донецька, Алла Горська зайшла до художнього фонду, щоб виписати для мене відрядження. “Говорите нормальним язиком», — був до неї голос в тому кабінеті. Я стояв за дверима в коридорі. Чую, така нецензурщина полилася.

– Ми на Україні, – нагадала співрозмовниці Алла, – то ви навчіться рідною мовою розмовляти.

Я був на похороні Алли Горської. Кілька років опісля Віктор Зарецький приїжджав до Івано-Франківська. Ми говорили про обставини її смерті. Дуже багато неспівпадань з офіційною версією правоохоронців. Він, хоча в ті стресові дні й підписав на допитах, під тиском, що, можливо, батько міг бути її вбивцею, – сам ніколи в це не вірив. Вона стала жертвою режиму. Відкрито з Аллою Горською, як з дочкою батька, який обіймав високу посаду, як вже з відомою особистістю, не сміли боротися. Значить, знайшли підступний вихід. Вважаю, громадськість має довідатися правду, забрану в могилу. Вже є клопотання про поновлення

слідства у справі вбивства Алли Горської та самогубства її свекра, якщо таке було, – Івана Зарецького. У мене, на жаль, не залишилося жодної фотографії, де ми були б разом. Навіть коли працювали в Донецьку.

Алла пройшла художню школу Григор'єва. Митця, багатьом не зрозумілого з його ідеєю конфліктності в мистецтві, її дипломна робота була з виразним радянським змістом і тією «конфліктністю». Піонери прийшли на кухню, дивляться в каструлі, чи все там кухар поклала. Істинного мистецтва Алла Горська вчилася в житті. Має ряд дуже цікавих праць. Проте, встигла більше зробити в суспільному житті, як у мистецтві. Вона вміла підтримувати всіх морально силою свого духу, оптимізму. Разом з Ліною Костенко носила квіти Василеві Стусу, Івану Світличному, коли їх арештували. Відстоювала багатьох репресованих митців. Власне, провадила правозахисний рух, який тоді поширювався. Вихована на радянських цінностях, їх штучності, Алла Горська мусила багато переосмислити й своїм прикладом кликала до цього всіх, хто був за одностумців, – шукати України в собі. А так можуть тільки сильні й безстрашні люди.

Вперше я побачила Аллу Горську на вечорі Маяковського у Клубі творчої молоді. Я її добре запам'ятала, бо вона мала таку непересічну зовнішність, завше впадала у вічі — ніби княгиня Морозова: така висока, струнка, незалежна.

Клуб творчої молоді — то був формально дозволений клуб, навіть мав шефа від обкому комсомолу. Створився він самодіяльно. У складі його ініціаторів була молодь, яка не конфронтувала з комсомолом. Навпаки, співпрацювала. Наглядачем над клубом була Тамара Главак. Пізніше вона була одним з секретарів ЦК комсомолу...

А.Горська була активною в клубі: оформляла деякі художні вечори — скажімо, вечори Маяковського, Петрицького. Знаю, що для вечора, присвяченого Т.Шевченку (це вже в 1964 році), вона робила запрошення. Воно оригінальне, окрім усього іншого, тим, що там вийшов конфуз із текстом. Він розділений на п'ять частин, на кожній з яких назва твору Т.Шевченка або коротенька цитата з його віршів. Не думаю, що це в неї було цілеспрямовано, скоріше випадково, але ніхто в те не вірив. У

---

⁵⁹ «Через тернії до істини». - К., «Образотворче мистецтво, № 5, 1990, с. 1-8

СВІТЛИЧНА Надія (1936-2006). – філолог, перекладач Упорядник і автор передмов до цілої бібліотеки видань заготованої української літератури. Лауреат премії ім. Василя Стуса і Державної премії України ім. Т.Шевченка (1994 р).

всякому разі, коли згорнули, ті написи опинилися поруч. Вийшли дві цитати: «...караюсь, мучуся, але не каюсь...», а поруч — «...в сім'ї вольній, новій...». Очевидно, саме в цьому побачили крамолу і почали вилучати ті запрошення. Але було вже пізно...

А.Горська хоч і не співала, але брала активну участь в організації та формуванні хору «Жайворонок». Багатьох залучала, в тому числі і мене, туди співати, їздила з цим хором влітку у мандрівку по Черкащині: робила там зарисовки, ескізи, які хотіла потім використати для серйозних задумів. У тій подорожі вона познайомилася з Василем Симоненком і подружилася з ним на все життя. У нас з Аллою після його смерті була традиція кожного року їздити на могилу.

Чи була вона свідомою українкою? Так. Щодо її національного пробудження, або, як вона називала, — другого народження, то, мабуть, вирішальний вплив на неї зробив приватний етнографічний музей Івана Гончара, який просто перевернув її душу.

Щоразу, коли ми з нею були у тій хаті пізніше, вона казала, що тут народилася.

Того, 1961 року, Алла і почала розмовляти українською мовою. Разом з нею на цей шлях стали Людмила Семикіна, Галина Зубченко, Галина Севрук, Лариса Іванова. Ці четверо навіть звернулися до мене, як я приїхала до Києва (позаяк знали, що викладаю українську мову), аби я була їхнім учителем. У пресі часто згадують, що вона

знайшла приватного вчителя, але так не було. Вона мене не наймала, ми просто зустрічалися в її майстерні разів два на тиждень і займалися вивченням української мови. Читали деякі тексти, робили переклади на українську з російської, вивчали граматику, писали диктанти. Вона була з тих чотирьох найбільш цілеспрямованою і завзятою. Цікавилась Алла не лише мовою, але й культурою українською, історією, і до всього того вона підходила серйозно, робила все фундаментально.

У цей час, до 150-річчя з дня народження Т.Шевченка, вона (у співавторстві) виконувала в Київському університеті вітраж Кобзарю. Громадський огляд його призначався на другий день після того, як буде закінчено роботу. Мало бути перше публічне обговорення, якась там комісія від Спілки художників мала оглянути, із громадськості кожен міг прийти подивитися і навіть сказати свою думку, а також взяти участь у обговоренні. Та коли громадськість прийшла, то того вітража вже не було – його розбили. І зробили це вдень. А перед цим, уночі, коли автори щойно закінчили і хотіли поділитися враженнями, то покликали двох своїх спільних знайомих, які поблизу жили і які могли десь о дванадцятій годині ночі добратися до університету, щоб оглянути. То були Михайлина Коцюбинська і Роман Корогодський. Цей вітраж вони тільки вдвох і бачили.

Всього авторів було троє, а мова пішла про виключення із Спілки художників лише Алли

Горської і Люди Семикіної, хоча, окрім них, над вітражем працював і Панас Заливаха. А оскільки він не був членом Спілки художників, то про нього і не йшлося. Я також ходила до Спілки, але на те обговорення нікого не пустили — усіх повиганяли, навіть художників, які не були членами Спілки. Я була свідком, як Бородай виганяв доктора філологічних наук Юрія Івакіна та багатьох письменників, які прийшли з ним.

Критикували цей вітраж і за безідейність, і за буржуазне націоналістичне трактування. Були всякі закиди, і це тоді, коли вітража ніхто не бачив! Ті збори і постановили виключити Аллу Горську та Люду Семикіну із членів Спілки художників.

Пізніше Москва ніби не затвердила того рішення, тобто вони були поновлені в членах з допомогою всесоюзної Спілки, яка ніби уже остаточне рішення мала приймати в тій справі. Але потім виключили ще раз, і коли Алла загинула, то була така ніякова ситуація — Спілка художників ніби брала участь у похороні, але в некролозі не знали, як написати: чи вона член Спілки, чи не член.

Взагалі, Алла була дуже вразлива, і може, навіть мало хто знав, яка вразлива, бо назовні вона того не показувала. Горська трималась завжди мужньо й урівноважено. Часом декому здавалося, що вона навіть з викликом трималася. Думаю, що вона просто не могла терпіти приниження і дуже цінувала людську гідність.

Я була свідком одної такої сцени. Вважаю її найбільш характерною для того, щоб уявити образ Алли. Ми працювали разом на мозаїках року 1967-го у місті Жданові. Робота була фізично важка. Ми самі себе дуже навантажували, щоб швидше закінчити її, але працювали сумлінно, бо не можна було халтурити. І взагалі, Аллі була чужа халтура, таке недбальство в роботі. Один день вирішили використати для відпочинку — пішли до моря: Алла Горська, я, Галина Зубченко та ще п'ять чоловіків.

Просто надворі, на березі моря, була така собі забігайлівка. Під парасольками там сиділи люди, пили хто чай, хто каву, хто щось міцніше. Стояла черга там, де продавали вино, горілку. Це був ранок, а люди вже пили. Ми вдовольнялися тим, що відпочиваємо і дивимось на людей. Побачили, як у черзі стояв один чоловік, узяв пляшку вина, а потім підійшов до стовпа і розбив її. Цілеспрямовано так, підійшов і кинув нею об стовп. Тут відразу збіглася адміністрація, почали його сварити, змушувати, щоб він прибрав там. Хтось протестував — ми були далеко, і нам не було чути подробиць тої розмови. Всі присутні зацікавлено спостерігали. Це була така пригода для тих, кому немає чого робити, і всі звернули увагу на ту сцену. Пристрасті там розгорялися. Ми уже відчували, що ось покличуть міліцію, ось його заарештують, вліплять 15 діб за хуліганство або ще щось подібне. В усякому разі йшло на скандал. Тоді Алла встала і мовчки, не сказавши нам жодного слова, пішла на місце тої

пригоди. Зібрала ті склянки і викинула до смітнички. І так само мовчки повернулася на своє місце і сіла. Учасники події якось зразу розгубилися, бо то було несподівано, причина для інциденту зникла, їм не було чого говорити.

Мене те все зворушило. Я в тому якось дуже відчула Аллу. Коли вона повернулася, ми нічого їй не сказали. Вона не була прихильником якихось демонстрацій, не робила це напоказ, а просто ніби зайве підкреслила, що це така нікчемна справа, яка не варта виїденого яйця, хоч і може привести до великого скандалу.

А.Горська завжди була дуже уважна до людей. При знайомстві, як правило, вона одразу починала цікавитися, неформально, чим та людина займається, що робить, які має плани, які зацікавлення.

Вона не любила себе показувати, хоч завше з-поміж інших виділялася незалежністю. Ходила часто екстравагантно одягнена. В ситуаціях, де треба було дотримуватися певного ритуалу в одязі, вона могла прийти одягнена недбало — в таких собі штанях робочих, в якійсь куртці, торба через плече, і з хусткою зав'язаною... Але їй якось усе пасувало.

Траплялось, що могла на зборах прилюдно вжити нецензурні слова, в листах — нецензурні вислови. Вона курила, що в Радянському Союзі, на Україні, в той час також, не було так поширено і привертало до себе увагу. Алла покинула курити

лише перед смертю, коли їй лікарі заборонили. Покинула зразу, позаяк мала сильну волю.

1965 року, разом з іншими своїми колегами, Горська дістала замовлення в Донецьку зробити мозаїчні панно на експериментальній школі. Я часто відвідувала майстерню, де вони працювали над ескізами, Алла ревно намовляла мене взяти участь у тому, і я згодилась. Не знаю, може, я її ідеалізую, може, завше її ідеалізувала, але ж вона в роботі виділялася з-поміж усіх. Скажімо, коли ми їхали перший раз на ті мозаїки в 1965 році, умовилися працювати повний цикловий день — вставати разом із сонцем і повертатися, коли темрява нам перешкодить. Десь, може, через тиждень усі чоловіки, їх була більшість у нашій бригаді, не витримали того режиму, уже почали приходити на восьму годину, а то й на дев'яту. Тільки Алла від початку до кінця вставала о п'ятій, одягалася, як би вона не почувалась. Бувало, що в неї серце боліло, бувало, що була перевтомлена занадто (вихідних не мала), але вона була дуже вимоглива до себе. Я за нею тяглася, без неї, звичайно, я б також не витримала того.

Щодо самої роботи вона теж була дуже прискіплива, до себе — насамперед, але вимоглива і до інших. Вона принципово ставилася до того, що вважала важливим, і не звертала уваги ні на особисті стосунки, ні на авторитети. Для неї авторитетом було те, що вона собі вибрала і чого додержувалась.

Пізніше вона ще працювала в Краснодарі.

Це була остання її робота – в музеї «Молодої гвардії». Вона вклала душу в ту роботу, бо захопилася подвигами молодих хлопців, які віддали життя. Хотіла знати докладніше історію, яка дуже заплутана. Тепер, після фадєєвської «Молодої гвардії», після різних варіантів, важко встановити, як було насправді, але вона знала: хлопці вірили в те, що роблять, і за це віддали своє життя. Вона хотіла увічнити їх у тій мозаїці. Цю роботу, крім Алли, виконували її чоловік Зарецький та архітектор В.Смирнов.

А.Горська була на процесі Ярослава Геврича⁶⁰ і протестувала проти арешту Валентина Мороза⁶¹, підписала протест киян, поширювала самвидави та ін. У справі Геврича вона була дуже близька до арешту, над нею висіла загроза, і Алла мусила оборонятись. Вона бачила, як білими нитками та справа шилася. Під час очної ставки з Гевричем, коли вони дозволили їй поставити йому одне запитання, вона спитала: «...Ярославе, чому Ви на мене набрехали чи дали брехливі покази?» Вона так прямо зверталася. Він відповів: «...за сто п'ять днів навчать брехати». Дуже істотна відповідь, але її не внесли до протоколу, а його змусили потім інакше відповісти, звичайно, як то вміють робити. І вона протестувала проти цього, вважала, що ця

---

⁶⁰ *Ярослав Геврич* був одним із організаторів капели бандуристів у Київському медінституті й активним її учасником.

⁶¹ *Валентин Мороз* – історик. Засуджений у січні 1966 року Волинським обласним судом на 4 роки таборів суворого режиму за звинуваченням в антирадянській пропаганді та агітації.

фраза якраз дуже характерна для його позиції і поведінки під слідством.

Вона дуже уболівала за арештованих, серед них були її близькі друзі — мій брат⁶², Панас Заливаха. Валентина Мороза вона дуже шанувала. Чи можна сказати, що вона заангажувала в політичній діяльності? Ні, я не сприймаю це як політичну діяльність. Те, що вона зробила з політв'язнями пізніше, не відповідає тій діяльності, яку офіційно називали антирадянською. Аллу Горську також, хоч вона не була ні під слідством, ні під судом,— КДБ (то мені так говорили тут⁶³) вважав антирадянські настроєною людиною. Вона ж такою не була. А.Горська стояла на таких позиціях, як В.Чорновіл, як багато інших правозахисників, котрі виховувалися в радянському середовищі. Ми не могли терпіти брехні, тої прірви між словом і ділом, між теорією і практикою радянської влади. Проти самих засад радянських, проти рад, як системи правління в її ідеальному варіанті, вона ніколи не виступала. Так звана антирадянська діяльність зводилася до читання, до зацікавлення самвидавом, який висвітлював не цензурованими шляхами якісь сторінки історії або культури. Багато в самвидаві було художніх творів, спогадів, часом були якісь історичні речі. Але то не були речі, які закликали до повалення Радянської влади. Алла була зацікавлена

---

⁶² *Мій брат* – Іван Світличний – поет, перекладач, літературний критик.

⁶³ *"говорили тут"* – під час написання цих спогадів Надія Світлична вже жила в Америці.

минулим українського мистецтва. Вона дуже хотіла вивчити мистецтво 20-х років, тобто недалекого минулого, мистецтво періоду ренесансу, розквіту в Україні. Вона цікавилася Петрицьким⁶⁴, Нарбутом⁶⁵, народною творчістю і народним мистецтвом усіх часів і в різних виявах, не лише, скажімо, писанками чи вишивками. Активну участь брала у відродженні деяких звичаїв, ходила колядувати, залучаючи до цього художників. Ті колядки не були чисто художницькі; я, скажімо, брала участь в іншій ватазі, але найбільше там концентрувалися художники. У них були найкращі маски, найкращі строї. Алла над тим дуже багато працювала. Співати вона, на жаль, не могла. Але дуже любила пісні, дуже любила спів, тож ретельно готувалася до тих колядок. Приходила на проби десь за два місяці: старалася знайти якусь невідому колядку, на кілька голосів виучити її. Намагалася не відходити від дозволених рамок, хоч вони ніколи не були чіткими, ті рамки, але все-таки прагнула дотримуватись тих текстів, які публікували «Музична Україна» чи Академія Наук. Ми обминали релігійний аспект, якесь політичне забарвлення, що траплялося в колядках. Коли ми в 1965 році колядували і проходили повз КДБ, знаючи, що там

---

⁶⁴ *Анатоль Петрицький* (1895-1964) – живописець, графік, художник театру, педагог., майстер монументального та станкового живопису, талановитий портретист, досконалий колорист, один з основоположників українського театральньо-декоративного мистецтва, новатор у сценографії.

⁶⁵ *Георгій Нарбут* (1886-1920) – графік, педагог, один із основоположників українського книжкового мистецтва, який вирішив проблему комплексного оформлення книги.

сидять наші друзі, з якими ми донедавна співали разом, то не могли втриматися, щоб не заспівати коляду, де згадуються «...і тюрми, і неволі...». А загалом, старалися відновити традиції, щоб привернути до тих обрядів увагу і зацікавити більше коло людей.

Алла Горська шанувала народних художників — таких, як Ліза Миронова, Ганна Собачко-Шостак та ін., народних художників не в розумінні із званням «народний художник Радянського Союзу», а з народу. Вона їх вивчала, шанувала, високо оцінювала їхнє мистецтво і намагалася вчитися в них, тобто використовувати їхній досвід, поєднуючи його зі своїм, уже набутим, завдяки інституту та власній творчості.

Алла одружилася в інституті, ще студентами вони побралися з Віктором Зарецьким. Мали одного сина. Отримали в Києві на вулиці Репіна помешкання, як на київські масштаби, добре, хоча й не таке вигідне. Воно не було окреме, жили із сусідами в комунальній квартирі, десь у коридорі знаходилася спільна кухня. На вигляд воно було просторе, мало дві великі і, головне, високі кімнати, яких тепер не будують. Це дало змогу їм якимось тримати свої роботи і жити трохи вигідніше, ніж багато їхніх колег. А матеріальний стан членів Спілки художників залежав, насамперед, від їхньої лояльності. Якщо вони лояльні, не стоять в якихось чорних чи сірих списках, то мають замовлення і заробіток, виставляють свої твори і, отже, мають

стимул до творчої праці. Горська не мала такої можливості. Офіційне замовлення було великим святом і великим зобов'язанням. При її сумлінному ставленні до роботи воно не давало великого заробітку. На іншого художника, можна було ту роботу, яку вона робила півроку, зробити за місяць, і вона могла, звичайно, виконати це для заробітку, але не бажала. Вона часом працювала взагалі безкоштовно, за харчі. Остання її робота в житті, теж колективна — із Зарецьким і не пригадую, хто ще з ними був,— розмалювали ресторан в Черкаській області в Золотоніському районі. Це було в селі. Колгосп чи не мав змоги, чи не дуже хотів заплатити їм за ту працю, вирішив розрахуватися з ними продуктами. Десь за місяць перед смертю Алла Горська привезла звідти повну вантажну машину харчів. Що вона з ними зробила: почала роздавати їх серед знайомих. Цей останній місяць вона справді займалася такими благодійними справами. Допомогала іншим. Мені також допомагала як продуктами, так і фізично. Приходила, заковувала рукави, починала там щось білити, щось заліплювати, щось конкретне робити — не поради давати. Вона знала, що мені треба дров на зиму. Це була її фактично остання благодійна справа. Вона її називала жартома «операція “Дрова”». Дуже тяжко виявилось знайти в Києві машину, щоб привезти дрова, і вона витратила на те дуже багато часу. Згодом комічно розказувала, як їй вдалося через Академію Наук знайти машину. Поїхала сама до

лісу, привезла ті дрова. Я пригадую, як ми їх розвантажили. Вона бавила мого сина, свого похресника Ярему. Я її запитала, скільки треба заплатити водієві. Вона каже: «...знаєш, я домовилася з ним за 20 карбованців, але він так старався. Заплатимо йому 25. Що зробити, коли в наші дні порядність оплачується». Ми йому заплатили 25, і він був дуже задоволений.

Це було за два чи три дні перед її смертю. Як це сталося? Вона не повернулася від свого свекра, коли мала повернутися. Не з'явилася й на другий, третій день, і ми спершу сприйняли це нормально. Думали, що Алла, за своєю звичкою, там благодіянням зайнялася — пере чи ремонт робить в помешканні. Потім почали вже тривожитись. Чоловік її щось там відчув негаразд. Віктор був дуже чутливий, ще й професія його сприяє такому загостреному відчуттю. А вночі йому приснився такий віщий сон. Він побачив свою матір, її очі (вона не так давно померла), і закривавлену Аллу. Він зрозумів, що її немає живої. З такою вісткою і приїхав до мене вранці. Я зрозуміла, що сталося щось надзвичайне, бо він ніколи не був у мене. Ми були з ним в добрих стосунках, але не в таких дружніх, як із нею. Коли я зрозуміла, що він думає, що Алли немає живої (він цього не сказав прямо), вирішила, що треба її шукати, зрозуміла, що з нею справді щось сталося, що їй потрібна якась допомога. Зрозуміла, що Віктор не може поїхати, оскільки він знаходився у стані, близькому до

божевілля. Він лише сказав, що звертався до міліції, і там обіцяли йому вранці відчинити хату і перевірити, що в ній діється. Вдвох з Євгеном Сверстюком ми поїхали у село. Коли не змогли знайти ніяких її слідів: ні в сусідів, ні в хаті, ні в лікарні, тоді ми вже звернулися до міліції. То довга історія, як з міліцією відбулось, але зрештою міліція відчинила хату. Хоч як халтурно вони до того ставилися, врешті знайшли її неживою. Ми з Євгеном її не бачили, вірніше Сверстюк бачив її здалека. Він зрозумів, що то вона, але не зважився мені сказати. Коли міліція з'ясувала, що то жінка, чомусь нам не показали її. Чоловікові також не показали. Сторонні люди її оглядали! Що може означати це, я, на жаль, не знаю, так само як багато інших подробиць, які я там бачила, поки що не зрозумілі. В її справі слідство було формальним. Його вели Страшнов і Логінов. Тоді я багато чого не розуміла. Так, як і те, чому дуже ретельно і сумлінно вбивають усе, що пов'язано з її іменем, її підпис під працями, всяку пам'ять про неї, її листи, навіть звичайні відвідування могили сприймаються як антирадянське зборище. Для мене вона була і є в багато чому зразком. В моєму уявленні її образ не набагато перебільшений. Впевнена — вона є зразком для молоді і в особистому житті, і в громадському, і в професійному, і в мистецькому також.

Концевич Є.

Дещо про рушник ⁶⁶

Мені війнула в очі сивина,
Та я нічого не везу додому
Лиш згорточок старого
полотна

І вишите моє життя на ньому...

Пісня

«Зі сміху люди бувають» – так колись казали в моєму селі Млинищі, таке чув я не раз і в місті, а збагнув ті слова вже дорослим: цією приказкою так не злосливо (і безвольно) мої земляки здавна захищаються від тих недовірків, хто – як на роги – бере на кпини чи на знущальний сміх їхні наміри, затії чи навіть мрії, або ж і ціле життя їхнє...

І – Господи! – скільки ж того знущального сміху і глузів чули і бачили щирі заміри й рішенці моїх земляків... Навіть гімн свій співаючи "Ще не вмерла Україна", земляки мої чують зловтішні підголоски – "Падаждьом!.. Падаждьом!..". То сміються й тішаться наші воріженьки, забувши, що справді сміється той, хто сміється останній, а ми терплячі, уже вміємо усміхатися і над їхнім чеканням: "Не діждетесь! Не діждетесь!!!". А втім, це ніби й зовсім не про той сміх...

Того ж пам'ятного дня було багато сміху, бо приїхали до мене з цілою ватагою киян Іван і Надія

---

⁶⁶ «Євген Концевич. Клекіт глухоти. Зібране». 2010 р.

Концевич Євген Васильович (1935 – 2010р. – український письменник, "шістдесятник", член Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих. Лауреат Всеукраїнської премії в галузі літератури й мистецтва імені Івана Огієнка (1999) 3 17 років був прикутий до ліжка.

Світличні. Надійка – людина тонкого відчуття гумору, як кажуть, вся з живих чортових спинок, на якусь вигадку, витівку шваба чи шпачка – завжди готова.

Так тоді збіглося, що кияни – у двері, а від мене – студенти Харківського інституту цивільної авіації, ціле стовписько зашамоталося.

Надійка й каже до мене:

"Стільки люду, ти б реєстр якийсь робив чи хоч би стукачів записував..."

А по якомусь часі – кияни тоді ночували в мене – Надійка й знову взялася за те ж саме:

– Я, здається, на вулиці Філатова в когось з художників у "кабінеті" зі шарпунцем для зливу води бачила поличку, де стоїть кілька слоїчків з фарбами, а поряд пензлики, усі, хто відвідував цей "кабінет", мали розписатися пензликом чи пальцем на стіні, вмокнувши в якийсь із слоїчків... Треба було б і тобі щось подібне запровадити, людно ж у тебе завжди...

Більшість на цю пропозицію сміялися, а Горська навіть обурилася вигадці. Бо, виявляється, такий ритуал розписуватися пензликами на стіні був саме в неї, але не в "кабінеті" з шарпунцем, а на вулиці Філатова в Алліній майстерні, з якої Аллу Горську виганяли, коли виключали зі Спілки художників.

Однак ідею про те, щоб і в мене завести "щось подібне", Алла охоче підтримала, навіть почала вибирати варіанти: у когось вона бачили, як гості розписувалися на застільному обрусі; а ще в когось – відвідувачі розписувалися на гардинах вікон, на шпалерах стін, згадали про написи на скелях, на панелях під'їздів і т. ін.

Пригадали навіть і той варіант, де коханець примушував коханок своїх розписуватися на власних кальсонах...

Зійшлися ж на думці, що українцеві найприродніше, й найпристойніше, і цілком органічно будь – які ритуальні (навіть і смішні) затії виконувати на рушнику.

У моєї мами в хаті знайшовся сувій вибіленого льняного полотна, з нього Надійка з Аллою взяли потрібний відтинок, підробили краї; випрасували і запропонували присутнім гостям розписатися на білому полотняному полі. Розписалися тоді: Надія Світлична, Алла Горська, Іван Світличний, Євген Пронюк і Галина Севрук.

Це було 6 вересня 1964 року, того ж вечора Надія Світлична усіх розписантів вишила кольоровими нитками, точно передаючи індивідуальний стиль руки кожного.

Отак і виник цей не зовсім звичайний рушник з автографами, і далі – традиція просити у відвідувачів моєї господи честі розписатися на ньому.

Спершу то щось було від напівдитячої гри, де дорослі з поступливою усмішкою задовольняли придур господаря, хай тішиться... І, можливо, деінде і за інших часів це так і залишилося б смішною розвагою химериків...

Але під 1972 рік, коли Україною прошкварчали обшуки й арешти інтелігенції, на моєму рушникові зібралась вже досить представницька компанія кандидатів на кадебістські курорти Сибіру й Мордовії: Іван Світличний, Євген Сверстюк, В'ячеслав Чорновіл, Іван Дзюба,

Анатолій і Валерій Шевчуки, Микола Плахотнюк, Людмила Семикіна та ін.

А як нагрянули до мене з обшуком, згорток рушника стримів між книжками на стелажі. Зненацька увірвавшись скопом до хати, мені навіть не дозволили ані помитися зо сну, ані перевернутися, щоб зайняти свою звичайну робочу позу, я мусив лежати "зубами до стіни", а поруч біля мого ліжка на маленькому стільчику сиділа згорблена моя мама.

Після пред'явлення мені ордера на обшук майор Медвецький найперше щільно вимацав мою постіль, простирадла, матрац, білизну, а як витягли з-під ліжка валізку з різним медичним причандаллям і бинтами, він довго бабрався там руками.

Мама дивилася на те з неприхованим обридженням і таки не витримала:

– Хіба ви не бачите, що то його пелюшки? – з невимовною відразою запитала вона.

Майор посміхнувся і, наче граючись на її терпінні, сопучи, баблявся й баблявся собі далі, а потім, не закривши й не поставивши валізу на місце, переступив її і вийшов до іншої кімнати.

А мама, сухенька моя, згорблена мама вимученими, втомленими очима піймала мій погляд і якось нестерпно боляче й водночас з несподіваним підморгом усміхнулась до мене. Такі мамині очі і такі мамині усмішки закарбовуються назавжди... У них моя сила жити і моя багаторічна таємниця "ніяк не вмирущого" (і говорю я вам про це не заради сентиментів)...

Тим часом біля стелажів у книжках, доскіпливо гортаючи сторінки, рилися кілька чоловік, їх цікавили папери, – написане, надруковане, листи,

світлини... Перший до рушника дійшов лейтенант Радченко (цікаво, кадебісти ніколи не ставили в протоколах своїх імен чи навіть ініціалів), він повертів полотниною в руках, пом'яв її, прощупав, а тоді мовчки запитально протягнув до капітана Костюка, що колупався в книгах майже поруч: мовляв, що з цим робити?.. Старший за званням теж непевно повертів полотняною шматкою, пом'яв її пальцями... І я точно бачив: мама на них не дивилася, не знаю, чи навмисне увагу не привертала, чи й справді не дивилася, але тут раптом підвелася на ноги й сказала:

– Хіба і ви не бачите – це теж його пелюшка, тільки чиста, випрана...

Нетерпляче взяла з руки капітана полотно й кинула до все ще не закритої валізи, переступила через неї, як і той майор, і вийшла до суміжної кімнати...

І те, що рушник зберігся в мене, не потрапив, як у безодню, до протокольного списку конфіскованих кадебістами речей, я збагнув того пам'ятного 18 квітня 1972 року, лише тоді, коли гебісти з почуттям виконаного державного обов'язку, після восьмигодинного шмону в квартирі "злочинця", залишили нарешті моє обійстя...

Відтоді я виймав для своїх відвідувачів рушника досить вибірково і, мабуть, тому можу сказати, що на ньому розписувалися всі, хто бував у мене, окрім кадебістів...

Якась допитлива кореспондентка газети одного разу нарахувала серед прізвищ, вишитих на рушнику, понад два десятки лауреатів Шевченківської премії, біля десятка депутатів ВР і

майже стільки ж академіків (тільки справжніх академіків – не академії оригінальних наук, хоч і такі теж є); і, що тут суттєво, ніхто з них тоді, як розписувався на рушнику, не був ані лауреатом, ні академіком, ні депутатом; це, очевидно, підштовхнуло одну маму сина, який хоче писати вірші, на таке до мене прохання: "Дозвольте моєму сину розписатися на вашому рушнику, син дуже хоче бути лауреатом Шевченківської премії...".

Хотіти не зле, я й дозволив.

На сьогодні тих, хто зігрів своїм дотиком цього рушника, нараховують близько п'ятиста чоловік, ось дехто з них: Борис Тен, Григорій Кочур, Леоніда Світлична, Євген Гуцало, Степан і Олег Пінчуки, Ніна Вірченко, Ростислав Доценко, Ірина Жиленко, Степан Олійник, Михайлина Коцюбинська, Роман Корогодський, Юрій Мушкетик, Олексій Опанасюк, Алена Пашко, Юрко Гудзь та Михайло Гуць, Михайло Косів, Микола Кагарлицький, Дмитро Онкович, Микола Холодний, Володимир Яворівський та інші.

З владних мужів – і радянських, і незалежницьких часів – ніхто не опускався так низько, щоб розписуватися на смішному рушникові, хіба що – тут як особливий виняток – Ігор Рафальський.

Згодом до рушника долучилися Ірина Синявська, Архип Войтенко – голови обласної ради, Віталій Мельничук, Георгій Буравков, Віра Шелудченко – міські голови...

Яків Зайко зі скульптором Олександром Вітриком запропонували ідею – втілити цей рушник у камені, це теж щось від сміху...

Слід сказати, що підписанти дуже розмаїті, дуже різні люди і за життєвими долями, і за світоглядом, проте на моє запрошення розписатися на полотні, як правило, всі погоджувалися радісно, хоч і не без подиву...

За все життя рушника лише двоє відкрито й категорично відмовилися від моєї пропозиції. Одна жінка, фаховий літератор, вже навіть охоче вмошувалася за столом перед розгорнутим для розписання сувоєм, та вгледівши там знайоме їй ім'я, раптом вражено вигукнула: "Ви і йому дозволили?! Це ж паскуда, якої світ не знав, справжній відморозок, з котрим я не те, що на одному рушнику розписатися, – на одному гектарі ніколи б не сіла... Ніколи і нізащо!" Вона знервовано кинула олівця і вийшла з-за столу, а я, відчуваючи, що тут щось дуже своє і болюче, сидів, як у чужих сливах, мовчав і тільки ніяково знизував плечима на таку несподівану халепу...

Як пізніше дійшли чутки, отой "відморозок" отій пані свого часу, ще дівці, на якомусь гектарі таки прилаштувався і відморозив, чи як там, їй справжнього байстрючка, але свого батьківства так і не визнав, втім це до мого рушника ніби ніякого стосунку не має...

Ще один, той, що твердо відмовився від мого запрошення: перспективний талановитий математик щиро зізнався: "Мне это ни к чему, мне в этой компании неуютно, даже опасно..." Я йому за щирість подякував.

А ось ще одна примітна оказія щодо цього рушника. Дві тисячі восьмий рік, як відомо, був ювілейним – 1020-річчя хрещення Київської Русі. У

Києві, в Українському Домі замислили і до ювілейних днів здійснили унікальну виставку.

І мене цілковитою несподіванкою заскочив приїзд у травні 2008 року заступника директора Українського Дому з ще більш несподіваною пропозицією дати мій скромний хатній рушник на цю грандіозну виставку.

На таке диво я погодився, не довго й думаючи, тим паче, що умови були ясні, прості й доступні: рушник треба було на один день 26 серпня вранці подати, а ввечері забрати.

Рушника виміряли (він має завдовжки сім метрів і понад чотириста підписантів), прикинули, як з ним працювати художнику, який може бути стенд і т. ін. Отже, злагідно утрясли деталі, все було без проблем.

Але через два–три тижні до мене з'явилися гінці з, так сказати, делікатними уточненнями умов. Бачите, на виставці очікують різних відвідувачів, навіть вельми високоповажних, таких, яким ні в чім не можемо відмовити, то ми просимо вашої згоди дозволяти нам отим, хто забажає розписатися на рушнику прямо на виставці.

Були й ще деякі делікатні уточнення умов, на яких я мав віддати на виставку рушник...

Отут я вже, чухаючи собі зашийок, замислився серйозно, виставка й справді авторитетна, престижна й до чортиків звабна...

Але ж... словом, я відмовився дати рушник на виставку... і все, власне, й говорити більше не слід.

Проте, дізнавшись про мою відмову взяти участь у такій представницькій виставці, дехто з моїх близьких друзів, – до речі, підписантів на рушнику, – дурняли мене у вічі за таке лохове безголів'я: це б

мав на своєму рушнику автографи таких знаменитостей, котрі твоїй хаті ніколи й не снилися...

Та я ж своїм рушником не збираю автографів зірок!... – хотілось мені кричати у відповідь.

Йдеться ж про зовсім інше... воно невимовне, воно закладене в самому задумі і Надією Світlichною, і Аллою Горською, і вишивальницями, і моєю мамою, що дала на цей рушник відтин лляного полотна, яке зберігала навмисне для ліків...

Рушник цей – інтимна річ саме моєї хати, інтимна суть саме моєї оселі, мого обійстя; він зігрітий теплом тих, хто переступав до мене мій поріг...

У ньому і дух, і сила, і, якщо хочете, – щастя моєї садиби, садиби, згорьованої спрацьованими руками моїх батьків на окраїнному пустирищі Житомира...

Отож, хто зрозумів мене – вдячно втішусь, хто – ні, що ж, – то їхня логіка, хай їм і лишається...

Зауважу ще, що, маючи оцей несподіваний досвід з рушником, я дійшов переконання: якби в будь-якій оселі будь-якої родини вівся багаторічний ретельний реєстр прихожан, відвідувачів, то це й справді могло б стати дуже своєрідним висвітленням суспільства саме з пункту цього окремого обійстя, з погляду окремої родини...

Отак з легкої на жарти й витівки руки Надії Світlichної і Алли Горської виник документ вже з серйозною фізіономією, бо декілька музеїв хочуть його мати в себе (я, правда, кажу – почекайте, є ще місце на полотні, щоб розписуватися, та й... Я ж ще живий).

Отже, виходить, що зі сміху люди таки бувають...

І якщо хочете стати академіком, лауреатом, депутатом чи, в крайньому разі, членом Спілки письменників або художників, приходьте, розписуйтеся на моєму рушникові, започаткованому ще шістдесятниками, і успіх Вам гарантований...

Додам насамкінець, що вже кілька останніх років підписи на рушнику самовіддано вишиває вчителька 24-ї середньої школи Житомира Валентина Лесяк.

2000–2009 рр.

Шумук Д. **Алла Горська – світлий дух України**⁶⁷

Це визначення я прочитав у статті "І смерть була, як смолоскип", надрукованій в журналі "Україна", ч.27, 21 липня 1990 р. У ній цитуються висловлювання про Аллу Горську присутніх на 20-річних поминках по її смерті. Особливої уваги заслуговують висловлювання її колег-художниць: Людмили Семикіної і Галини Севрук. Вони приємно здивували мене з двох причин: по-перше, глибоким, влучним і інтелектуально-художнім та психологічним виявом внутрішнього духовного ества Алли Горської; по-друге, тим, що за життя

---

⁶⁷ "Українські вісті", 20 січня 1991 року

ШУМУК Данило (1914 – 2004) – відомий діяч укр. нац.-визвольного руху. Дисидент, багаторічний політв'язень. Загалом відбув 41 рік ув'язнення (1935-39, 1945-49, 1957-67, 1972-87), останні 5 років — заслання.

Алли Горської між ними трьома стояв "холодок", але той "холодок" був видержаний на високому культурному рівні, і тому він нікому і нічому не заважав. Думаю, що там йшлося про розбіжності у поглядах на мистецтво і його завдання.

Знаючи це все, раптом читаю визначення Л.Семикіною величавого образу Алли Горської: "Алла не могла прощати, того, що її дурили. Їй хотілося знати все за найвищою пробою правди. Вона, як прапор, ходила на вечори. Вона притягала до себе, як магніт. Вона розкривалася, як рожа. І засвічувалась від себе. Алла мислила масштабно, ясно, по-державному. Мала колосальний доробок власних осмислень, могутнє силове поле – захоплювала у нього людей, переконувала. Їй вірили. Вона – символ нашої святості. Місця собі не знаходила: чому ми такі негідники і раби, чому і по сей день хворіємо хутором, не можемо вийти на ту орбіту, яка б Україну високо підняла?! Вона вміла протестувати."

Остання цитата Л. Семикіної нагадала мені "блукання" з Аллою по Києву в 1969 році. Проходячи повз Верховної Ради, Алла, глянувши на той будинок, запитала; "Які думки вам, Даниле, навіває оцей будинок"

– Я вже давно звик до суцільної фальші, і тому став байдужим, - відповів я.

– О! Ні, Даниле, до цього не можна бути байдужим. Це глум над Україною, я б легше переносила, коли б на тому будинку було написано:

Адміністрація по виконанню директив Кремля. Всі ці лялькові назви нібито столичних установ мене ображають і дратують. Вони нам підставили ляльку і примушують сприйняти її за реальність і таким чином із усіх нас роблять дурнів і безхребетних тварин.

Отоді я почав відкривати для себе дійсну Аллу, велику Аллу. Все сказане Аллою я почав бачити в її обличчі, у її ході і в гордо поставленій голові й очах. Мені стало соромно, що я до того часу не знав, з ким розмовляю, і тому серйозно не думав над відповідями на її запити.

Звідти ми пішли на територію Печерської лаври. Алла підняла голову на ті величезні споруди і, дивлячись на них, сказала:

– Що ми варті у порівнянні з тими своїми прапредками, які будували оці святині? Що варті наші доктори, професори і академіки, які по-рабськи схиляють голови перед тою так званою Верховною Радою, із цими, що творили оцю святиню?

У 1969-70 роках я жив і працював за 37 км. від Києва у піонерському таборі "Дніпро". Був я там сторожем і інтенсивно писав свої спомини. У центр Києва приїздив часто, бо треба було, щоб хтось надрукував їх на машинці. Ночувати найчастіше заходив до Горських-Зарецьких. У їхній хаті мені було найзатишніше. У них я почував себе вільно, як у своїх рідних. У них зберігалися мої найцінніші книжки. Магабгарата з екслібрисом "Світоvida"

роботи художника Заливахи залишилась у тій хаті і понині.

Сімейні взаємини у тій хаті були демократичні. У них не відчувалося залежності одного від одного. Віктор своїм характером був зовсім інший від своєї дружини Алли, а їх син, Олесь, також вже мав свої виражені риси характеру. Він був обдарований скромністю, спостережливістю і здібністю робити свої висновки із всього, що діялося навколо нього, і на всіх і на все мав свій погляд.

Одного разу в моїй присутності до Алли прийшов її батько. І з першого погляду я побачив у ньому дуже сильну особистість, яка всюди над всіма домінує. Це був чоловік високий, гарно зложений, з природньо гордо поставленою головою і надзвичайно вольовим виразом обличчя. У розмові з людьми він своїм абсолютно самовпевненим, вольовито-владним голосом, поставою і виразом обличчя до тої міри домінував над всіма, що всі навколо нього наче б корчилися і ставали зовсім малими і безвладними. Одна тільки його любима дочка Алла не піддавалася тій силі свого батька. Однак, незважаючи на те все, у Києві ходили чутки, що ніби він десь сказав: «Надія Світлична забрала у мене дочку».

Мені пояснювали це тим, що Н. Світлична вчила Аллу української мови. Я особисто не вірив у те, що батько Алли міг так сказати, бо він знав, що його дочка не з тих, щоб хтось міг її забрати. Він

знав краще всіх, що його дочка є яскраво виражена вольова особистість. Вона ні на кого не дивилася знизу вверху.

З Н.Світличною в Алли були особливі відносини. Алла зі своїм чоловіком виїжджала з Київської області на роботу на цілий місяць, іноді і на довше, а хату і сина залишали на догляд Н.Світличної. До Н.Світличної Алла ставилась як до меншої сестри і часто допомагала їй. Вони мали повне довір'я одна до одної.

Алла була оригінальною особистістю, для неї не було "метра", який би її зміряв. Вона не підлягала ніяким вимірам. Вона одягалась іноді по-старосвітському, іноді по-робочому, а іноді з особливим "шик-модерн". У неї не існувало оце: а що люди скажуть. Для неї не було норми, вона сама собі була нормою і метром.

Такою "філософією мудрості", як : "Ой краще промовчати, щоб гірше не було", - Алла Горська гидувала і зневажала тих людей, які трималися тої "філософії".

Після перших арештів київської і львівської творчої інтелігенції в 1965 році кагебісти організовували віча по всіх університетах, інститутах і установах з метою переконати слухачів, що вони розкрили дуже небезпечне кубло українських буржуазних націоналістів і агентів ЦРУ. Всі слухачі мовчали, мовчали і "друзі" арештованих. Одна тільки Алла Горська гордо піднялася і сказала:

"Ви брешете про найкращих наших людей. Давайте відкритий народний суд."

Оратор замовк, всі з великим дивом дивилися на Аллу. Оце з того часу почала за нею ходити смерть, бо такої великої тюрми, у якій вмістилася б Алла Горська, не було.

З того часу на Аллу почали дивитися, як колись у Франції дивилися на Жанну д`Арк. Рівних їй не було. Один тільки Василь Стус був наче б її духовним братом, і в них це відчуття було одне до одного. Вони – це тяглість духовної краси, благородства і мужності нашої нації. Це духовний стрижень нашого народу.

Хай живе пам`ять про них у віках вічних!!!

Яценко Л.

Штрихи до портрету Алли Горської⁶⁸

Якось я зустрів Аллу Горську випадково на вулиці (було це взимку 1965 року). Поговорили про се, про те, а тоді вона й каже: "Була я оце в Ленінграді, так там з'явилася підпільна організація "Ес-Ес". Я, звичайно, здивувався, а вона пояснила втаємниченим голосом: "Смерть Советам!" Я мимоволі почав оглядатися навкруг: чи, бува, не підслуховує хтось нашу розмову? А вона – висока й ставна – дивиться на мене насмішкувато, мовби хоче сказати: "Який же ти страхополох!"

---

⁶⁸ Друкується за рукописом Л.Яценка

Здавалося б, така дрібна деталь, але вона запам'яталася мені на все життя, мабуть, тому, що характерна саме для неї. Бо така вона була, виділяючись на загальному тлі своєю відкритістю й критичним ставленням до дійсності. Вона була однією з тих, хто в умовах затиску всякої живої думки кинув сміливий виклик пристосовництву і виявив громадську непокору тоталітарному режимові.

У зв'язку з цим мені пригадується, що якраз у ті часи я випадково вловив по закордонному радіо розповідь про книгу відомої оперної співачки-емігрантки Галини Вишневської (дружини Мстислава Растроповича), де вона ділиться спогадами про своє життя і працю на Батьківщині. По прибутті на Захід вона скоро відчула істотну різницю між двома світами: у Радянському Союзі всі живуть неначе в масках: на роботі й на офіційних зборах говорять одне, а у себе вдома, у тісному товаристві – часто зовсім інше, а то й цілком протилежне. І це стало звичною нормою для всього загалу, лише подеколи з'являються поодинокі “інакодумці”, яких існуюча система не терпить і рішуче відкидає, як щось чужорідне.

Зрозуміло, чому Галині Вишневській це впало в око: адже все пізнається в порівнянні. Мабуть, не випадковим є й те, що не один із наших відомих дисидентів потрапив до психіатричної лікарні (прізвищ не називатиму). Напевно, це мало місце в тих випадках, коли в правосуддя не

вистачало прямих доказів їхньої “антирадянської діяльності”. Відомо ж бо, що тоталітарна влада використовувала всі можливі засоби проти тих, хто ставав до неї в опозицію і загрожував її пануванню. Та це, як знаємо, її не врятувало. Банкрутство антинародного режиму назрівало, і в його прискоренні немала заслуга дисидентів-шістдесятників, серед яких достойне місце посідає незабутня Алла Горська.

Вовк В.

Лист С.Шканову⁶⁹

*На конверті адреса: USSR -УРСР, 252200, Київ-200,
Мінське шосе, 6-а. кв.67*

Шканову Сергію В'ячеславовичу.

21.VIII.90

Вельмишановні, дорогі друзі!

Вже довший час я Вам винна листа, а причиною запізнення з відповіддю був мій побут в Європі і невдалі старання дістати візу на відвідини родини на Україні. Приїхавши назад до Ріо, мене обсіли рідні клопоти й пильні університетські обов'язки. Ну що ж, до справи.

З Аллою я була коротко знайома, тому мені важко відповісти на Ваші запитання. Очевидно, я багато про неї чула від друзів і родини Світличних, і миткинї Галини Севрук. Знала, що, як і Галина,

---

⁶⁹ ЦМАЛІМ. Ф. № 1165, опис 1, справа № 127

вона перейшла на українську мову спілкування, бо, будучи кмітливою людиною, сама доходила до світоглядних висновків. Бачила, що українське мистецтво годує інші республіки Союзу, і що сувенірами з України за кордоном здобувають через чужинців симпатиків для російської культури. Зрозуміла, якщо ми культурою вже не аж такі бідні, тільки жажливо занедбані і обкрадені, що нашим майном збагачені чужі музеї, а країна – спустошена.

Колись ми говорили про пам'ятники культури "під небом", яких у нас щороку менше (тепер, здається, не доходить і до тисячі), і я згадала, що у зомбованій Німеччині залишилося чотири тисячі тільки романських церков! А скільки античних, ренесансових, барокових, класицистичних і модерних? Такі порівняння доводять до розпачу, а Алла була полум'яної вдачі: працювала наполегливо для української культури, особливо в ділянці монументального образотворчого мистецтва, крім того, клопоталася про наших інтелектуалів та мистців, які з політичних причин опинилися на безробітті й організовувала для них фонд допомоги, збираючи датки від друзів.

У той час, коли все українське було синонімом провінціалізму і гідним осміяння, Алла Горська і Ліна Костенко – оті високі, русяві і прекрасні – ходили по Києві, як королеви, в гуцульських сердаках!

Уже не пригадую, де ми познайомилися. Мабуть, у майстерні Галі Севрук на Софіївському подвір'ї, або на якомусь концерті.

Захоплена молодим рухом серед творчої Братії, я придумала видати збірник українського словесного й образотворчого мистецтва, зібравши матеріали з різних континентів, щоб виступати перед світом не як радянські, канадські, бразильські, польські чи німецькі українці, а прямо як українські мистці і поети. Алла дуже тішилася тією ідеєю. Так побачили світ дві книжки: португальськомовний O CANTARO (=Дзюбан) і німецькомовний DER BAUM (=Дерево). Обидві вони дістали похвальну критику. Тодішній директор музею модерного мистецтва в Ріо-де Жанейро, Роберто Тейшейра Лейте, написав, що O CANTARO – найкраще видання свого жанру за останніх 10 років у Бразилії.

Вернісаж відбувся в ПЕН-Клубі Бразилії в Ріо-де Жанейро, з концертом українських і бразильських композиторів.

На жаль, твори Алли не ввійшли до тих збірників, бо Надія Світлична була мені переслала кольорові світлини різних мистців у двох бандеролях, і друга посилка, якраз та, де були Алліні речі, ніколи не дійшла до моїх рук...

Пригадую собі ті роки: ми всі були наповнені творчим захопленням і дослівно горіли. Кожна книжка, що виходила друком, кожна українська імпреза були мовчазним криком тріумфу: "Ми є! Будьмо!"

Алла працювала інтенсивно, наче б відчувала, що швидко треба дати з себе все найсуттєвіше. Я нав'язала для неї та інших мистців зв'язок з українськими мистцями за кордоном. Пересилаю Вам копію згаданого листа від неї. В ньому вона пише про отримання бандеролі з книгами мистецтва від Любослава і Ренати Гуцалюків.

У моєму "Триптиху", що також є у прилучі, я написала пасаж, присвячений Аллі. Думаючи про Аллу, я намалювала свою Марусю Богуславку:

рятувати життя це – добре вмирати,
щоб не кривдити ні тотема,
ні людини, ні дерева,
ні птаха, ні каменя,
щоб земля не прокляла твоєї плоті
не викинула її
з гробами, повними порожнечі,
падлом для гайвороння.

Рятувати життя це – повертати обличчя соняшником за сумлінням.

Вітаю вас сердечно й бажаю Вам світла, добра та всього прекрасного. Сердечні вітання Міхасі ⁷⁰.
Ваша Віра Вовк.

P.S. Буду вдячна, як потвердите отримання цього листа і в прилучі пасаж про Аллу з "Триптиху" та лист від Алли.

---

⁷⁰ *Mixaci* – Михайлині Коцюбинській
254

Алла Горська – сторінка нашої історії ⁷¹

Вона легко підняла мене і посадила собі на коліна. Я обняла її, як матір, хоч вікова різниця між нами була незначною.

– Ой, Наталю... – здивовано мовила Людмила,
– Алла все ж таки жінка, а ви не пір'їнка...

Опускаю очі, але мою душу ніщо не тривожить. Порівняно зі мною Алла велика і величава мадонна. Горнись до неї і почуваюся, мов у раю.

–...Ідилія, ніби мати й дитина, а хто ж я між вами?

– Всі разом – ми сила, – серйозно одказує Алла.

У майстерні тихо і м'яко. Струмить спокій і духовна злагода. Це флюїди від Алли Горської. Вона, мов Земля, тепла і велика, і в силі незбагненна. Сильна, дуже сильна жінка. Зазираю їй у вічі – і бачу, і відчуваю, і ніби чую: "Проси, що хочеш. Мені нічого не шкода". І глибина в очах іскриста, все єство сповнене любові. Я просуваю свої руки під її руки-крила, і в моїх грудях біль від грудної жаби стихає, менше ниють кістки. Від цієї миті твердо знаю, що можу прийти до Алли, і якщо треба, вона прихистить, зігріє мою змучену в пошуках і хворобах душу.

---

⁷¹ "Кур'єр Кривбасу", № 99-100 квітень 1998, с. 141-145

КАРАЗІЯ Наталка. Подруга Михайлини Коцюбинської. Причетна до розповсюдження самвидаву на Волині.

Може, я забагато пишу автобіографічного, але розказати про Аллу можу лише крізь себе. Знаю, що в контактї вона буває непростою, категоричною, аж до легенд.

– ...Приїхав Андрій із Праги у відрядження до нашої Академії. З цієї нагоди зібрались невеликим товариством на природу. В машині, як водиться на волі, розмова з камінчиком. Щира і гостра. Не з усім мовленим Алла погоджується і в знак протесту раптом зупиняє машину, – розповіла Михайлина на другий день після прогулянки. – Можна мати різні точки зору, але чого вискакувати з машини? – щиро дивувалась Михайлина. – Уяви собі таку картину: безлюдна дорога в лісі, по ній біжить Алла, зрідка зупиняючись для передиху, а ми в машині повземо за нею. Збігають кілометри, а її не беруть ніякі благання. Пожаліла нас, як смеркло...

Мені добре на руках у Алли. Заколисала, подарувала спалах своєї нетлінної сили.

– Ми рідні? – мовчки запитую.

– Людочко, приведи її до мене, – каже Алла. Отже, повне розуміння.

Алла підвелась. Висока і струнка, гордої постави і вроди. Дуже хотілось ще подихати в її атмосфері, але вона, коротко зронивши: "чекаю", зникла. Такою була друга зустріч, а перша...

Вона тоді прийшла з Віктором Зарецьким до Людмили Семикіної. Людмила саме "чарувала" у майстерні, запрошуючи в свою творчість, як у казку-красу. З першого погляду Алла і Віктор вразили, але

чим, відразу не збагнула. Може, невимовною лебединістю?

Обоє зреагували, що я з Волині; Віктор вже був в оспіваному Лесею краю, а Алла мріяла.

– Ми приїдемо до вас на етюди. Я давно хочу на Волинь, – задумливо і м'яко мовила Алла.

Не приїхала. Життя її було дуже і дуже непростим, вирувало на гранях насамперед внутрішнього ренесансу. В побуті, словами Людмили Семикіної, "була невимовно жертовна. Донедавна така собі київська панянка, почала найгірше вдягатися, все своє краще віддавати іншим... Кидала на підлогу свою колосальну цигейкову шубу, діставала з торби папери, олівці й розпоряджалась. Когось треба влаштувати на ночівлю, хтось потребує допомоги грішми".

Флюїди Алиної жертовності незабутні; кілька зронених слів і очі говорили: "Коли слабка духом, приходь швидше, коли важко – приходь завжди..." Вагалась, боячись завдати їй зайвого болю. Адже атмосфера серед творців була напруженою, навіть така особистість, як Іван Драч надрукував у "ЛУ" свій найгірший "вірш" "Будьте ви ще раз прокляті".

Може, був змушений, не знаю, не відаю, але... всі мали від тої публікації рану. Зрештою, вона сприяла формуванню опору. "Непевний час, такий непевний, що бува стоїш на пероні метро й остерігаєшся, як би "випадково" не зіштовхнули під колеса," – згадає пізніше Лесь Танюк.

Міченими почувались усі, але мітка, спланована на черговий геноцид, була приреченою. Усі, хто припав до національних джерел, освітілись позитивом нації; а Алла... Алла запалала, як потужний піон-смолоскип.

Володіючи своєрідним стилем поведження, непередбачена Алла притягувала до себе різних осіб. Невипадково здружились такі різні в характерах та зовнішньому аспекті Алла та Надійка Світлична. Навіть на мужніх і сильних у Алли знаходилась сила – материнське тепло Матері та вічна світлість Землі.

В Алліній постаті система безпомилково вбачала небезпечну для себе силу, її кілька разів виключатимуть та поновлюватимуть в Спільці художників, а Шевченківській вітраж, створений у співавторстві з Опанасом Заливахою, Людмилою Семикіною та Галиною Севрук топтатимуть ногами. Топтатимуть від безсилля перед такою жінкою, як Алла.

До мети, яка в ній горіла, Алла йшла буреломно, вільно, як вільна, що жила не на позиченій, а на своїй Землі. Увесь свій хліб насущний віддавала людям, яких вважала спільниками. Але не тільки це. Будучи дочкою своєї Землі і своєї нації, Алла нескінченно відкриватиме перед собою ідеї нації.

Просто, ніби так і треба, в її квартирі святкуватиме свій день народження один із сотників Української Повстанської Армії.

На жаль, прізвища не запам'ятала. Та й був він не один, а здається, четверо, відбувших покарання. Широко і шикарно їм влаштувала Алла бенкет пошани. Імениннику Надійка подарувала свої улюблені чорнобривці. Правда, вона з Євгеном і "прихоплена" ними я, запізнилися, бо хтось із них двох був неточно інформований, де відбудеться вечір, присвячений колишнім зекам-повстанцям. Про такі заходи, як правило, знали лише свої, береглися від "всевидючого ока"... То ми потрапили саме на розкішний десерт. Сиділа біля Євгена, то ж він дуже активно підсував мені шматки торта, яким я безсоромно запихувалася... Від смакування тортом втратила аромат спілкування з присутніми. Найбільш зосередилась на господині. Алла, щоби менше вирізнитися, вбралася в два тони сірого і набула ще більш стрункого та елегантного вигляду. Бачу її перед собою, ніби вчора відбувала той утаємничений вечір...

До мене Алла не підходила. Здалеку кілька слів, пильний вивчаючий погляд. Вона бачила, що я під опікою Євгена, який тримався, як абсолютний лицар, зрідка перекидаючись словом з політв'язнями, навпроти яких ми сиділи. Іменинник, він зараз живий, як і його друзі по неволі, прізвищ не називаю, бо трохи непевна, спробував вийти на серйозну тему, але Євген м'яко остеріг:

– Ми на волі невільні і в гурті зайвим словом не бавимося.

Після було ще кілька зустрічей з Аллою і все на людях. Вона ще один раз, всього один раз, обійме мене тепло...

Говорити про Аллу як про конкретного митця з аналізом її творів, цього собі аж ніяк не можу дозволити. Я любила Аллу глибоко, може, тому найближчою мені є її картина, на якій вона із сином Олесем. Картина називається "Автопортрет із сином" (1960 рік. Полотно. Олія).

Алла була значним художником свого часу, але про це мають сказати своє слово мистецтвознавці. Додам – Алла була не просто колоритною фігурою в подвижництві – її значимість сучасники оцінять відразу:

– ...Визначитись треба всім, хто знав Аллу, – говорив якось Євген, – бо одна особа її не охопить. Дещо планую я та інші її найближчі друзі, а чи можете ви щось написати? Адже Алла Горська – то наша історія.

В тоні Євгена Сверстюка біль і суворе нагадування про громадський обов'язок.

– Спробую, – одказую в замішанні.

Пильно дивлюсь на Євгена і розумію, що для історії треба писати про багатьох. Нехтувати обов'язками не випадає, вороги правди народів не скажуть. Але слова, де взяти слова для такої відповідальної праці? Не знаю, чи писав тоді про Аллу Євген та інші. Я –ні. Вину спокутую через 27 років. Прикро, бо багато розпорошилось,

залишилось лише те, що мало зберегти одне серце. Писати важко, бо того, що на серці, не всім треба.

...У першій половині грудня 1970 року прийде у Колки від Михайлини лист.

"У нас сталася велика трагедія: убили Аллу Горську. Обставини таємничі. Вона поїхала до свекра у Васильків і не повернулася. Через кілька днів її знайшли мертвою, а свекор кудись зник. Віктор під слідством. Нічого більше невідомо. Невимовно важко. Михайлина".

Згодом під електричкою з одятою головою знайдуть свекра, батька Віктора Зарецького. На Алиних похоронах не буду – ніхто не повідомить. Матиму короткий опис похорону в листі від Михайлини. Хотілося б його процитувати, але після обшуку, який зробили у мене в 1972 році, чимало листів десь поділося. Останню шану віддам Аллі через рік. Я спеціально поїхала на роковини, зупинилась у Михайлини Коцюбинської. Здається, в цей час вона була безробітною, бо з грішми була скрута, все ж вона взяла таксі: поховали Аллу не на Байковому кладовищі, а десь далеко на новому. Так розпорядилися власті.

Було дуже холодно. Ми обоє не мали відповідної "амуніції", на Михайлині легке пальто, я ж ніколи не мала чобіт. Отож мусили добиратися машиною. Перед тим Михайлина купила Аллі від себе червоні кетяги калини, а від мене на моє прохання безсмертники, сухі, ніби вічні квіти, які в

столиці квіткарки чомусь псували підфарбовуванням. Я була в розпачі від тої фарби.

– Безсмертники теж добре, – мовила Михайлина, плачучи.

Ми приїхали перші. Кладовище вражало простором. Воно дихало холодним світлом, снігом і смертю. Безлюд. Подекуди поодинокі стовбури дерев, невеликі засніжені горбки-могили. Кілька блукаючих постатей. Біло. У білому просторі Алина могила. Могила незвичайна. Вона палає калиною, німими знаками любові та горя. Пілон, жертвник-чаша, сніжинки, мов застигли сльози.

Біля могили удвох із Михайлиною будемо недовго. По часі з'являться майже всі її друзі. Горітиме вінок із свічок. Тихо, у півголоса заридає Ніна Матвієнко і частина хорової капели "Думка". По двоє із згорьованого ряду йтимуть її друзі на останню почесну варту.

В цей час з-поміж блукаючих по кладовищі постатей відокремиться одна. Вона зупиниться віддалік Аліної могили, а потім рішуче підійде до мене, крайньої в шерензі.

– Чия могила? – питає пошепки, – когось непростого?..

– Художниці Алли Горської.

– Можна я помолюся?

– Не тільки можна, а треба, – одказую благально, бо панахида була без священика.

Жінка повагом йде до могили й стає на коліна. Хреститься. Мовчки довго молиться. Ми в

шерензі через кілька кроків від могили, віддалік метрів за 30–50 отарою збилися члени всемогутнього ордену. Не чіпають, не заважають – і за це слава Богу... Після молитви жінка відійшла, але недалеко. Озирнула нас, оту групу і все зрозуміла. Уже твердіше знову підійшла до мене, стала поруч.

– А ви всі, хто для покійної? Як вона вмерла? – допитувалася.

– Її вбили.

Жінка вмовкла. Пильно, ніби в душу, подивилась мені у вічі.

– Треба другу молитву... за убійенну... я піду ще раз...

До варти стала Михайлина із Іваном Дзубою чи Василем Стусом. Добре не пам'ятаю. Я вчепилася за Лілю, дружину Сверстюка. Все в мені тремтіло. Стати до варти я не змогла. Повірити, що в снігу під калиною лежить Алла, яка більше ніколи нікому не посміхнеться, було неможливо.

Двокрила смерть. Чорне крило, гостре, вп'яне в душу кожної чесної людини, і підіймаюче усіх над прірвою, беззатратне біле крило...

Лихоманило. На квартирі у Сверстюків разом із Євгеном та Лілею вип'ю трохи "Бальзаму". Але душу врятує не спиртне – Алліні сучасники.

Останній обід в роковини смерті. Він був у майстерні Людмили Семикіної. Без традиційних столів, просто на підлозі, встеленій килимами, страви. Тут, так само, як на могилі, море живої калини. Алла любила калину, тож люблячі руки її

подруг кожну тарілку і хліб завітчали яскравими кетягами нашої прадавньої, шанованої в народі калини. Подекуди пишні зелені гілки ялини. І все ж – калина нагадувала кров замордованої Алли.

Хтось спробував прокрутити зафіксовані на кіноплівці похорони. Мені було це раною по рані, я заблагала, щоби цього не робили, тим більше, що не спрацьовувала апаратура і кадри зістрибували.

Подумала про Віктора, як йому дивитись на ті похорони. Відтоді минуло 27 років, а мовби зараз бачу його назавжди змінене обличчя. Сидів поруч мене, а не впізнала... Ніхто вголос не розмовляв, всі стиха, а тут я раптом на всю майстерню:

– А де Віктор!?

Німо стало в майстерні.

– Він біля тебе, Наталю...

Я глянула на Віктора, згадала, що в ті страшні дні його навіть взяли під слідство...

– Я пам'ятаю вас, ви з Волині, – повільно сказав Аллин чоловік.

З мукою дивились один на одного. Мені, слабшій, біль зчавив горло – не могла вимовити слів співчуття. Він розумів. Дивився і... посміхався. В глибині очей іскрини – ледь зеленкуватий зблиск Аллиних очей.

"Хоч би не збожеволіти... – подумала в розпачі, – він же тримається, хоч його горе непомірне".

Згодом Людмила напише: "На муки і страждання доля вибирає людей мужніх і мудрих, бо

слабкі не посягнуть, бо тільки мудрі люди визначають муки за випробування, щоб возвеличити людську душу, не дають себе залякати".

Смерть Алли стала наріжним каменем. Пересторога мало кого зломить. Більшість, що йшли за труною, хто прийшов через рік на кладовище і на останній обід, стали в нерівний бій до кінця. Їх подвижницький шлях освітить Аллина любов та горда гідність людини.

Волинь, Колки 1997

Семикіна Л.

Горська першою підвелася з колін⁷²

«Ризик — це влада над своєю власною долею», — любила повторювати Горська. Ризикувати — це було в її характері. Вона боляче усвідомлювала: людям бракує відваги. Довго сперечалась про це. Сверстюк, продовжуючи думку Алли, наголошував, що громадянська гідність втратила героїку. А ризик — то є ознака героїки, в ньому запорука любові до життя і безсмертя. Хто відмовляється від боротьби, той відмовляється від майбутнього.

Коли людина потрапляє в екстремальні умови, головна мета для неї — лишитися людиною.

---

⁷² «Через тернії до істини» – “Образотворче мистецтво”, № 5, 1990, с.1-8
СЕМИКІНА (СЕМИКІНЬ) Людмила (1924) — живописець, майстер декоративного мистецтва. Учасниця руху шістдесятництва. Член СХУ (поновлено 1988). Лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1997).

Найлегше — знайти спосіб огородити своє боягузтво, а то навіть й видати його за дипломатичність. Горська відчувала свою долю, своє приречення. Розуміла, що коли не буде зрадників — не буде рабства. Зрадники сприяють рабству. Рабство ґрунтується на зраді. Люди мовчать, а зрадникові — зелена вулиця...

У той час, коли вона піднімалась на повен зріст, навкруги усе дрімало. Горська першою підвелася з колін і почала чинити суд над усім підлим, нелюдським. Гнівне шевченківське слово болю за долю України кликало нас, шістдесятників, до боротьби. Початок 60-х — таємний початок. Ми з посмішкою на обличчі йшли назустріч новому життю, в якому обіцяли весну і справедливість. Поставлено крапку: «досить віддавати своїх кращих синів у жертви тиранам!» Заспокоїлись і ті, хто доволі напився крові, їм кинули милість: «Ми прощаємо вам все...»

Доля звела нас з Горською в кінці 40-х у Київському художньому інституті. Разом з нами навчався й Віктор Зарецький. Алла була вихована в сім'ї інтелігентній: вміла себе тримати, знала коли, де і що сказати. Зарецький вів її за собою, як фахівець, як мислитель. Коли усвідомила відповідальність за мистецтво, перед нею постало питання: «За яке мистецтво? Хто ми такі, де наше коріння?». І коли вона чесно почала служити своєму народові — стала ворогом радянської влади.

Мистецтво для неї було вищим за особисте. Пригадується спільна праця над вітражем в Київському держуніверситеті. Скільки сил доклали!? І за це — виключення з Спілки художників. Багато тут довелося «попрацювати» і Бородаю⁷³, і Касіану⁷⁴. Лише Михайло Стельмах заступився за нас. Тоді Касіян (навіть не чекали такого повороту подій) разом з ним їдуть до Москви, добиваються нашого поновлення.

Неабияку роль у становленні Горської відігравали подорожі по Україні з Григорієм Никоновичем Логвином⁷⁵. Та й самі ми часто любили мандрувати.

Якось потрапили в одне прикарпатське село під Говерлюю. Були Сверстюк⁷⁶, Світличний⁷⁷, Чорновіл⁷⁸, Алла і я. Вирішила вона нас вести на Говерлу, їй не терпілось, вона прагнула вийти на неї в той же день, як ми прибули. А небо захмарене було повністю! Та ідея її була сильніша від можливості. Я

---

⁷³ Бородай – голова Спілки художників

⁷⁴ Касіян Василь Іллч – художник, мистецтвознавець. Лауркат премії ім. Т.Шевченка, професор Київського художнього інституту

⁷⁵ Логвин Г.Н - мистецтвознавець, історик архітектури. Автор творів «Українське мистецтво 10-18 ст.» (1963), альбом «Софія Київська» (1971), «З глибин. Давня книжкова мініатюра XI-XVIII ст.» (1974).

⁷⁶ Сверстюк Євген – шістдесятник, психолог, літературний критик, поет, публіцист, багаторічний політв'язень. Лауреат Шевченківської премії 1996 р. Мешкає в Києві.

⁷⁷ Світличний Іван – шістдесятник, критик, редактор, перекладач, поет, громадський діяч, правозахисник, багаторічний політв'язень. Лауреат Шевченківської премії 1994 р. Помер 25 жовтня 1992 р.

⁷⁸ Чорновіл Вячеслав – шістдесятник, критик, редактор, перекладач, поет, громадський діяч, правозахисник, багаторічний політв'язень. Лауреат Шевченківської премії 1996 р. Загинув 25 березня 1998 року.

вирішила приборкати її настирливість. Кажу Чорновілу: «Це не туризм, а ідіотизм». Він також побачив, що проти ночі безглуздо брати Говерлу.

Горська йшла на Говерлу. Дошилося. Ми ж, аби не образити Аллу, взяли парасолі й почали, граючись, стрибати з каменя на камінь, ніби з парашутом. Алла все йшла. Коли оглянулась — побачила, що ми відстали. Глянула суворо на мене й сказала: «Ну й соцреалізм!..». А через годину на Говерлі загриміли грози й вдарили блискавки. Вона розгнівалася і пішла від нас усіх. Роздягнулася й головою кинулась у холодну воду. То був вищий вияв вільної людини.

Наступного дня нас з палаток витягнуло сонечко. Мене реабілітувала природа. За чотири години ми піднялись на Говерлу. Я йшла першою. Вийшли на гору. Дивимось — там обеліск стоїть. На самій його вершині надпис: «Нет вершин, которых бы русские не брали...». Горська стоїть і лається: «... в цьому і все сказано...».

Потім вона поклала руку на плече Світличного й довго говорили про щось. Вони останнім часом браталися. Вона дуже шанувала Івана — навіть день народження справляли в один день.

Повертаючись, ми побачили озеро Несамовите (то було чорне озеро, яке ще звуть озером смерті). Глянули, аж Горська стоїть і дивиться на нього: там плавала біла качечка. Алла з хлопцями підійшла до озера й виклала з камінців: «Слава Україні!».

Чорновіл В.

Свято з нагоди 70-я від дня народження

А.Горської та І.Світличного 79

У листі до мене, переписаному сестрою від свого імені В.Стус нагадав мені про відзначення «70-річчя від дня народження А.Горської та В.Світличного» (їм обом було по 35 років) у вересні 1964 року. Тоді було розіграно політичну інтермедію з Центральним Ювілейним Комітетом (ЦЮКом), Першим Головою якого було «обрано» мене (пародіювалася партійно-бюрократична парадність узагалі, тодішнє Політбюро ЦК і Хрущов зокрема). До речі, саме тоді при «виданні» в кількох машинописних примірниках пародійних «промов» Першого Голови та ін., складених Н. Світличною та мною, на обкладинках саморобних брошурок з'явилося слово «самвидав» — цілком незалежно і,

---

⁷⁹ Вячеслав Чорновіл.Листи. Т.4, книга 1 с. 230 /«Смолоскип» К., 2005
ЧОРНОВІЛ Вячеслав (1937-1999) — літературний критик, публіцист, діяч руху опору проти русифікації та національної дискримінації українського народу. Один із ініціаторів створення Української гельсінської спілки. Лауреат Міжнародної журналістської премії ім. Ніколаса Томаліна (1975). Лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка (1996) — за збірки «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму», книгу «Хроніка таборових буднів», публіцистичні виступи в пресі Премію присуджено у тому числі за твори, раніше інкриміновані як антирадянські. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (1997)[5]. Присвоєно звання Герой України з удостоєнням ордена Держави (2000) (посмертно) — за визначний особистий внесок у національне відродження України, послідовне відстоювання ідеї побудови незалежної Української держави, активну громадську і політичну діяльність
Кілька разів ув'язнений за «антирадянську пропаганду» (1967—1969, 1972—1979, 1980—1988).
Перебував у мордовських таборах суворого режиму і на засланні.

здається, навіть раніше, ніж слово «самиздат» стало вживатися в Росії»

Були розіслані й спеціальні запрошення такого змісту:

ЗАПРОШЕННЯ

Ювіляри всіх мистецтв, єднайтеся!

Вельмишанований тов. _____ !

Центральний Ювілейний Комітет (ЦЮК) на чолі з В. М. Чорноволом та ювіляри, що примкнули до нього, уклінно просять Вас бути власною персоною і в доброму гуморі 19 вересня 1964 року о 18 год, (ми — Європа! — не запізнюємося) в майстерні № 6 по вул. Філатова, 10а, для відзначення спільного 70-річного життєвого стажу та не менш спільної 30-річної творчої бездіяльності А. Горської та І. Світличного.

Порядок денний, вечірній і нічний:

1. Урочиста частина з перцем
2. Художня частина
3. Лотерея
4. Веремія

ЦЮК.

Київ, Самювілейвидав, 1964.

Промова голови Центрального ювілейного комітету та відповіді ювірярів⁸⁰:

В. М. Чорновіл

*За нові успіхи на шляху ювілеїв, салютів і
фейерверків*

*(Промова на черговому (Вересневому) ювілеї
19 вересня 1964 року)*

*Шановні члени Центрального Ювілейного
Комітету!*

Товариші і громадяни!

В обстановці нечуваної досі єдності і згуртованості зібралися ми на черговий (Вересневий) Ювілей. Завдяки мудрій і далекоглядній політиці Центрального Ювілейного Комітету за період від попереднього Ювілею ми досягли грандіозних успіхів у нашому повсякденному ювілейному житті. Зроблено рішучий крок по дальшому піднесенню всього того, що заслуговує піднесення, а також: по остаточному викоріненню всього, що потребує викорінення.

Ювіляри і всі присутні щоденно і невтомно відчували на собі благодійні наслідки рішучої й непримиренної боротьби з постійними ухилами вліво і вправо, вперед і назад, зі всіма спробами збочити з єдино правильного ювілейного шляху.

---

⁸⁰ Білокінь С. На зламах епох. Спогади історика. – Біла Церква: Пшонківський О.В., 2005, сс. 96-122

Нехай знають всілякі ревізійністи й догматики, що ми й надалі, щільно згуртувавшись навколо Центрального Ювілейного Комітету, дамо гідну відсіч і справедливо покараємо кожного, хто спробує загальмувати наше неухильне просування по ювілейному шляху! Сьогодні, в день чергового Ювілею, хочеться від усього серця побажати нашим скромним, дорогим ювілярам:

– Хай живе наш незламний Центральний Ювілейний Комітет, який впевнено веде вас світлим шляхом ювілеїв, салютів і феєрверків!

(Бурхливі, довго не стихаючі оплески, що переходять в овацію. Вигуки: "Ура, товариші!", "Хай живе Перший Голова Центрального Ювілейного Комітету!")

Київ, Самювілейвидав, 1964

А. О. Горська, І. О. Світличний.

*Слово-відповідь Центральному
Ювілейному Комітету
(Виступ на черговому (Вересневому) Ювілеї. 19
вересня 1964 року).*

*Дорогий Вячеславе Максимовичу!
Шановні члени Центрального Ювілейного
Комітету!*

Друзі і товариші!

Велика радість переповнює наші серця від того, що Центральний Ювілейний Комітет і особисто вірний і послідовний В. М. Чорновіл обрали

наші скромні особи предметом виявлення своєї нестримної уваги і невгамовної турботи.

Тільки тепер ми сповна осягнули, що саме цієї турботи й уваги нам так бракувало в наших повсякденних буднях, і відтепер наше життя сповнилося вищим і надзвичайним змістом. Тепер ми знаємо, як жити, для чого жити, чому жити і куди жити.

Дозвольте нам від імені всієї ювілейної групи подякувати нашому Центральному Ювілейному Комітетові і особисто Вячеславу Максимовичу Чорноволові за наші прожиті досі 70 років, а також: запевнити, що не пошкодуємо нічого, а якщо треба, то й самого життя, щоб прожити ще стільки, й, якщо треба, то й удвічі більше або й не жити зовсім. Ми беремо також підвищене зобов'язання – наступні 5 років прожити за 2,5 роки, так щоб до чергового 75-річного ювілею прийти уже в березні 1967року.

Хай живе Центральний Ювілейний Комітет! Хай живе вірний і випробуваний Вячеслав Максимович Чорновіл!

Київ, Самювілейвидав, 1964

Члени Центрального Ювілейного Комітету:
В.Чорновіл, С.Білокінь, Л.Семикін,
Б.Рябокляч, Г.Возна, Г.Сивокінь

Жартівливі куплети з "ювілею" 1964 р.81

Сіли в шинку за стіл, гей за стіл,
Сивокінь і Чорновіл, Чорновіл, гей!

Приспів:

*В шинку, в шинку, в шинку за столом
Це було в шинку, в шинку, в шинку за столом.*

Як смикнули по сто грам, по сто грам, по сто грам,
Тай зчинили тарарам, тарарам, гей!

Приспів.

Тай звалилися під стіл, гей під стіл, гей під стіл
Сивокінь і Чорновіл, Чорновіл, гей!

Приспів

Люди дивляться під стіл, гей під стіл, гей під стіл,
Де там кінь, а де там віл – Чорновіл, гей!

Приспів.

Куди кинь – усюди клин – сюди клин, туди клин
Сиво-чорно воло-кінь, Чорноволо-кінь.

Приспів.

На столі стоїть горілка, хліб, салати і паштет,
– Це придбав для нас Центральний Ювілейний Комітет.

Приспів.

Є в нас вельми мудрі діти –два Івани і Сверстюк.
Критикують все на світі, обминають тільки ЦЮК.

Приспів.

Всі ми будем добре вчитись і поступимо у ВУЗ.
Хай живе наш мудрий вчитель, Дорогий наш Чорновіл.

Приспів.

---

⁸¹ На мотив народної пісні «Мала баба три сини»

Запис 1

*Січень 1946 рік*⁸³

"Настали канікули. Найдовші і, на мою думку, найприємніші канікули за весь рік. Гарно усвідомлювати, що вранці нікуди не треба йти, залишаєшся вдома. Світлий ранок, у вікні бачиш біле покривало снігу, прозорий димок в'ється з коминів понад засніженими гілками дерев. Можна займатися чим завгодно — малюванням, фотографією або просто здійснити *promenade*.

Першого січня до нас у двері постукав незнайомий чоловік і передав кошик великих червоних яблук для Діми. При цій передачі був лист, адресований йому ж. На конверті крупним почерком було написано таке:

"СРСР, м. Київ. Дімі Малакову. Англія, Шотландія, Глазго. Акулкіну⁸⁴".

Лист містив такий ось текст:

---

⁸² МАЛАХОВ Георгій (1928—1979). — заслужений художник України – однокласник Алли Горської по Київській художній середній школі імені Т.Г.Шевченка.

⁸³ Щоденникові записи Георгія Малакова, датовані початком 1946 року, підготовлені до друку його молодшим братом — Дмитром Метановим. Журнал "Київ", № 9, 2007. "ЗГАДУЮЧИ АЛЛУ ГОРСЬКУ"

⁸⁴ Гога Малаков влітку 1942 року вигадав гумористичного персонажа на ймення Акулкін, малюнками й походеньками якого змішив спочатку однокласників, а потім, упродовж всього життя, змальовував свого завжди усміхненого героя в різноманітних **ситуаціях**, часом довіряючи Акулкіну власні уподобання, мрії та натяки.

"Діма! Вітаю тебе з Новим роком! Вважаю, ні, я впевнений, що не тільки в 1946 році, але й в подальші роки ти не полишиш свого бажання "бути порядною людиною". Бажаю тобі багато, багато справжнього, доброго щастя! Акулкін".

Я одразу зрозумів, що це від Алли. Ще задовго до Нового року, коли Алла була в нас, на її запитання до Діми, ким він хоче бути, той, восьмирічний, відповів: "Порядною людиною". Приємною була ця увага. (А яблука були, очевидно, з "Довженкового" саду, що на кінофабриці.)

Одержаний лист наштовхнув мене на думку дати Аллі вітальну телеграму. Списавши кілька аркушів паперу, добираючи текст та зупинившись на побажаннях "щасливого красивого життя", я попрямував на центральний телеграф.

Пролетіло кілька безтурботних днів. Четвертого числа я пішов до Алли на Терещенківську. Першими фразами, крім вітань, був обмін подяками за взаємну увагу. Алла пригостила мене різноманітними делікатесами. Вона вміє влаштувати гарне прийняття. Побалакавши трохи, ми вирішили пройтися. Я відвідував її дім лише втретє. Після перших візитів ми прогулювались в районі Липок і Печерська. Коли ми вийшли на вулицю, Алла заявила, що це, певно, найкращий район для прогулянок, і цього разу було вирішено йти туди. Звичайно, маршрут наш пролягав бульваром Шевченка, Хрещатиком, потім ми піднімались по Лютеранській і дістались Липок. Вулиця Лютеранська пустинна, перехожих майже

немає. Обабіч височать коробки спалених будинків зі зруйнованими поверхами, сходами; на нижніх поверхах обгорілі, понівечені вогнем ліжка, іржаві калорифери, розбиті ванни. Будинки нагорі вогонь не торкнув. Проходячи повз Круглоуніверситеську, я показую Аллі будинок, де прожив 13 років (вул. Круглоуніверситетська, 7/6, тепер – 14. – Д.М.). Проходимо повз школу №78 (вул. Лютеранська, 25. – Д.М.), де я вчився до війни, з якою в мене пов'язано багато цікавих спогадів. Я пригадую випадок з самопалом, що розірвався у травні 1941 року, коли Козловському прострелило вухо. Неприємна історія! Довелося пояснювати в міліції, докладно розповідаючи слідчому, що записував усе, про інцидент. Розповідаю Аллі цю історію. Проминувши Лютеранську, повертаємо на Левашовську (нині – Шовковична. –Д.М.), забудовану невеликими, але фундаментальними будинками. Вигляд будинку Товариства культурних зв'язків із закордоном воскрешає у моїй пам'яті врочистий банкет з нагоди прем'єри мого батька, яка відбулася в Театрі ім. Франка у грудні 1940 року (то була п'єса «Державна справа», – Д.М.). Будинок цей (вул. Шовковична, 17/2, відомий киянам як «шоколадний будинок» – за колір та декор фасаду. – Д.М.) насправді чудовий. Мармурові сходи ведуть на другий поверх, де знаходиться гарна зала, оздоблена бронзою. На стінах між високих вікон з шовковими шторами висять канделябри. Щонайбільше вразило мене величезне суцільне

дзеркало бездоганної чистоти, перед залом – невеличка кімната в японському стилі. Велика лампа під шовковим абажуром, меблі обтягнуто шовком, на якому вигаптувано характерні чаплі, коропи. Одні з дверей ведуть до кабінету – масивні меблі, мармурове чорнильне приладдя на столі, вздовж стін – шафи з книжками. Частина стін, починаючи від підлоги, оздоблена різьбленим чорним деревом. У цій частині стіни містяться зовсім непомітні потаємні двері; безшумно відчиняючись, вони ведуть у вузький коридор. Зала, де відбувалася трапеза, також витримана в певному стилі. Мені врізався у пам'ять важкий середньовічний буфет з чорного дерева, на дверцятах якого було рельєфно зображено винищення немовлят. На тому ж буфеті стояла різьблена скринька з дорогим тютюном. За столом мене познайомили з багатьма акторами, в тому числі і з Г.Юрою та А.Бучмою. Взагалі, то був вечір артистичного світу, банкет у цій, вперше баченій шикарній обстановці, серед відомих та впливових людей, залишився для мене чарівним спогадом довоєнних років.

Левашовська впирається в будинок Верховної Ради УРСР. Його видно здалеку: білі колони, великий скляний купол з флагштоком. Ми йдемо повз будинок довгим майданом між Царським палацом і Маріїнським парком. Майдан різко уривається, і видно сіру, м'яку далечінь, що тягнеться скільки сягає зір. Увагу Алли привертає чорний

постамент неіснуючого пам'ятника. Вона мало знайома з Києвом, його визначними місцями, оскільки не так давно приїхала з Ленінграда. Я розповідаю їй історію цього пам'ятника. Він був споруджений на братській могилі борців революції. Я ще пам'ятаю цю могилу — земляний курган заввишки в 3-4 метри. У моїй пам'яті вона збереглася як зелений пагорб, оторочений айстрами. Років за два чи три перед війною на місці могили спорудили чорний гранітний постамент з рожевою урною. Під час окупації Києва пам'ятник зруйнували німці. Розмовляючи, непомітно для себе ми заходимо у парк. Йдемо повз могилу Ватутіна (пам'ятник споруджено згодом, 1948 року. — Д.М.). Крізь віти дерев, на яких лежить лапятий сніг, видніє пожежна каланча (нині на тому місці — готель «Київ». — Д.М.) Коли мені було шість чи сім років, я пристрасно бажав побувати на цій каланчі. Ми йшли по розчищених алеях, під стовбурами дерев лежали величезні кучугури. Цього дня я підніс Аллі творіння своєї руки — рисунок, що зображав самого Акулкіна біля ялинки. Оскільки нести його в руках було незручно, я вклав його в книгу "Автомобили підвищеної проходимости", яка тепер лежала в мене в кишені. Я запропонував Аллі піти на дитячий майданчик. Дітей, звичайно, нема. Довкола — засніжені пісочні ящики, драбинки. Ми зайшли в простору альтанку і сіли на поруччя. Тут Алла ознайомилась з машинами різних фірм, завдяки книжці. Був м'який зимовий день. Вкриті снігом

дерева, алеї, сніг на поручнях альтанки, близькість шанованої дівчини — все це створювало якийсь приємний, гарний настрій. Час повертатись. Прощаємось біля її будинку. Я йду додому, йду через сад, повз пам'ятник Шевченку, виходжу на одну з найулюбленіших мною вулиць — Володимирську. Піднімаюсь сходами біля оперного театру. Ще кілька поворотів, і я бачу на розі знайомі чотири корпуси, в одному з яких живу.

Прогулянки з Аллою не були позбавлені деякої приємності. Між нами було відчуття ніжної дружби або навіть дещо більше. В її особі я бачив розуміючу дівчину, чудового співрозмовника. Її розмова відзначалася правильністю мови, а, як на мене, це має величезне значення у будь-яких відношеннях".

Запис 2

Багато хто перетинає Дніпро по кризі, переважно—торговки зі Слобідки. Я пропоную Ростіку⁸⁵ здійснити коли-небудь перехід по кризі в компанії з Аллою.

За кілька днів ми запросили Аллу пройти, вона погодилась. Ми знов обрали той найкоротший шлях — через Пролетарський сад. Зійшли вниз. З гранітних сходів ступили на ковзку кригу, вологу, подекуди з водою. В мене страшенно змерзли руки, і Алла запропонувала свої рукавички. Уздовж

---

⁸⁵ Ростик – Ростик Абрамович – друг і однокласник Георгія

второваної по кризі стежки тягнеться іржавий трос. Ми дійшли приблизно до середини ріки. Дніпро, як велетенське шосе з величезними звивинами, лежить між обох берегів. Вдалині, підносячись над білою поверхнею криги, видніють бики підірваного Ланцюгового моста. Крига міцна, тривка, але все ж відчувається, що за цією крижаною корою — чорна глибінь з гниючою тванню на дні. Навіть власні кроки здаються якимись дивними. Нарешті, ми біля берега. Нога одразу відчуває твердий ґрунт! Влітку оцей невидимий зараз пісок рясніє тілами — засмаглими, білими або тими, що належать до категорії так званих рожевих. Зараз все порожньо, тільки сніг та жалюгідна фанерна будівля гардеробу. Посилаючись на час, Алла каже, що, на жаль, попрямувати далі, у глиб острова, не може. Я палко вмовляю, кажучи, що, можливо, іншої нагоди не буде, однак все марно. Повертаємось. Знов підступний "ґрунт" під ногами! Нарешті водний простір пройдено, і знов приємне відчуття твердих гранітних сходів під ногами. На прохання Алли зупиняємось перепочити. Я сідаю на гранітний виступ набережної та, завдяки Аллиним рукавичкам, знов зіграю руки.

Заради поезії вирішуємо піднятися просто по горі. Починається важкий підйом. Ми всі беремося за руки. Ростик попереду, потім Алла, я "замикаю похід", за словами Жуля Верна. Просування наше дуже повільне. Буквально крок вперед, два кроки назад. Ковзкі місця вкриті снігом, і кожне з них перешкоджає сходженню. Дійшовши до половини

гори, зупиняємось перепочити. Сідаємо на палі, вбиті для зміцнення ґрунту. Перед нами, на долині — пройдена відстань. Перепочивши, рушаємо далі. Останні зусилля — і ми нагорі, перед нами — Петровська алея, над якою перекинута улюблений киянами місток.

Прощаємось з Аллою на розі бульвару і Терещенківської. Коли підходили до Некрасовської, було вже майже темно⁸⁶.

Запис 3.

1946 р.

Наближалось 10 лютого — день мого народження. Це також був день виборів до Верховної Ради. Цього дня мені виповнювалося рівно вісімнадцять років, і я одержав право брати участь у виборах.

Дев'ятого числа ми з Ростиком завітали до Алли. Метою візиту було запросити її на іменини. Алла дала згоду, ми довго не затримались і незабаром пішли.

Вдома тривала підготовка до іменин. Ми з татом зробили з кольорового паперу різні шапочки, що призначалися для гостей. Було виготовлено кольорові ліхтарики, розвішані у кімнаті. Над дверима, до

---

⁸⁶ Варто додати подробицю з цієї прогулянки, яку не занотував Гога, певно, з делікатності, але яку згадав через десятки років Ростислав Абрамович, коли вже не було інших учасників походу. Алла тоді посковзнулася на підйомі й полетіла головою вперед по схилу гори, затрималася, підвелася і, побачившись перед зніяковілими хлопцями, мовчки рушила вперед. Не могло бути й мови обернути все на жарт! Така от натура. На той час, нагадаймо, їй ще не виповнилося сімнадцяти років.

скляної фрамуги, прикріпили ювілейну емблему з "ГМ" та римськими "XVIII".

Бажаючи проголосувати серед перших, я прокинувся о пів на шосту, вдягнувся. Мене покликав тато. Я зайшов у темну спальню. Батьки привітали мене. З батькових слів, я відкрив шухляду письмового стола і виявив подарунок — коробку з плівкою "Agfa Isopan" для фотоапарата. Близько шостої вийшов з дому.

Біля виборчої дільниці, прикрашеної прапорами, гаслами та освітленої багатьма лампочками, вже стояла черга чоловік у 20-30. У вікнах дільниці горіло яскраве світло, виднілися гарно вдягнені молоді люди, зайняті останніми приготуваннями. Довго чекати не довелось. Я зайшов до кабінки, прочитав бланки з іменами кандидатів. Вийшовши з кабінки, підійшов до однієї з урн, біля якої стояли горщики з квітами, і опустил бюлетені.

Коли я прийшов додому, всі вже прокинулись, горіла плита і почались приготування до вечора"⁸⁷.

---

⁸⁷ Плита діяла на дровах, природного газу тоді ще в Києві не було, наш чотириповерховий 50-квартирний будинок також мав пічне опалення. А наша виборча дільниця містилася неподалік — у студентському гуртожитку на Гоголівській, 39. Гогу привітали там з першими в житті виборами, що, до того ж, припали на його день народження. Він приніс звідти кілька скоцюрблених смажених пиріжків з картоплею, які продавалися у буфеті. "І оцим вони хотіли заманити перших виборців?" — не без сарказму мовили наші дорослі домочадці, куштуючи досить несмачні пиріжки. Добре пам'ятаю і ці пиріжки, і усі сентенції довкола них. Вважалося, що "справжні радянські патріоти" йдуть на вибори першими, о шостій ранку. Гога про це був попереджений. Здається, того ж дня чи напередодні по радію виступив Сталін. Я вперше чув його голос — досить неприємний навіть на неупереджений слух та з сильним

Пробила сьома година (вечора). Я – в парадному костюмі, стіл накритий, в усіх кімнатах пожвавлення. Починають приходити гості. Приходять родичі, потім друзі. Прийшов Тимаков⁸⁸, потім Ростик. Зовсім для мене несподівано прийшов батьків начальник з дружиною і донькою. Мої молодші брати, Діма і Серьожа⁸⁹, пустують, бігають по кімнатах, з'являючись то тут, то там. На моє прохання Ростик йде до дівчини Віри, яка мешкає поруч, щоб запросити її, однак Віри не було вдома. Все поки що чудово, але немає Алли! На кухні вирішено, що час запрошувати до столу. Вже о пів на десяту, я втратив надію, що Алла прийде. За кілька хвилин почувся стук у двері. Це прийшла вона! Я не помилився. Допоміг роздягнутися, відрекомендував присутнім. З моєї кімнати, де ми зараз сиділи, було прибрано стіл, кімната здавалася просторою. Нарешті настала мить, яку всі інстинктивно відчувають, – запрошення до столу.

Кожному, хто заходив до кімнати, де було накрито стіл, надавалась можливість вибрати собі за смаком головний убір. Алла вибрала собі маленький капелюшок з великою білою китицею. Подібну шапочку взяв і я. Сіли до столу. Було запалено

грузинським акцентом. Не пригадую, щоб вдома в ті хвилини панувало патріотичне піднесення, скоріше зосереджена увага — таке бувало дуже рідко, щоб Сталін виступав по радіо, тож всі розуміли важливість моменту – Д.М.

⁸⁸ Анатолій Тимаков – друг, однокласник Георгія, в майбутньому офіцер

⁸⁹ Серьожа – Сергій Титов, двоюрідний брат Георгія, загинув, одержавши велику дозу опромінення, коли як військовий кореспондент літав на гелікоптері над аварійним блоком Чорнобильської АЕС

ліхтарики зі свічками. Праворуч мене сиділа Алла, поруч неї Юра⁹⁰, ліворуч – донька начальника і поруч неї Галя⁹¹. У центрі стола красувався ювілейний торт, оторочений вісімнадцятьма свічками. Тато запалив їх. Юра, як завжди, поклопотав відносно відповідної музики⁹² (патефон і платівки). Вимкнули електрику. Ліхтарики, підвішені на натягнутих з кутка в куток мотузках, та свічки наповнювали кімнату м'яким світлом. Було виголошено тост. Моя чарка ледь торкнулася чарки, піднятої Аллою, наші погляди зустрілись. За першим тостом виголошено другий. Після третього кожен пив, керуючись власними міркуваннями. Ніжно чокнувшись з Аллою, ми випили за взаємні гарні стосунки, але мені тоді здалося, що погляд її казав про більше... Потім я випив з Юрою за процвітання любові взагалі. Не пригадую, за що саме, але лише стосовно наших взаємин, я знову випив з Аллою. Розмовляючи з Аллою, я запропонував їй випити за щирість почуттів. Коли я підніс чарку, Алла зауважила, що рюмка неповна і мовила мені фразу, з якої випливало, що за мій тост слід пити "чашу", наповнену по вінця. Я не забарився долити собі та їй. За столом панувало пожвавлення. Голову начальника прикрашала шапка, схожа чи на строкате відро, чи то на головний убір фараона Аменофіса III. Патефон не змовкав. Всі про щось

---

⁹⁰ Юра – Георгій Третьяченко – двоюрідний брат Георгія Малакова, майбутній доктор технічних наук, професор

⁹¹ Галя – Галина Недзвяловська – сусідка

⁹² "відносно відповідної музики" – патефон і платівки

балакали, та якби не дослуховуватись до слів, то можна було б подумати, що у всіх якась одна, хвилююча тема. Втім, мені так і здавалося. У голові відчувалася деяка легкість. Наїдків на столі залишалося все менше, і гості, здавалося, з кожною хвилиною ставали все веселішими. Недогарки свічок утворювали все те ж коло, але всередині була лише мереживна серветка. З-за столу піднялися майже одночасно. Стіл негайно відсунули вбік. Хтось почав упівголоса пісню, її дружно підхопили. Співали "Мы запомним суровую осень, скрежет танков и отблеск штыков..." Я сидів на скрині біля патефону і теж співав. У багатьох місцях загальний спів перекривав дзвінкий тенор Тимакова. Один куплет він навіть, здається, проспівав сам усією потужністю своєї гортані. Проспівали ще пару пісень, включно з "Вечер на рейде". Після співів тато продемонстрував свій коронний фокус: витискання води з олівця. Алла терла його закатану по лікоть руку, після чого на очах у всіх дві великі краплі води впали на паркет. Потім тато і Юра вийшли. Раптом Юра з'явився, rapidement (стрімко. — *франц.*) розкривши двері. Він був у чалмі та закутаний у зелений оксамит. Тато відрекомендував його як відгадника думок Бен-Алі. Юра виходив, дехто виказував свої думки, потім Юра повертався і відгадував. Кілька разів він відповів не до ладу, після чого втратив довіру присутніх і змушений був вийти.

Почалися танці. Я запросив Аллу, але вона відмовилась. Я танцював з донькою начальника, Юра

– з Галею, Ростик з Ніною⁹³. Коли всі *prima* платівки (Natacha, Carmencita, Illusion тощо) були зіграні, на допомогу прийшла платівка "Єврейський танок", який завжди виконували Юра і Галя⁹⁴. Юра вдягнув характерний кашкет з великим козирком, взяв у руку носовичок, Галя запнула хусткою, яка вкривала всю голову, крім обличчя і вух! Танок було виконано з належним темпераментом, його фінал супроводжувався гучними оплесками. Юра змінив національний кашкет на яскравий жовтий капелюх, який ми з ним називали "Ріо-де-Жанейро". Жовті поля капелюха робили його волосся ще чорнішим, а брови – ще виразнішими.

Після танців я сів біля Алли на диван. Вона поправила шелесткі тонкі смужки паперу, що утворювали пишне перо та спадали з шапочки на моє обличчя. Цей ніжний дотик її руки до мого обличчя був вкрай приємним. Я також відсторонив величезну хризантему, що затуляла звернену до мене частину її обличчя. Я тихо розмовляв з нею, відчуваючи плечем тепло її тіла. Мені здавалось, що я можу слухати її тихий голос без кінця, слухати, насолоджуючись цією приємною мовою.

О першій годині ночі по Аллу приїхала машина. Шофера, що зайшов, пригостили. Поки він їв, я допоміг Аллі вдягнутися. Ростик також вдягався, його приклад наслідували й інші. Я стояв з Аллою у

---

⁹³ Ніна – двоюрідна сестра Георгія, майбутній доктор хімічних наук, професор Ніна Анатоліївна Костроміна

⁹⁴ Галя — Галина Недзвяловська – сусідка

темних дверях моєї кімнати, дякував їй за нанесений візит, за увагу. Накинувши шинель, вийшов провести гостей. Вітер розвіював перо на моїй шапочці. Перед під'їздом стояло авто "Chevrolet Master 8 S". Я відчинив дверцята, потиснув Аллі руку... Потім, розпрощавшись з Ростиком, повернувся додому. Настрій був чудовий. Випите вино дещо давало про себе знати. Батьки і Дімочка вже спали. За кілька хвилин і я впав у міцні обійми Морфея".

Франко 3.

Людина великої душі

Алла Горська була людиною особливого складу психіки, чи, як тепер визначають, біополя. Вона, як ніхто, вміла згуртовувати біля себе друзів, діючи на них своєю жіночою привабливістю і ніжністю і разом з тим волею, могла легко переконати будь-кого з опонентів, і знову ж не так силою слова, як цільністю натури, а звідси й позиції, що примушувало, якщо не схилитися, то принаймні рахуватись з нею.

Від знайомства з нею, що було напрочуд природним без потиску рук, який замінила її усмішка зі словом «Алла», пам'ять зберегла враження від неї самої, її жіночої краси і від манери тримати себе і говорити (в той час не досить плавно ще не достатньо засвоєною українською мовою), тоді як дата і обставини знайомства не запам'ятались. При наступних зустрічах ми вели

себе вже як добрі знайомі, хоч до того проговорили між собою дуже мало. Наше зближення запрограмувала наперед відома нам обом спільність переконань, а звідси й однаковість реакції на все те, що тоді відбувалось у культурному і політичному житті України, і, зокрема, Києва, і на те, що стосувалося всіх тих, яких згодом нарекли «шістдесятниками».

Алла була однією з організаторів Клубу творчої молоді, що виник у перші роки хрущовської відлиги, заступником його голови Леся Танюка. Для клубу вона «викладалась». Була його душею і чорноробом: забезпечувала приміщенням його вечори, лекції, бесіди, концерти, виставки і вистави. Дбала про їх оформлення реквізитом, якщо в цьому була потреба, сама оформляла, давала оголошення, обдзвонювала. Сама вона на вечорах не виступала, але в обговоренні участь брала і у витриманому, тактовному тоні, без зриву на емоції, реагувала. В час найбільш активної діяльності клубу вона завжди була зайнята, чимось заклопотана, але разом із тим радісна, сяюче натхненна, на піднесенні. Правда, були тоді в неї і переживання». І неабиякі. Алла разом із Панасом Заливахою і Людою Семикіною виготовила на замовлення адміністрації Київського університету мозаїчний триптих: «Т.Шевченко. Мати». На ньому зображений був Шевченко, що однією рукою обіймав жінку, яка уособлювала Україну, а в другій тримав книжку як джерело знань. Коли ж триптих встановили у вестибюлі, я

серед інших була запрошена авторами на його оглядини. Моєму захопленню, а звідси й словам визнання авторам, які зуміли засобами мозаїчного живопису втілити думку, суголосну призначенню храму науки, не було меж. Я ще була під враженням побаченого, коли буквально через день мене повідомили, що ректор університету власноручно молотком розбив цей триптих і що цьому святотатству потурали «верхи». І це без попередження, пояснення і відшкодування авторам за їх роботу. Замість цього почалося їх шельмування, яке закінчилось виключенням із Спілки художників України. Автори, в тому числі і Алла, це боляче пережили. Ми розділяли їх горе і, даючи волю негативним емоціям, вголос обурювались діями «світоча науки» – ректора університету, до речі, і досі прилюдно не осудженого за цей учинок. Після того Алла на деякий час замкнулась у собі, чи просто ввійшла всією істотою у свою творчу роботу. Мабуть, тоді вона завершила свої картини «Мати», «Земля», «Симоненкові». Мені довелося їх згодом оглядати в її ж квартирі, яка служила водночас і майстернею її та її чоловіка художника Віктора Зарецького. В їх мешканні, в якому жив і їх малий син Олесь, завжди було повно людей (це був міні-клуб), приходили туди художники і численні друзі. Вздовж стін, на столі, на стільцях і просто на підлозі розміщались картини її і чоловіка. Вони, звичайно, не мали «товарного вигляду», бо «експонувались» без

паспорту, рамок і навіть без шнурочків для підвішування. Прихожі піднімали їх і розставляли, потім оглядали і вголос ділилися враженнями. Навіть ті з них, що не були втаємничені в секрети образотворчого мистецтва, розуміли, що картини Алли не вписуються ні темою, ні способом виконання в стильовий почерк «соцреалізму». Кидалася в очі відсутність у них мажорної тональності, плакатних елементів і такої заявленої червоно-жовтої гами кольорів. І тематично вони відходили від усталеного інвентарю портретованих осіб та сюжетних трафаретів. У них домінувала символіка, багато-вимірність, в них відчувалась виразна духовність і національна забарвленість, і всіх це захоплювало. Алла жила мистецтвом і для мистецтва. І в цьому було її покликання, сенс її життя. Це приносило їй радість. Але задоволення вона мала і від праці в Клубі, тішилась згуртуванням навколо нього творчої молоді і пробудженням у неї національної свідомості. А це, в свою чергу, не подобалось запопадливим колонізаторам краю, і хмари над Клубом вже згущувались.

Запам'ятався такий епізод. Якось прийшла я до жовтневого палацу, де мав відбутися черговий, заздалегідь оголошений вечір поезії. Біля входу застала таких же, як і я, бажаючих потрапити на вечір, і серед них Аллу, і так само розчарованих тим, що вечір відмінили. Всі були пригнічені, розгублені і спочатку мовчазні. Не знаходили

пояснення, чому Клубові, не просто толерованому, а й протеговавому ЦК комсомолу, відмовили в приміщенні для запланованого ним заходу. Тут же серед присутніх прокотилась чутка про те, що планується заборона Клубу. Всі були вражені таким зигзагом в «лінії партії» і, звичайно, почали порізно його тлумачити й інтерпретувати. Зопалу кидались репліки про несправність діловодства, про вольове рішення якогось «дуба» зверху, тобто про тупість якогось чиновника. Але тут же хтось висловив припущення, що, мабуть, в цьому випадку спрацював страх «власністьмущих» перед національним самоусвідомленням молоді. Йому заперечили, бо, мовляв, проголошений курс на десталінізацію відмінити не наважаться. І в розмову включилась Алла: «Ні, братці, - сказала вона, - епоха відлиги закінчилась. Заборона Клубу буде першою ознакою відновлення сталінізму, згадаєте мене». І як це не сумно згадувати, але вона мала рацію. Клуб скоро ліквідували, і почались гоніння на його активістів і навіть уболівальників. Поплатилась за нього і Алла, яка, виключена зі Спілки, позбавлялась заробітків. Потім-таки їй тихцем знаходили, Алла, ні перед ким не принижуючись, залишалась собою.

Пропускаючи через свою пам'ять кінострічку моїх взаємин з Аллою, сповільнюю деякі кадри з неї. Один із них – це її реакція на мою розповідь про весілля Миколи Холодного, яке не відбулося, Алла передала мені запрошення Холодного приїхати до

міста Бару, де тоді жив Микола, на його весілля. Поїхала я разом із Людою Семикіною, Оленою Апанович, Михайлом Брайчевським і Євгеном Сверстюком. А була це середина січня, пік морозів. Взяли ми з собою, крім подарунків, якими були народні вироби, і ящик червоного вина, Микола мав нас з саньми зустріти на вокзалі. Приїхали ми ще затемна, і ніхто нас не зустрів. Тоді ми пішли не дорогою, а стежками «по діагоналі» вздовж лісу, щоб скоротити шлях, вирішили добратись до Миколи. Через заметіль ми зі стежки збились, йшли навмання, западаючи в яруги, йшли майже 3 години (відстань 10 км). Могли замерзнути, бо мороз був біля 20С, але обійшлись тільки легким обмороженням. Дорогою потріскали пляшки з вином. І «кривавим слідом» викарбувався наш шлях. Нарешті ми, ледь живі, прибули до місця призначення, але, на наше здивування, Миколи вдома не застали. Весілля чомусь зірвалось, Микола поїхав до Києва і перед тим про це повідомив Аллу, але його лист своєчасно до неї не дійшов. Жіночки, сусідки Миколи, коли побачили його гостей у жалюгідному стані, кинулись нас «розморозувати», зігрівати, годувати і поїти. Ввечері відвезли нас саньми на вокзал, і ми вдома оговтувались. На другий день першою до мене прибігла Алла і застала обв'язаною пов'язками і з якоюсь маззю на обморожених колінах. Розповідям, коментарям і реготу не було меж.

І ще кадри. Ми з нею та іншими друзями (Надійкою і Іваном Світличними та Михайлиною Коцюбинською) зустрічали чи то на вокзалі, чи то в аеропорту політв'язнів останнього «призову» (передодня брежнєвського застою) Михайла і Богдана Горинів, а потім Валентина Мороза. Зустрічали, приймали в себе, ходили з ними по місту і по Пуща-Водицькому лісі, а потім відправляли до Львова. Алла в тих заходах відіграла «першу скрипку». Скільки уваги, серця і теплоти вона віддавала їм. Я їй просто дивувалася.

І ще одна розмова з нею, яка кидає досить яскраве світло на спосіб її мислення. Розповідаючи мені про тогочасні події і факти, вона підсумувала їх такою фразою і таким риторичним запитанням: «Чого ми не хочемо, ми знаємо, знаємо і чого хочемо, але як досягти того, чого хочемо, не знаємо. Що робити?» Ми тоді навіть не намагались давати відповідь на це запитання, бо усвідомлювали, що, якою б не була відповідь, вона все одно була б із сфери припущень, фантазії. А фантазувати Алла не вміла і не хотіла. Вона була реалістка.

Її трагічна смерть, вбивство її і досі не викритим злочинцем, а потім версія, згодом повністю спростована, про причетність до вбивства її свекра, всіх дуже вразила. До відчуття фізичного болю я сприйняла її. Так само боляче пережила її похорон.

Алли давно нема серед вас, але її образ завжди воскресає в моїй уяві, воскресає таким, як на

картині Галини Севрук, життєрадісної, красивої, що наче випромінює сяйво, людини великої душі, художниці високої національної духовності.

7 липня 1991 р.

Міняйло Г.

Виступ на вечорі пам'яті Алли Горської

27 листопада 1990 р. в БХУ ⁹⁵

Дорогі брати і сестри!

20 років минуло від дня смерті Алли Горської. Пригадую, річницю відзначали в атмосфері тривоги насуваючих репресій 72-го року в майстерні Люди Семикіної.

У Святошині, в приватному будинку Василя Стуса, разом із ним, обмірковували їй пам'ятник і спинилися на варіанті Аліси Забой, - три дубових стели з мідним жертвником символізували віру наших пращурів, незнищенність, вічність і безсмертність духу Алли в лоні Української Віри.

Пам'ятник, виготовлений власноруч на зібрані громадські кошти (І.Світличний, М.Черниш, Є.Сверстюк, В.Стус, В.Смогитель, Л.Семикіна, В.Прядка й ін.) і встановлений нами на цвинтарі в Берківцях (39 ділянка) відкривали в оточенні чорних

---

⁹⁵ ФРАНКО́ Зенóвія (1925-1991) — мовознавець, публіцист, громадська діячка. Онука Івана Франка.

"Волг", "воронків", "круків"... Горіла калина, горіла в який раз на Жертовнику душа України...

Нині ж вшановуємо пам'ять Алли ось в цьому прекрасному приміщенні БХУ... Щось втратили, а щось і набули...

Хто ж вона така, Алла Горська? Одна з шістдесятників? Одна з жертв душителів України? Одна з поновлених в СХУ? Посмертно, "но зато своєчасно"? З виданням каталогу її робіт. Так, все це потрібно, але більше для нас, ніж для неї... Чи вміщується її дух, Воля, Свідомість ось в таке розуміння Її суті, Її ества?

Тут п. Євген Сверстюк сказав, що особистість Алли перевищує її творчість. Правильно, це так. Але в чому саме перевищує? Чому, коли трапилася ця трагедія, ми враз відчули свою оголеність, своє сирітство, свою незахищеність перед смертельним подихом брутальної фізичної сили? Не забуваймо, трагедія сталась напередодні репресій 72-го. Хто вона, Алла Горська, яку треба було першою взяти, а відчувши Її незламну волю і стійкість, піти на таке жахливе і жорстоке вбивство?

Нині, на відстані 25-30 років можна сказати: Алла - це Пробуджена, Ілюміната, себто Осяяна, – Осяяна Світлом Української Національної Віри!

Здоровий національний інстинкт підказує нам, що Алла справді СВЯТА – Свята Української Віри, Української Національної Релігії. Вона була для нас живим втіленням Ідеалу Національного Героїзму і Жертовності! Її постійно, ще за життя,

вбивали, Вона жертвувала собою повсякчасно, повсякденно, як тільки пробудилася до Української Віри. Згадаймо тільки долю вітража в КДУ, виготовленого нею разом із Опанасом Заливахою, Людою Семикіною до 150-ліття народження Тараса Шевченка. Я мав щастя бачити цей твір. Якраз у той вечір, коли його знищували, я о 20-30 виходив з червоного корпусу, де розміщався тоді фізико-математичний факультет, студентом якого я був. Це справді був шедевр українського монументального мистецтва. Образ Пророка, Його слова: "Возвеличу отих рабів німих, я на сторожі коло них поставлю слово" будили сплячих рабів живих, запалювали в них вогонь духовної свободи, Віру у Вічний і Безсмертний Український Національний Дух.

Вже пізніше, професор, доктор, філософських наук, естет і етик В'ячеслав Кудін пояснював нам, студентам: "Адміністрація університету замовляла життєрадісний, бадьорий український орнамент типу петриківського розпису, а не цей націоналістичний вітраж..." А згадати тільки перші колядки наші, які вийшли з майстерні Алли Горської! Тепло рідної хати, безстрашний, світлий дух Її творчості як магніт тягнули до неї всіх українців, членів КТМ, студентів, дисидентів. Ті, хто вже відсидів свій строк, знаходили в Неї притулок, підтримку, і духовну, і моральну, і матеріальну.

Ось чому, коли брутальна фізична сила готувалася до генерального наступу на духовно пробуджених, їм у першу чергу треба було вирішити

проблему Алли Горської. Вона кожною миттю свого фізичного існування демонструвала таку моральну непохитність, стійкість, таку силу свого Духа, що чортам не залишала ніякої надії на тріумф над Її душею. А чортам потрібен був повний тріумф над душами пробуджених духовно, щоб виправдати сатанинську ідеологію, що саме вона, фізична брутальна сила і є найбільшою моральною вартістю у світі. Їм потрібно було повзання перед ними духовно сильних, щоб довести, що тільки фізичне насильство і є джерелом влади і права на світі... Алла здала свій іспит на духовну зрілість ще до своєї смерті, бо Вона була ІСТИННО ПРОБУДЖЕНОЮ, а нам ще треба здавати цей іспит і здавати ох як ще довго...

Як відомо, Пробудженість до духовного життя знаменує собою відчуття Безсмертності і Вічності не тільки як вияв символу віри, але як безпосередню їх відчутність, як свідомість реальності свого буття. Свою духовну сутність Алла усвідомила ще за життя в Українській Вірі, і ця відчутність і свідомість Безсмертності робила Її Вічною і Безсмертною за життя. Всі, хто Її знав і був близький до Неї, це відчували свідомо і підсвідомо... Ось ця посмішка її з портрета... щось нагадує історично-відому посмішку гетьмана Северина Наливайка, а ці перші слова листів до Опанаса Заливахи: "На шаблях сидіти жорстко". Тому Вона і проявила таку свою ідейно-моральну непохитність, яка і виявилася найсильнішою зброєю у світі.

Сатанинський шабаш чортів з Нею не вдався. Вони програли. Так було, є й буде...

Мало хто знає про те, що діється в думках тих Лицарів, що борються і вмирають за Україну... Тільки наш Датель Буття, Свідомість Світу, тільки Всюдисущий і Всеправедний наш Дажбог бачить і знає, скільки Його внуків вмирає за Україну в стані чистої святості, на Жертовнику волі згорають, І недалекий той час, коли людство «уздрить» всю Велич і Потугу України, як утвердиться в ній воля Дажбога. Тоді ім'я Алли достойно посяде місце в історії України в Пантеоні Безсмертних, поряд з Пробудниками Української Національної Віри: Тарасом Шевченком, Лесею Українкою, Іваном Франком, Василем Стусом.

Слава Україні!

Чорновіл В.

**Думки щодо проекту збірника про Аллу
Горську⁹⁶**

(Лист до Романа Корогодського)

(Початок 70-х)

Добридень, Романе!

Користуюся нагодою, щоб передати кілька зауважень щодо проспекту Аллиного збірника й "думок з приводу".

Спочатку, мабуть, варто дати не одну, а всі промови на похороні (І. Геля, Є. Сверстюка, О. Сергієнка й прочитаний там вірш В. Стуса). Вони

---

⁹⁶ Вячеслав Чорновіл. Т. 1. с.с. 213-220

дають узагальнюючий образ Алли, якоюсь мірою одна одну доповнюють (маю на оці насамперед Євгенову та львівську). І могли б скласти вступну частину. Це було б, мабуть, не зле: зачати збірник трагічними акордами. У Києві хтось нібито казав, що Сергієнків виступ мало не провокаційний. Я нещодавно його прочитав — і нічого подібного там не знайшов.

Розділ I

Судячи з тез і короткої попередньої розмови, у збірнику планується делікатно обходити громадянську позицію Алли. Це буде недобре перед Аллиною пам'яттю і перед правдою. Я б, наприклад, пункт "Алла Горська в культурному житті 60-х років" змінив на "Алла Горська в українському громадсько-політичному (або бодай: громадському) житті 60-х років". Важливо дійти принципового висновку: що ж відбувалося в нас у 60-ті роки? Чи нові явища в літературі й мистецтві, а особливо організовані акції: КТМ, літературні вечори, створення традиції 22 травня, навіть щедрівки і т. д. — чи були це все явища тільки культурного життя, чи (з огляду на наші суспільні умови) були формами українського політичного життя? Бо саме в цих легально можливих формах ішла боротьба за повернення узурпованих прав українській мові, культурі, національним традиціям, а отже, і за лікування всього національно-державного організму. І Алла була не тільки митцем, якому, на жаль, так і не дали найсильніше виявитися, а й не меншою

мірою активною громадською діячкою. Про це треба вказати прямо й відверто, щоб не принизити Аллі й показати її такою, як була вона насправді.

Чув думку, що про Алліну участь у громадсько-політичному житті потрібно згадувати якнайменше, щоб не зашкодити іншим учасникам тих чи інших подій і навіть самій Аллі (уже й мертвим боїмося "нашкодити" принциповістю...). І такі настрої, на жаль, не поодинокі. Але не треба забувати й про іншу позицію. А вона така останніми роками: стомившись і не дочекавшись зримих результатів своєї діяльності, а також залякавши себе вигаданим "наступом реакції" (його немає, є тільки спроби й вимушене непевне тупцювання на місці), деякі раніше активні люди почали стрибати з інтелектуально-ідейної передової в інтелектуальну гречку й велемудро обґрунтовувати своє поступування "єдиною правдою", даною їм, мабуть, від Бога... Забагато почалося розмов про "шкідливість". "Шкідливо" для заарештованого вголос згадувати про його арешт, "шкідливо" протестувати проти канібальського вироку В. Морозові (зате корисно називати Мороза недовченим і недоосвіченим, і сяким, і таким... — коли опонентів закрили рота ґратами). І "шкідливо", і принизливо їхати чи йти на середньовічний суд, де якийсь неграмотний сержант може штовхнути або словом образити інтелектуала і т. д. і т. д. Але це вже інше питання, де взялося все це в нас за відсутності прямої реакції й можливості

чинити хоч який-такий опір, бодай для затримання самоповаги.

Алла якраз і відзначалася тим, що її найменше торкнулася ця бацила зневіри й розкладу, яка не пошкодувала багатьох шістдесятників. Вона не кланялася кон'юктурі й не гасила запалу інших. І цю її громадську "грань" не можна обійти в збірнику. Бо це й не грань зовсім, а сутність Алли, її громадянська позиція, без якої не було б ні Алли-митця, ні Алли-Людини.

Розділ II

Дуже хотів би побачити повністю Аллин щоденник, про який я нічого не чув. Тільки б його ніхто не препарував під свої смаки й "ідеали". Так само й листування. Тут треба максимуму об'єктивності й мінімуму власних позицій. Бо це — документи часу й людини.

Розділ III

Тут бажано не диктувати нікому, якого характеру можуть бути спомини, що "можна" писати, а чого "не можна". Хай кожному диктує сумління. Уже про готове можна поговорити з автором при потребі. Так само будь-які принципові скорочення слід неодмінно узгоджувати. Але знову-таки не нав'язувати позиції. Бо самвидав якраз тим і сильний, що не має цензури (крім уподобань і самовибору читача й стихійного поширювача).

Гадаю, можуть бути випущені чи змінені тільки місця, які: а) торкаються інтимних сторін

життя, що їх не випадає оприлюднювати; б) згадують конкретних осіб в обставинах такого характеру, що оприлюднення виглядатиме мимовільним доносом. Тут можна обійтися такими формулами, як "один із друзів, товаришів, знайомих", "хтось із присутніх" і т. д. Але самих цих обставин, якщо вони підкреслюють щось в Аллі, не обминати.

Варто припилювати, щоб спомини про Аллу не переросли, як це часом буває, у "спомини" — Я і Горська.

Тепер про підбір людей для споминів. Мабуть, той список не остаточний, і допустимі зміни як щодо поповнення, так і усунення когось звідти. Бо чому не можуть щось свого сказати про Аллу Ярослав Геврич, в якого Алла була свідком на слідстві й суді й вела себе зразково; або Оксана Яківна і Сергієнко, які часто контактували з Аллою і в хаті яких були не раз різні вечори з Аллиною участю, або Леопольд Яценко та ін. Чи ж вони менше на те права мають, як Холодний, котрий обов'язково напише "спомини" про себе (з відразою прочитав його "спомини" про Малишка). [...]

"Про смерть" — мабуть, найкраще дати тільки стриманий фактаж без коментарів, емоцій і версій. Так само спокійну інформацію про похорон.

Розділ IV, V, фотографії і репродукції — тут, гадаю, усе буде якнайкраще. Знаю твої смаки.

У вересні маю відпустку, трохи буду в Києві. Чи не можна було б переглянути вже наявні

матеріали? Може, я щось не так зрозумів у проспекті — вибачай.

Даруй за машинку. З огляду на свій нікчемний почерк запозичив такий метод в Ант[оненка]-Давидовича. Бувай. Твій Вячеслав.

Алла Горська Проспект меморіального збірника

Євген Сверстюк. Промова на похороні.

Розділ I

Біографія.

Огляд творчості. Внутрішня (мистецька) логіка розвитку.

Алла Горська в культурному житті 60-х років. Традиції. Зв'язки її творів з одночасними їм мистецькими явищами. Своєрідність постаті — її місце.

Інші студії.

Розділ II

Археографічний корпус. — Щоденник.

— Нотатки про мистецтво.

— Листування.

Розділ III

Спомини батька про Ленінград і Одесу 60-х років.

Спомини шкільної подруги.

Зарецький.

Заливаха й Семикія. Вітраж у Київському університеті.

Зарецький, Плаксій, Зубченко, Синиця, Світлична, Пришедько, Марченко. Праця над монументальними творами.

Танюк. КТМ та нездійснені вистави.

Антоненко-Давидович, Бадзьо, Білокінь, Боднарчук, Брайчевський, Гель, Горинь, Дзюба, Драч, Жиленко, Заливаха, Заславська, Захарченко, Зубченко, Іванова, Калинець, Концевич, Корнієнко, Корогодський, Косів, Костенко, Кохан, Коцюбинська, Кочержинський, Кочур, Кримницька, Кушнір, Лишак, Логвин, Мерзликін, Милко, Миронова, Нероденко, Плаксій, Плахотнюк, Русин, Сверстюк, Світлична, Світличний, Севрук, Селезненко, Семикіна, Смирнов, Смогитель, Стасів, Стороженко, Стус, Танюк, Франко, Череватенко, Чорновіл, Шевчуки, Дан, Шумук, Яківчик, Караффа, Леник, Холодний.

Про смерть.

Розділ IV

Прозові й поетичні твори, якимось чином з Аллою пов'язані чи їй присвячені.

Дарчі авторські написи на книжках.

Розділ V

Реєстр творів. Бібліографія.

Фотографії. Автопортрети. Автошарж.

Репродукції Аллиних портретів (Зарецького, Севрук, Плаксія..).

Репродукції творів.

Зарецький О.

Доля Алли Горської: джерела та стан досліджень

Алла Олександрівна Горська народилася в Ялті, що у Криму, у родині організатора українського кіновиробництва Олександра Валентиновича Горського (1898–1983). Пережила з матір'ю у 1941–43 рр. облогу Ленінграда. А. Горська переїхала з батьками до Києва у 1943 р. Навчалася у Республіканській художній школі у Володимира Бондаренка, 1954 року закінчила Київський художній інститут, її вчителями були Михайло Шаронов та Сергій Григор'єв.

На піднесенні оманливої відлиги працювала у селах Чорнобильського району, де створено полотна — “Прип'ять. Паром”, “Абетка”, “Хліб”. Художниця розробила ескізи до вистав “Ніж у сонці” за поемою Івана Драча, “Отак загинув Гуска” Миколи Куліша, “Правда і кривда” Михайла Стельмаха (режисер Лесь Танюк). Вистави, готові до постановки, було заборонено. А. Горська, дитячі та юнацькі роки якої пройшли у Ленінграді, досконало вивчила українську мову.

1964 року, коли світова громадськість відзначала 150-у річницю від дня народження Великого Кобзаря, А. Горська, разом із Опанасом Заливахою, Галиною Зубченко, Людмилою Семикіною та Галиною Севрук виконали вітраж “Шевченко. Мати” у Червоному корпусі Київського

університету імені Т. Шевченка, який було знищено за вказівкою партійного керівництва.

У першій половині 1960-х років у техніці лінориту та малюнку створила галерею портретів — Бориса Антоненка-Давидовича, Василя Симоненка, Івана Світличного, Євгена Сверстюка; графічними засобами було дано нове трактування образів Тараса Шевченка, Олександра Довженка.

А. Горська зі своїм чоловіком Віктором Зарецьким (1925 – 1990), художниками-однодумцями — Григорієм Синицею, Геннадієм Марченком, Борисом Плаксієм, Володимиром Смірновим створили низку монументальних робіт у Донецьку, Києві, Краснодарі, позначених впливами Ганни Собачко-Шостак, українського бароко та мексиканського монументалізму.

Алла Горська — один із чільних діячів руху опору — з В.Симоненком та Л.Танюком виявила місця поховань замордованих НКВС на Лук'янівському та Васильківському кладовищах, у Биківні; розширювала мережу самвидаву, надавала моральну та матеріальну допомогу політв'язням та членам їхніх родин, була присутня на політичних судах, у тому числі над Вячеславом Чорноволом, подавала протести до прокуратури та держбезпеки. Після підписання “листа-протесту 139” у 1968 р. її було вдруге виключено зі Спілки художників.

Отже, спершу про родину А. Горської. Незважаючи на війну 1941–45 рр., облогу Ленінграда, де мешкали Горські, та евакуацію,

родині вдалося зберегти такі довоєнні документи як, наприклад, службове посвідчення батька Алли Горської О. Горського на студії Ленфільм, деякі фотознімки тощо. Найраніший документ – це фото діда і бабусі (Безсмертних) Алли Горської, зроблене на початку ХХ ст. у фотоательє міста Кременчука. Збереглися й документи з часів блокади – лист матері Алли Горської Олени Давидівни Горської (з Безсмертних) до чоловіка – О. Горського, посвідчення на евакуацію. З післявоєнних часів збереглося досить багато документів. Зауважимо, що О. Горський всю сталінщину перебував на керівних посадах – обережність стала його побутовою звичкою. У його бібліотеці та домашньому архіві не було нічого, що могло б викликати підозру. Так само і у випадку обшуку, і арешту, до чого він був психологічно готовий. О. Горський не був надто публічною людиною, але виступати не відмовлявся. Так, опубліковано обговорення роботи Одеської кіностудії, у якому він брав участь [15, 4 – 5]. Є також спогади про нього [21, 35 – 36; 8, 115 – 126], епізодично доброзичливо згадує О. Горського О. Довженко у «Щоденниках» [47, 596, 613 – 614]. Після смерті О. Горського 26 травня 1983 року редакцією часопису „Новини кіноекрану” було підготовано некролог на основі особової справи О.В. Горського у Спілці кінематографістів [18]. Стосунки А. Горської та її батька досліджено Є. Сверстюком [44]. Значною мірою збереглося листування Алли Горської та деякі інші документи, які зберігаються

головним чином в ЦДАМЛМ України [1], а також в Музеї шістдесятників та Державному музеї літератури України. Образотворча спадщина А. Горської зберігається в Національному художньому музеї (Київ), Національному художньому музеї ім. А. Шептицького (Львів), Державному музеї Т.Г.Шевченка, Національному Шевченківському заповіднику, інших музеях України та за кордоном. Слід відзначити, що ані в квартирі, ані в майстерні А. Горської не було обшуків, не було також помітних негласних вилучень, тому архів та мистецька спадщина збереглися до сьогодні. А от листи на пошті губилися (вилучалися). Тому листування з О. Заливахою у другій половині 1960–х, який тоді відбував строк у таборі, збереглося більшою частиною тому, що А.Горська майже всі листи писала в чернетках, які зберігала [34]. Це листування – точне свідчення доби – пізніше декілька разів передруковувалося. Практично всі фонди А. Горської у ЦДАМЛМУ опрацьовано та опубліковано Л. Огнєвою [9].

Суспільно-політична діяльність Алли Горської, її причетність до шістдесятників, руху опору (правозахисного, дисидентського) у непрямий спосіб відображено в інших архівах. Весною 1966 року, вже після арештів літа-осені 1965 року, КДБ посилив ідеологічно-адміністративний терор проти друзів ув'язнених та людей, причетних до дисидентського руху, тобто і проти А. Горської. Політичне керівництво республіки підбило підсумки

кампанії щодо боротьби з проявами націоналізму [2]. В ЦДАГО України є також, наприклад, лист, підписаний Іваном Дзюбою, Іваном Світличним, Надією Світличною, Ліною Костенко, Аллою Горською щодо суду над В. Чорноволом 15 листопада 1967 року, який було розіслано в різні інстанції [3]. У листі вказувалася на політичну тенденційність, порушення конституції та процесуальних норм. Такі листи, які публікувалися і в самвидаві, передавали і на Захід [40] – таким чином, інформація дублювалася і ми маємо декілька варіантів. Вивчення дисидентського, правозахисного руху 1960–х на ґрунті офіційних документів тої доби потребує корекції, враховуючи тенденційність, фрагментарність та односторонність тих документів [10, 805 – 809]. Жодна публікація з архівів КДБ, де б згадувалася А. Горська, нам невідома. Зрозуміло, що якась інформація про неї має бути, але така, як і на всіх інших людей, за якими велося систематичне спостереження.

Вибірково листування А. Горської, починаючи з 1990 року, неодноразово публікувалося [34, 139 – 150; 14, 103 – 109], опубліковано також „Щоденник” А. Горської [35, 14 – 15]. Епістолярій Алли Горської досліджено як в українознавчому вимірі [30], так і в дискурсивному [24].

У 1960–ті роки А. Горська була відомим у Києві та Україні художником та суспільно-політичним діячем. У відкритому друці про неї згадувалося лише у каталогах виставок, а після

придушення Празької весни 1968, погіршення суспільно-політичної ситуації в Україні та другого виключення Алли Горської зі Спілки художників того ж року, її твори не брали на виставки, замовлень не давали і у пресі не згадували. Нам відома лише одна згадка про неї у друкованих виданнях після 1968 року. В альманасі-щорічнику „Наука і культура. Україна” 1970 року під репродукцією на кольоровій вкладці позначено імена авторів – „В. Зарецький, А. Горська. Фрагмент мозаїчного панно в музеї „Молода гвардія” м. Краснодар” [36]. Альманах було підписано до друку 2 листопада 1970 року – отже, незадовго до загибелі А. Горської 28 листопада 1970 року. У похмурі 1970–80–ті ім’я А. Горської було під негласною забороною і відома лише одна згадка про неї у ці роки. Л. Танюк дав яскравий епізод зі своїх спогадів про А. Горську в книзі „Марьян Крушельницький” [45, 4], яка вийшла друком у Москві 1974 року. Це було сприйнято деякими людьми як порушення якихось неписаних правил чи згадка людини із негласних списків заборонених до публікації прізвищ. Л. Танюк мав службові неприємності [46, 104, 225].

28 листопада Алла Горська загинула, її тіло було знайдено у Василькові на Київщині 2 грудня, і це зразу стало відомо її родичам та друзям. 7 грудня її поховали на Берковецькому (нині Міському) кладовищі у Києві. Смерть Алли Горської викликала велике напруження у тодішньому суспільстві і

породила багато чуток. Можна назвати такі – чи треба було КДБ вбивати Горську (і у такий спосіб) і чи міг це зробити свекор і чи мав він якісь психічні відхилення [43]. Розгубленість людей була дуже значною. Про це свідчать і неймовірні чутки – що Аллу Горську було викрадено, вона зникла і ховали пусту труну. Ці чутки докотилися навіть до преси на Заході [50]. Хоча група колег і знайомих, головним чином, членів монументальної секції Спілки художників, готували тіло А. Горської для поховання і самі вирішили ховати у закритій труні [23, 141].

Боротьбу тоталітарної держави з пам'яттю про А. Горську яскраво показує такий факт. На заходах, пов'язаних з похованням А. Горської, розповсюджувалися копії кількох її фото. Одну з них друкували Аліса Забой та Володимир Прядка у своїй майстерні на вулиці Гоголівській [22]. Фото А. Горської було вилучено при обшуку 1972 року у В. Чорновола як речовий доказ – вкладено у конверт з відповідними реквізитами, підписом працівника КДБ [33]. Хоча слід зазначити, що фото А. Горської були передані на Захід і використовувалися у публікаціях 1970–80 років. Не можна не нагадати багато разів цитованого факту, що всі, хто виступав на похованні А. Горської – Василь Стус, Євген Сверстюк, Іван Гель, Олесь Сергієнко (окрім офіційного представника Спілки художників Юлія Ятченка) були протягом наступних кількох років засуджені до великих термінів позбавлення волі.

У ці роки майже ніхто не вимагав ознайомлення зі справою, а також жодні офіційні джерела роз'яснень не давали. Перший секретар ЦК КПУ Петро Шелест не дав відповіді на звернення Л. Танюка з проханням інформувати про офіційну версію смерті Алли Горської на початку 1971 року. Отже, всі 1970–80 роки тема вбивства Алли Горської була оповита ореолом загадки та таємниці. З того часу і дотепер у переважній частині публікацій про неї присутня і тема її смерті. В Україні ця подія мала лише усну та самвидавівську версію – ширилися різні і часто моторошні чутки, люди були розгублені та дезорієнтовані. Аналізуючи сукупність спогадів про ту добу та аналізуючи суспільно-політичну ситуацію, можна було б підтвердити або спростувати припущення – чи було зацікавлене керівництво СРСР у такому перебігу подій, чи було цілі КДБ значною мірою досягнуто.

У січні 1971 у самвидаві з'явилося четверте число „Українського вісника”, підготованого для поширення у самвидаві і переданого на Захід, де йшлося про трагічну загибель Алли Горської [48]. Цей текст було написано В. Чорноволем.

Ця інформація з деякими змінами та доповненнями стала основою для численних публікацій на Заході, де, починаючи з 1971 року, було не лише повідомлено про смерть Алли Горської на „Радіо Свобода” чи „Голос Америки”, а й у американській пресі, що ретельно відслідковувалося та аналізувалося КДБ СРСР. Втім, як вся інформація,

що стосувалася УРСР. Дослідник біографії та творчості А. Горської з Нью-Йорку Богдан Певний так описує ситуацію в США та у цілому на Заході: „При кінці того ж року, 5 грудня, з Києва до Нью-Йорку прийшла потрясаюча вістка про несподівану її смерть. Хоч спочатку не було достовірних відомостей про причину і місце смерті, інтуїтивно зароджувалися здогади про політичне вбивство. Адже Алла належала до провідних діячів української культури, правозахисників, що відкрито чинили опір репресіям, русифікації та усьому тому лихові, яке пригнічувало Україну. Тому не дивно, що у деяких емігрантських часописах, чулих на біль, появилися переконливі статті про новий наступ і жорстоку розправу реакції на Україні, свіжими проявами чого були засуд на довголітнє ув'язнення Валентина Мороза і вбивство Алли Горської.

Очевидно, розвиток подій та невгаваюче поширення здогадів про можливе політичне вбивство в тогочасних радянських обставинах не були до вподоби відповідальним державним чиновникам на Україні. Незабаром в українській пресі на Заході почали появлятися „автентичні інформації” з Києва, що Аллу Горську вбив її свекор, „одержимий маніакальною ідеєю”, на що, мовляв, є „переконливі докази” [40, 32 – 33]. Відзначимо, що статті Б. Певного майже не містять посилань на джерела його інформації – він не вказує – як дізнався 5 грудня про загибель Алли Горської, які видання подавали інспіровану радянськими спецслужбами

версію тощо. Про смерть А. Горської у 1971 році писали відомі американські журналісти за власним підписом у найбільш авторитетних газетах. Так, наприклад, „Чикаго триб'юн” давало статтю Френка Старра „Найвища ціна дисидентства в Радянській Україні” [50]. Причому Ф. Старр вказує, що він ґрунтується на „Українському віснику”, і що це є надійне джерело. З такого поважного джерела могли передруковувати українські малотиражні видання не боячись, підозр у недостовірності інформації. Так, наприклад, 1971 року журнал одного з товариств чиказьких українців „Екран” подає статтю Ф. Старра англійською мовою без скорочень, а також менший за обсягом матеріал українською мовою „Таємнича смерть Алли Горської”. Джерело інформації вказано таке – „Америка”. Окрім інформації з „Українського вісника”, ці видання використовували іншу, передану нелегальним шляхом інформацію. Цей напрям досліджень є продуктивним. Шляхом зіставлення публікацій про Аллу Горську у 1970–80 на Заході та того, що стало відомо в Україні, починаючи з публікацій 1990 року, можна встановити, що було передано на Захід, але було втрачено чи невідомо в Україні. Так, „Екран” подає фото вітража у Київському університеті, знищеного в ніч з 8 на 9 березня 1964 року. Зображення різниться від ескізу (який подано у книзі „Червона тіль калини” і нині зберігається в Державному музеї літератури України [8, 208 – 209]) дуже незначними елементами – в ескізі рука Т. Шевченка затиснута в

кулак, а на фото в „Екрані” – відкрита долоня. Можна не сумніватися, що обидва варіанти є ескізами. Фотографування значного за розмірами вітражу без спеціального освітлення було б здійснити вкрай складно, а також – таке фото мало показати кут від точки розміщення об’єктиву. У журналі також представлено графічну роботу „Мати” авторства А. Горської та О.Заливахи, яка нам невідома, але мотив „матері” представлено у творчості А. Горської. Робота, подана в „Екрані”, виконана в техніці лінориту, характерного для робіт початку 1960–х. Підкреслимо, що предметом нашого дослідження не є вивчення каналів інформації передачі інформації з України на Захід. Через постать Алли Горської ми показуємо єдність світового українства в найскладніших умовах.

Працюючи на „Радіо Свобода” у 1980–ті роки, Н. Світлична постійно розповідала у своїх передачах про шістдесятників та, зокрема, про А.Горську. В узагальненому вигляді спогади Н.Світличної про А.Горську неодноразово було опубліковано в Україні, вперше 1990 року в „Образотворчому мистецтві” [49].

Дослідження Богдана Певного становлять особливий феномен і може бути досліджений більш докладно. Б. Певний доповнював текст В. Чорновола в „Українському віснику” всім, що ставало для нього доступним за залізною завісою. Статті Б.Певного є цілісним та ґрунтовним дослідженням суспільно-політичної діяльності та мистецької творчості Алли

Горської, хоча й дещо фрагментарним та написаним за умов обмеженої джерельної бази [40, 41, 42]. Статтю про Аллу Горську було подано й у енциклопедії українознавства, виданій на Заході [16].

Вшанування, чи можливо, збереження пам'яті Алли Горської відбувалося і в такий спосіб. У США, Західній Європі, Канаді та Австралії низка громадських організацій взяли ім'я Алли Горської. Подамо один приклад – „Відділення Алли Горської Жіночої Асоціації” ODFFU мало споріднену структуру – „Музей народного мистецтва імені Алли Горської Українського культурного центру у Манчестері” („Асоціація українців у Великій Британії”). Музей мав одну з найбільших у Західній Європі колекцій традиційного народного мистецтва, включаючи давні та рідкісні експонати, – вишивку, різьблення по дереву, писанки тощо. Втім, ці інституції не вели дослідницької роботи щодо Алли Горської [53]. Нині, з віддалі більш як 30–ти років, можна поцінувати, що сам факт надання імені Алли Горської мав велике політичне, ідеологічне та моральне значення для світового українства.

У 1989 – 91 роках по цілому Радянському Союзу почалися поновлення в КПРС, творчих спілках, реабілітації тощо. Поновлювали індивідуально тих, хто клопотався про це, і не завжди ці клопотання задовольнялися. У лютому 1989 року Аллу Горську було поновлено у Спілці художників. Це був лише початок цих процесів, і

Голова Київської організації Спілки художників України Андрій Чебикін, коли до нього звернулись наприкінці 1988 року напівофіційно, був стурбований і пропонував спершу зняти з Алли Горської те, що, на його припущення, „висить” на ній у КДБ. Коли він дізнався, що жодного офіційного легального документа на неї там нема, то сказав, що приймає заяву і очікує позитивного рішення.

На цій самій хвилі Всеукраїнській Меморіал звернувся до Генеральної прокуратури. Запит з Генпрокуратури було за належністю спрямовано до прокуратури Київської області.

1990 року прокуратура Київської області на запит голови Всеукраїнського Меморіалу Л. Танюка дала відповідь, де викладено їхню версію, яку було вперше опубліковано [49]. У відповіді вказано, що слідство дійшло висновку, що Аллу Горську вбив її свекор Іван Антонович Зарецький з мотиву особистої неприязні, а потім 29 листопада наклав на себе руки. Київський історик, фахівець з архівів КДБ, Прокуратури тощо С. Білокін дивився справу і значною мірою дослідив її [13]. Співставлення відповіді прокуратури 1990 року та дослідження С. Білоконя показує, що працівник, який давав відповідь 1990 року, підготував її на підставі справи, без перекручень. З певних причин, що може бути предметом окремого дослідження, в публікаціях і до і після 1990 року, де йдеться про загибель А. Горської, вказується, що вона загинула за

загадкових, таємничих, нез'ясованих обставин, чи про те, що розслідування не дало результатів [52, 38, 309 – 309].

Починаючи з 1990 року, було проведено низку науково-криміналістичних та громадсько-журналістських розслідувань обставин загибелі Алли Горської. Можна визначити такі напрями –

1) Аналіз справи, що зберігалась у прокуратурі Київської області, який зробили досвідчений криміналіст радник юстиції Борис Тимошенко та С. Білокінь [13]

2) Спроби контакту зі свідками – працівниками міліції та прокуратури у 1970 – 71 рр., які дали негативний результат – ці люди або ухилялись від зустрічі, або точно повторювали версію прокуратури Київської області [25].

3) Аналіз шляхом співставлення з іншими політичними вбивствами в СРСР, зокрема Соломона Міхоелса 1948 року [8], Володимира Івасюка 1979 року, Валерія Марченка 1984 року [31].

Неодноразові звернення до Президента України, Генерального прокурора, Голови СБУ з проханням „поновити кримінальну справу вбивства А. Горської з метою встановлення подій злочину, всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи” з 1990 по 2005 рік залишалися без відповіді. Ця позиція є непрямым свідченням причетності керівництва СРСР до вбивства А. Горської. У владних структур вже незалежної

України могли бути різні, але вагомі причини для того, щоб діяти у такий спосіб [26].

Перша значна публікація про Аллу Горську в Україні – це великий ілюстрований матеріал у часописі „Україна” за липень 1990 року, коли про Аллу Горську стало можливим друкувати в Україні, підготований Олександром Климчуком [27]. Того ж року вийшли друком резонансні публікації в „Образотворчому мистецтві” [49], листування Алли Горської та Опанаса Заливахи у часописі „Київ” [34], статті С. Білоконя у „Культурі та житті” [12], О. Гасюк та Г. Павлівої у „Ратуші” [17] тощо.

На початку 1990–х було вперше в Україні опубліковано спогади, спеціально присвячені А. Горській, – Л. Танюка, Н. Світличної, Л. Семикіної, Г. Севрук, І. Мельник, Л. Шереметьєвої-Дашкевич, Д. Шумука [49, 17]. Переважна більшість із них увійшла до книги „Алла Горська. Червона тінь калини”. Найранішого періоду життя А. Горської стосуються спогади Галини Зубченко, Ірини Левитської та Дмитра Малакова. Старший брат Д. Малакова Георгій Малаков був закоханий в Аллу Горську, коли вона навчалася в художній школі у другій половині 1940–х років. Ці спогади містять низку надзвичайно тонких психологічних та виразних побутових подробиць, які характеризують ту добу [32]. Г. Зубченко та І. Левитська вчилися разом з А. Горською в художній школі, і їхні спогади стосуються саме школи.

Унікальне джерело досліджень біографії А. Горської становлять „Щоденники” Л. Танюка, у яких про А. Горську написано по різних епізодах значно більше, аніж у його книзі „Парастас: Іван Світличний, Алла Горська, Володимир Глухий, Мар’ян Крушельницький”.

Відзначимо також, що в досить відвертих та детальних спогадах Федора Даниловича Овчаренка, який був наприкінці 1960–х років секретарем ЦК КПУ, нема жодної згадки про А. Горську, хоча він пише про деякі ситуації, безпосередньо пов’язані з А. Горською [39].

На початку 1990–х відбулося багато заходів, присвячених Аллі Горській, що на підйомі цих років були достатньо резонансними. Вечори, виставки цього періоду були помітною суспільною, мистецькою та й політичною подією, тому про них часто давало матеріали ТБ, писали в пресі. Вечір пам’яті Алли Горської 27 листопада 1990 року у вщерть переповненому великому залі Спілки художників тривав більше як 5 годин. В 00 годин 28 листопада новини, що тоді були досить популярними, почали давати інформацію про вечір. Багато людей, які не знали про Горську, або пам’ятали непевні чутки, дізнались про неї. Наступного дня 28 листопада відбулися урочистості на Міському кладовищі. Їх фільмував режисер Сергій Дудка. Цей епізод увійшов у його 20–ти хвилинний фільм „Усім нам смерть судилася зарання...”, який було офіційно презентовано на

студії Укртелефільм восени 1991 року – вже після здобуття незалежності.

Протягом 1991 – 94 років продовжували виходити друком публікації про А. Горську, про шістдесятників її кола, наприклад: [14, 19, 41, 42]. Ця тема набрала критичної маси, і 25 липня 1994 року міністр культури України Іван Дзюба підписав наказ №383 „Про відзначення 25–річчя від дня смерті визначної художниці та громадського діяча Алли Горської”. Це було певним чином винятком, адже є службовий норматив ювілейних дат (50, 75 років тощо), у якому 25–річчя нема. Відзначення цього ювілею включало встановлення меморіальної дошки на будинку по вулиці Рєпіна 25, де у 1944 – 70 роках жила А. Горська (тоді вже Терещенківській і відкритого наприкінці листопада 1995 року), проведення виставки в Національному художньому музеї (відкрита в листопаді-грудні 1995), видання книги „Алла Горська. Червона тінь калини” (вийшла друком у листопаді 1996), встановлення нового пам’ятника на могилі А. Горської (відкрито у листопаді 1999 року). Міська влада міста Василькова, васильківська просвіта та громадськість встановили меморіальну дошку на будинку, де 2 грудня 1970 року було знайдено тіло Алли Горської (відкрито на початку грудня 1995 року). На кінець 1995 року – до 25 – річчя смерті – з’явилась низка публікацій у газетах „Голос України” [7], „Вечірній Київ” [6] тощо .

Значною подією досліджень біографії та творчої спадщини А. Горської стала книга „Алла Горська. Червона тінь калини” [8]. Було проведено низку презентацій книги – в Державному музеї літератури (1996), УНІАНІ (1996), НХМ у Львові (1997), у музеях Івано–Франківська (1998), та Тернополя (1998), Національному шевченківському заповіднику у Каневі (2001). Презентації 1997 – 2001 років були суміщені з виставками творів. Факт виходу книги та презентації спричинили низку публікацій як в Україні – Є. Сверстюка, Ю. Андруховича, І. Бондар–Терещенка, так і за кордоном, зокрема у статтях знаного українознавця Богуміли Бердиховської [Bogumiła Berdychowska]. Поступово відбувся деякий зсув акцентів – статті та довідкові матеріали про Аллу Горську почали ґрунтуватись не лише на концепції – „Українського вісника” – Б. Певного, а й на книзі „Червона тінь калини” [38, 52].

2001 року було завершено на кіностудії ім. О. Довженка 60–ти хвилинний фільм Олени Левченко „Алла Горська”, який також мав резонанс у пресі. А. Горську згадують чи як художника, чи як представника шістдесятництва, правозахисника, дисидента в узагальнюючих текстах різних жанрів – від академічних досліджень, енциклопедій, підручників до популярних книг різних жанрів – таких, як „Золота книга української еліти”, „Ілюстрована історія України”, „100 видаючихся жінок України” тощо. Наприклад, „100...” містить

відносно велику за обсягом, спеціально написану для цього видання статтю. Час від часу у газетах з'являються яскраві статті про Аллу Горську. Частина з них є дещо сенсаційними, містять окремі неточності [11].

Деякі події, пов'язані з Аллою Горською, мали значний резонанс як в пресі, так і в Інтернеті. Можна, наприклад, назвати дискусію 2002 року про перебудову та перепрофілювання ювелірної крамниці на проспекті Ілліча в Донецьку, де знаходилась мозаїка «Жінка–птаха», створена 1966 року Григорієм Синицею, Аллою Горською, Віктором Зарецьким. Ця дискусія була результативною – мозаїку зберегли та відреставрували.

Слід назвати книги Л. Огнєвої „Алла! Алла! Алилуя!” [5], де зібрано твори літератури, головним чином поезії, присвячені А. Горській, та твори мистецтва і „Душа українського шістдесятництва” [20], де зібрано її улюблені пісні та пісні, які виконувались на вечорах пам'яті А. Горської. Дослідження цих творів може бути окремим напрямом досліджень постаті А. Горської в українознавчому вимірі.

Багато статей про А. Горську є синтетичними, міждисциплінарними – вони суміщують спогади, роздуми над її долею, дослідження творчості, оцінку суспільно–політичної діяльності. Це праці Л. Танюка, Н. Світличної, Б. Певного, Р. Корогодського, Є. Сверстюка, С.

Білоконя, О. Зарецького, які ми згадували вище в історичному екскурсі досліджень феномену Алли Горської. Всі ці дослідження, за винятком праць Б. Певного, зроблено людьми, які особисто знали Алли Горську. Наслідком цього є певна емоційність викладу та суб'єктивність оцінок. З іншого боку, свідчення сучасників містять те, що неминуче втрачається. Всі ці дослідження тою чи іншою мірою мають українознавчий вимір.

Мистецька спадщина А. Горської досліджувалась Б. Певним [41, 42, 43], В. Нова, Б. Катоша [37], Авраменко [4]. Слід також відзначити книгу Л. Огневої „Перлини українського монументального мистецтва на Донеччині” 2008 року, де зроблено спробу визначити паралелі української міфології (зокрема „Велесової книги”) та творчості А. Горської.

У тоталітарній державні приналежність до української культури і правозахисна (отже, політична діяльність) виявилися взаємозалежними. Доля Алли Горської показує неперервність буття нашого народу та спроби репресивних органів знищити носіїв національної ідеї [29] та перервати історичну пам'ять [28, 836 – 852]. У збереженні ідентичності українців в УРСР величезну роль відіграло світове українство. Воно зберегло пам'ять про А. Горську після її смерті [28, 853 – 867].

Таким чином, накопичено достатній матеріал для більш широкого комплексного українознавчого осмислення долі Алли Горської, її мистецької

діяльності, впливу на становлення національної ідеї у період відлиги та ранньої брежнєвщини, впливу на пізнішу добу. Подальше дослідження ми вбачаємо на основі комплексного підходу – на рівні концентрів доля, родина, національна ідея, культура.

Література

1. ЦДАМЛМ України. – Фонд №1205, оп. 1. Фонд №1165, оп. 1.
2. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 24. – Спр. 6160. – Арк. 16.
3. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 24. – Спр. 6306. – Арк. 101 – 102, 106.
4. Авраменко Олеся. Та, що йшла проти течії // *Fain art.* – 2007. №1. – С. 61 – 65.
5. Алла! Алла! Алилуя!/ Упор. Л. Огнєва. – 2009. – 80 с.; іл.. 17.
6. Алла Горська замість комунарів [Редакційна стаття] // *Вечірній Київ.* – 1995. – 29 листопада.
7. Алла Горська – шлях у майбутнє (Прес-центр Мінкультури) // *Голос України.* – 1995. – 29 листопада.
8. Алла Горська. Червона тінь калини / Ред. та упор. О. Зарецького та М. Маричевського. – Київ, 1996. – 240 с.
9. Алла Горська. Родина. Документи, спогади, дослідження, листування./ Упор. Л. Огнєва. 2009. – Рукопис.

10. Бажан О.Г. Лібералізований терор // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ – ХХ ст.. Історичні нариси. – Київ, Наукова думка. – 2002. – С.776 – 836.
11. Божко Світлана. Олексій Зарецький: “Загибель Алли Горської вписується в методику політичних вбивств” // Робітнича газета. – 2005, – 11 березня.
12. Білокінь Сергій. А в серці шторм і сльози. Спогади про Аллу Горську // Культура і життя.— 23 листопада 1990.
13. Білокінь Сергій. Життя і смерть Алли Горської // Розбудова держави. – 1992. – №4.
14. Вишневі листочки. (Публікація Любомира Гудця) // Дзвін.— 1992.— № 7—8.— С. 103—109.
15. Вторгаться в жизнь. За круглым столом // Искусство и кино. – 1958. – №6. – С.4 – 5.
16. Горська Алла // Енциклопедія українознавства. – Том 11. Доповнення та виправлення. Перевидання в Україні. – Львів, 2003. – С. 22 – 23.
17. Гасюк Оксана, Павліва Галина. Жінка з волошковими очима. Пам’яті Алли Горської. (Спогади Г. Севрук, І. Мельник, Л. Шереметьєвої–Дашкевич...) // Ратуша.— 1990.— № 27.— С. 1, 4—5.
18. О.В. Горський [Некролог] // На екранах України. – 1983. – 4 червня.
19. Допоки сонях не цвіте... (Передмова Миколи Шудрі, публікація О. Зарецького) // Сільські обрії.— 1993.— № 2.— С. 26—31.
20. Душа українського шістдесятництва / укладач Огнєва Людмила. – Донецьк, 2009. – 40 с.

21. З оповідей Олександра Горського // Кінотеатр. – 2001. – №4. – С.35 – 36.
22. Забой Аліса. – Усне повідомлення 1991 р.
23. Зарецький О. Моя мати – Алла Горська (з книги „Мої батьки”) Алла Горська. Червона тінь калини / Ред. та упор. О. Зарецького та М. Маричевського. – Київ, 1996. – С115 – 143.
24. Зарецький О.В. Альтернативний дискурс 1960–80–х років (до постановки проблеми) // Мовознавство. – 2000. – №2/3 . – С. 66 – 72
25. Зарецький О. Смерть Алли Горської // Дзеркало тижня. – 16 – 22 квітня 2005 (№14). – С.14.
26. Зарецький О. Злочин без строку давності // Алла Горська. Родина. Документи, спогади, дослідження, листування. / Упор. Огнєва Л. – 2009. – Рукопис.
27. І смерть була як смолоскип // Україна.— 1990.— № 27.— С. 11 —14.
28. Кононенко П.П. Українознавство. – Київ, 2006. – 870 с.
29. Кононенко П.П. Українська національна ідея: проблема методології. – Київ, НДІУ. – 2008. – 152 с.
30. Коцюбинська М. “Зафіксоване і нетлінне”. Роздуми про епістолярну творчість. – К., 2001. – 299 с.
31. Крыловский Владимир. Валерий Марченко. Хроника убийства // (Глава из будущей книги „Тайно приговорённые”) www.mhg.ru/files/007/kru12.doc.
32. Малаков Д. Кияни. Війна. Німці. – Київ, Амадей. – 2008. – 364 с.

33. Музей шістдесятництва. – Експонат.
34. «На шаблях сидіти жорстко...» Листування Горської Алли та Заливахи Опанаса. (Публікація О. Зарецького) // Київ.— 1990.— № 12.— С. 139— 150.
35. Наперекір. Щоденник Алли Горської. [Публікація Є.Доценка] //Українська культура. – 1999. – №10. – С.14 – 15.
36. Наука і культура. – Україна. Київ, 1970. – [Текстівка під репродукцією на кольоровій вкладці. – С. 80 – 81].
37. Нова Віка, Катоша Богдан. „На шаблях сидіти жорстко...” // Вітчизна. 1991. – №1. – С. 200 – 208.
38. Овсієнко В.В., Хомляк М.М. Горська Алла Олександрівна // Енциклопедія сучасної України. – Київ, 2006. – Т. 6. – С. 309 – 310.
39. Овчаренко Ф.Д. Спогади. Київ, ОРІЯНИ. – 2000. – 456 с.
40. Певний Богдан. Ціна пробудження. До двадцятиріччя вбивства Алли Горської // Сучасність.— 1990.— Ч. 12.— С. 32—51.
41. Певний Богдан. Вона була символом нескореної України //Свобода.— 24—26 січня 1991.
42. Певний Богдан. Трагедія Алли Горської: погляд із закордону// Слово і час.— 1991.— № 11.— С. 64— 72.
43. Плющ Леонід. У карнавалі історії. Свідчення. Київ, Факт. – 2002. – 632 с.
44. Сверстюк Є. Алла Горська і батько // Алла Горська. Родина. Документи, спогади, дослідження, листування. / Упор. Огнева Л. – 2009. – Рукопис.

45. Танюк Лесь. Марьян Крушельницький.— Москва, 1974. – С. 4.
46. Танюк Лесь. Лінія життя. (З щоденників). У двох томах. Том II. 1971 – 1980. – Харків, „Фоліо”. – 2004. – 558 с.
47. Тримбач С. Олександр Довженко: Загибель богів. Ідентифікація автора в національному часо–просторі. Вінниця, Глобус–Прес. – 2007. 800 с.
48. Український вісник. 1971. – Том 4. (“Ukrainiski visnyk” [Ukrainian Herald] N IV – Paris – Baltimore: Smoloskyp. 1971. – pp. 11 – 21.)
49. Через терни – до істини. Пам’яті Алли Горської (спогади Л. Танюка, Н. Світличної, Л. Семикіної) // Образотворче мистецтво. – 1990. – №5. – С. 1 – 8.
50. Frank Starr. The High Cost of Dissent in the Soviet Union // Chicago Tribune. – Sunday. – August 22, 1971.
51. We will resist: A pamphlet in tribute to A. Horska. – Tor.: «Set them Free Committee», 1972. – 14 с.
52. Horska Alla // Government portal Famous people of culture art. mht
53. www.augb.co.uk/ukrainian-women.php

СКОРОЧЕННЯ

БХУ – Будинок художників України
год. – година
Ів.-Франків. – Івано-Франківськ
КГБ або КДБ – Комітет державної безпеки
КДУ – Київський державний університет
КК УРСР – карний кодекс України
карб., крб. – карбованець
квад. – квадратний
КПУ – Комуністична партія України
К.Т.М. або *КТМ* – Клуб творчої молоді
м-во – мистецтво
Л. - лист
НАН – Національна академія наук
НДІУ – Національний державний інститут
українознавства
НСХУ – національна спілка художників України
СПУ – Спілка письменників України
СССР – Союз советских социалистических
республик
СРСР – Союз радянських соціалістичних республік
(укр.)
СХ – Спілка художників
СХУ – Спілка художників України
ТАСС – телеграфное агентство Советского Союза
УРСР – Українська радянська соціалістична
республіка
чл.-кор. – член-кореспондент
ЦДМАЛІМ – Центральний Державний музей-архів
літератури та мистецтва

ЗМІСТ

<i>Огнева Л.</i> Слово про художницю Аллу Горську	5
АЛЛА! АЛЛА! АЛИЛУЯ!	23
<i>Стус В.</i> Ярій, душе	24
<i>Стус В.</i> Заходить чорне сонце дня	25
<i>Стус В.</i> Бентежністю вивищена до неба	26
<i>Стус В.</i> Зворохобилися айстри	32
<i>Стус В.</i> Самого спогаду на дні	33
<i>Білокін С.</i> Сонет	34
<i>Білокін С.</i> На спомин Алли Горської	35
<i>Саченко М.</i> Твоя могила наче рана	35
<i>Світличний І.</i> Голови	36
<i>Жиленко І.</i> За золотими вікнами зірок	37
<i>Калинець Іг.</i> Триптих для Алли Горської	39
<i>Драч І.</i> Аллі Горській	42
<i>Сеник І.</i> Тут і там дівоче личко	43
<i>Пашко А.</i> Перед фотографією Алли Горської	44
<i>Зацькований М.</i> Троянда	45
<i>Ігнатенко Г.</i> Пам'ятаймо	46
<i>Комашков В.</i> Аллі Горській	47
<i>Сверстюк Є.</i> Дзвони	48
<i>Сверстюк Є.</i> Реквієм	49
<i>Яценко Л.</i> Прощальна	50
<i>Калинець Ір.</i> Вчора навколішки стали квіти	51
<i>Бортняк А.</i> Аллі Горській	52
<i>Вовк В.</i> Страшний суд	54
<i>Гордасевич Г.</i> Споконвічний вогонь	56
<i>Мазуренко Г.</i> Пам'яті Алли Горської	58
<i>Славутич Я.</i> Пам'яті Алли Горської	59
<i>Шум А.</i> На могилу Алли Горської	60
<i>Мельник І.</i> Прости!	62
<i>Полтава Л.</i> Пам'яті Алли Горської	64
СВІТЛИЙ СПОГАД	65
Мистецькі твори, присвячені А.Горській	65
Коментар до мистецьких творів, присвячених А.Горській	91
КВІТКА НА ВУЛКАНІ	113
Повідомлення про смерть А.Горської	114
<i>Танюк Л.</i> Алла Горська	114
<i>Білокін С.</i> Смерть Алли Горської	138
<i>Зарецький О.</i> Злочин без строку давності	155

<i>Зарецький О.</i> Творці українського монументалізму	172
<i>Захарченко В.</i> З народного кореня	190
<i>Зарецький О.</i> Краснодарський меморіал	195
<i>Сверстюк Є.</i> Алла Горська і батько	206
<i>Заливаха О.</i> Людина духу	212
<i>Коровай О.</i> Так можуть тільки сильні люди	216
<i>Світлична Н.</i> Алла Горська	221
<i>Концевич Є.</i> Дещо про рушник	235
<i>Шумук Д.</i> Алла Горська – світлий дух України	244
<i>Ященко Л.</i> Штрихи до портрету Алли Горської.....	249
<i>Вовк В.</i> Лист С.Шканову	251
<i>Каразія Н.</i> Алла Горська – сторінка нашої історії	255
<i>Семикіна Л.</i> Горська першою підвелася з колін	265
<i>Чорновіл В.</i> Свято з нагоди 70-я від дня народження.....	269
<i>Малаков Г.</i> Щоденник	276
<i>Франко З.</i> Людина великої душі.....	289
<i>Міняйло Г.</i> Виступ на вечорі пам'яті Алли Горської	296
<i>Чорновіл В.</i> Думки щодо проекту збірника про Аллу Горську	300
<i>Зарецький О.</i> Доля Алли Горської: джерела та стан досліджень	307
СКОРОЧЕННЯ	332

АЛЛА ГОРСЬКА. КВІТКА НА ВУЛКАНІ

За редакцією Олексія Зарецького

Упорядник - Людмила Огнева

Коректор

Ірина Курбацька

Оригінал – макет та комп'ютерна верстка

Людмила Огнева

На першому шмуцтитулі

А.Горська. «Автопортрет». Початок 60-х рр.

На другому шмуцтитулі

В.Зарецький. Портрет А.Горської (етюд)

На третьому шмуцтитулі

А.Горська. «Автопортрет». Кінець 60-х рр.

Підписано до друку . Формат
Ум.друк.арк. . Друк лазерний. Зам. № . Наклад 100
прим.

Віддруковано у друкарні "Норд Комп'ютер" на
цифрових лазерних видавничих комплексах Rank Xerox
DocuTech 135 і DocuColor 2060.

Україна, м. Донецьк, 83003, вул. Разенкова, 6,
Тел.: (062) 389-73-82, 389-73-86

Музей «СМОЛОСКИП»

5 листопада 2008 року в Донецьку відкрито громадський музей Народних Героїв В.Макуха та О. Гірника — «СМОЛОСКИП». Його засновник — Всеукраїнська громадська організація інвалідів «ЧОРНОБИЛЬ — ДОПОМОГА».

*«Блаженні голодні і спрагли на правду,
бо вони наситяться» (Мат. 5:6)*